

Национална и универзитетска библиотека
"Св. Климент Охридски" - Скопје

РС II 17/1909/1910 Д1

12009001735, 1

COBISS 0

Rp. II-17 / 1909 / albl. / 1

Р.р. II-17/066/1909
Година I.

Книга I.

МИНАЛО

Българо-Македонско

НАР. И УЧИБ. БИБЛИОТЕКА
„КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
СКОПЈЕ

НАУЧНО СПИСАНИЕ

Редакторъ

Г. Д. Баласчевъ

СОФИЯ

Печатница и лит. на Гр. Т. Паспалевъ

1909.

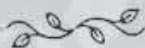
МИНАЛО

PC II 17/1909/1910-5

Българо-Македонско

дн

НАУЧНО СПИСАНИЕ.

Редакторъ

Г. Д. Баласчевъ

1735/09

СОФИЯ

Печатница и лит. на Гр. Т. Паспалевъ

1909.

Съдържание.

	стр.
Прѣдговоръ	I
I. Г. Баласчевъ. — Кореспонденция между Цариградски патриархъ и Охридския архиепископъ отъ XV вѣкъ	3
II. Г. Баласчевъ и Д. Ихчиевъ. — Привилегиитѣ на християнитѣ-рая въ Османската империя и документи върху тѣхъ	15
III. * * * * — Писмо отъ Д. Миладиновъ до Ал. Екзарха и биографиитѣ имъ	37
IV. Д. Йоцовъ. — Послѣдно писмо на Христо Ботевата чета	59
V. Юр. Ивановъ. — Сѣверозападнитѣ Македонски говори — Тетовско, Скопско и Кратовско	61
VI. Г. Баласчевъ. — Титлитѣ на старо-българскитѣ господари	79
VII. Отъ сжция. — Върху държавното и военно устояние на старобългарската държава	96-117

**Константинъ Тихъ,
български царь (1258 – 1277 год.)**

Копие отъ фрескитѣ въ Боянската черква »св. Никола«, (XIII в.)

Ерина, възгарска царица
(† 1270 год.).

Прѣдговоръ.

Научнитѣ вѣсти върху миналото на цѣлокупното българско отечество постоянно се увеличаватъ; нѣ за съжаление у насъ за тѣхъ малко се слѣди и оповѣстява. Прѣдлаганото отъ насъ списание има за цѣль да отстрани по възможнсть този недостатъкъ, и споредъ това то ще се старае: да обнародва непознати паметници, да дава въ строго научно форма оригинални студии, които въ бждще ще могатъ да легнатъ въ основата на историята на българскитѣ земи; а сжщеврѣмено и компилативни — съобразно послѣднитѣ научни издирвания въ странство и у насъ. Редакцията като прѣдначертава такъва програма на дѣйствие, е взела съгласието за сътрудничество на повечето познати у насъ учени, които бораватъ: *по прѣд-историята на българскитѣ земи, по тракийската и македонската епохи, по словѣнското и старобългарското врѣме, по турското робство и възраждането на българския народъ* и др.. Редакцията не ще пропустне да събира и проучва материяли и по такива научни отрасли отъ нашето минало, които досега сж бивали, ако не съвършено занемарени, поне слабо зачеквани, като напримѣръ: старобългарското военно устройство, черковната архитектура и произведенията на старата живопись съ религиозно и свѣтско съдържание и пр. За това тя е взела мѣрки да обнародва студии и серия отъ важни оригинални паметници, по които отчасти ще може да се сжди за степенъта на развитието на тѣзи изкусва у насъ въ старо врѣме. Ще се разработватъ и материяли по историческата етнография. Изобщо, не ще се пропустне никоя колтурна отрасль, която е прѣдзявила, какъвъ-годѣ животъ у насъ. Нѣ редакцията за да може напълно да удовлетвори прѣдначертаната си програма, очаква отъ всички интеллигентни българи, които иматъ присърце напрѣдъка на националната наука, да укажатъ съ абонирането си своята материална подкрѣпа, тъй като редакцията се уповава именно на нея.

София, 19 февруари 1909 г.

Отъ редакцията.

I.

Кореспонденция между Цариградския патриархъ и Охридския архиепископъ отъ началото на XV вѣкъ.

Още прѣзъ 1900 г., когато пжтувахме съ научна цѣль изъ западна Македония и срѣдна Албания, ни се удаде да се снабдимъ съ единъ крупенъ гръцки ржкопись, писанъ прѣзъ началото на XV вѣкъ въ диоцезата на Охридската архиепископия. Въ този кодексъ между другото се съдържа и въпросната кореспонденция, за която имахме случай да съобщимъ още прѣзъ 1901 г. въ студията си: *»Нови извѣстия за черковното вѣдомство на Видинската и Софийската епархия прѣзъ първитѣ години на тѣхното завладяване отъ турцитѣ»,* обнародвана въ XVIII кн. на Минист. Сборникъ стр. 132—170, кждѣто изложихме накратко и съдържанието на тази кореспонденция, като сжщеврѣменно указахме и на нейното научно значение за нашата история. Нѣ малко врѣме подирѣ туй нашия кодексъ биде описанъ доста подробно отъ приснопаметния, заслужилъ на македонскитѣ българи проф. Д-ръ Heinrich Gelzer, въ извѣстията на историко-филологическото отдѣление на кралското саксонско дружество на наукитѣ въ Лайпцигъ прѣзъ 1903 г. въ статията: *Der wiederaufgefundene Kodex des hl. Klements und andere auf den Patriarchat Achrida bezügliche Urkundensammlungen, in Bericht der philologisch-histor. Klas. der Königl. Sächs. Geselsch. der Wissensch. zu Leipzig 1903, S. 97—102.*

Ржкописътъ е писанъ на голѣма осмина, въ двѣ колони съ красиво писмо, нѣ языкътъ се отличава съ неправилности, както това може да се види отъ клиширания текстъ, който прилагаме тукъ на 4-та стр. Кодексътъ съдържа 164 листа. Нѣколко отъ тѣхъ въ началото и края сж откъснати и изгубени. Първата часть отъ тоя кодексъ съдържа религиозни слова и поучения. Така напримѣръ на шестия листъ четемъ: *Νεοφύτου τλήμονος ἐπισκόπου Γρεβενοῦ λόγος εἰς τὴν παραβολὴν τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τῆς περὶ τὸν ἄσωτον υἱόν. Εὐλόγησον δέσποτα.* А на листъ 15 стои: *Νεοφύτου ταπεινοῦ ἐπισκόπου Γρεβενοῦ λόγος τῇ κυριακῇ τῆς ἀλοκρέω* и пр. Тѣй че цѣлата първа часть отъ кодекса заематъ проповѣдитѣ на епископа Неофита Гребенски, подвѣдомственъ на Охридския архиепископъ. Втората пѣкъ часть прѣдставлява писмовникъ, отчасти сбирка отъ сжщнски писма и отчасти отъ академически образци на писма. Нѣкои отъ тѣхъ сж доста интересни, като напримѣръ онова на листъ 131, което е отправено до новопокръстенъ израили-

тянинъ: ἐπιστολὴ Νεοφύτου ταπεινοῦ ἐπισκοποῦ Γρεβενοῦ πρὸς
 Νεόφητον εὐερνή καὶ νεοδαλῆ στέλεχον φύντα φαμίλιας ἐβραϊκῆς
 ἐν θεοσώστῳ καὶ εὐσεβῇ πόλει Καστορίας. На листъ 139 слѣдва
 образецъ отъ писмо до Вселенския патриархъ: πρὸς οἰκουμε-

ροισ τὰ ὄρια τῶν ἐπαρχιῶν ἀπρεκτάω
 τας ἕξι ππερ τῶν σιωχάκων πρι
 αστεωρ ὡς πέλονται τῆ κασιλίδη τὰ
 τῶν ποιῶν τῶν ἄρεπσκοπῆς ἐμέμοντο
 παρ' αὐτῶν οἰκουμένην ἕξ ἐπερ τῶν κεί
 σαι μεροπολίτας ἕξ ἄπρ' αὐτῆς καθήκων
 ἡ κρίσις εἶναι τοῦ μηδ' ἕξ τῶν αὐτῶν αἰδῆ
 μαρβασίλων ἐπὶ κερωτικῶν χρυσο
 βουλατέρτων εἰς τὰ τῶν ὄριων σιω
 χάκων ἀφ' ἑρα ματῶν τε ἕξ ἀπ' αὐτῶν
 ἕξ ἡμεῶς ἀκολούθως ὁ φείλο μ' ἐφέπημ
 αὐτῆ· ἀλλ' οὐχ' ἕξ κόπας ὡς οἰμαι ἕξ εἰσ
 δεόμεσθε μοι τοῦτο ὡθεῖαι κίδρῶν κῆρα
 λη τῶν σιωχάκων ὡς ἐπεσι μ' ἐπέσ
 θαι· ἀλλ' ὡς οἰμαι δέδοιμαι ἕξ ἡμα
 κῆ ὡς καταφρονῶ τῶν ὑπέμου εὐχαρισ
 θῆσιν ἁγίας ἐκκλησίας ἀφ' ἑρα ὡμα
 τῶν τε ἕξ ὄριων ὑφ' ἐξωδίκας ἐμνήετα
 σῶν ἀδέκαμα· ἀπὸ τοῦτο οὐκ ἐκαμῶν μω
 κῆ ὑβὴν ἀπ' αὐτῆς ὑπέμου ἁγίας σιωχά
 κων τῶν ἕξ ἡμεῶν ἕξ ἀπ' αὐτῶν ἀμεί
 κῆ αὐτῶν ὡς μοι ἡρώμα ἕξ τῶν παμταρ
 κῆ ἕξ ἕξ πρὸς τὸ παρὸν ἡ κοσχρομωχῶ
 ρη γυνήμα ἕξ ἕξ ἕξ ἕξ ἕξ ἕξ ἕξ ἕξ ἕξ
 σὺ σιωχάκων σκέπῳ· οὐ μοι τῶν πελα
 ὄντων αὐτῆ· ἀλλ' ἕξ τῶν ἐκάς πτωχῶν
 χρῆστω μω ἕξ ἕξ τῶν πάντων τῶν πτω
 χῶν ἕξ τῶν ἐκκλησίας πληρῶματ
 ῶν ἕξ ἕξ ἕξ ἕξ ἕξ ἕξ ἕξ ἕξ ἕξ ἕξ ἕξ
 μοι δαῦτη πρὸς ἕξ κρατῶν καὶ ἀσβεβῆ φίλο

νικὸν πατριάρχην; и на 141 другъ образецъ до архиепископа
 на България (πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Βουλγαρίας). И слѣдъ една
 редица отъ училишни образци на листъ 152 иде слѣдното писмо:
 αὐτῆ οὖν ἐστάλη παρ' αὐτοῦ Νεοφύτου ἐπισκόπου Γρεβενοῦ πρὸς

тὸν κοσμογράφον Χαράτζαρι τοῦ μεγάλου σουλτάνου ἐπέχει καὶ αὐτῇ οὕτως. (Това прочее се испрати отъ самия Неофитъ епископъ Гревенски до космографа, харачаръ на великия султанъ, и то гласи тѣй). Εἰς νόον φέροντα τὰ πρὸ ὀφθαλμοῦ ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις ἡμῶν γενόμενα ἐν τοῖς τῶν ἀγαρηνῶν ἡγεμόσι τὲ καὶ ἑξάρχοις. . . . Τί ὀνήσιμον ἔλαβον μεθ' ἑαυτῶν λυσιτελῶς ἐκδημοῦντες ἐκ τῶν ἐνταῦθα δικαίως καὶ ἀδίκως ὑπ' αὐτῶν σπορευθέντων χρημάτων, χρυσίων λίθων, ἀργυρίων, πόλεων, ἀρμάτων, ἵππων, στρατολαίδων, σκηπτούχων, ραβδούχων, οἰκετῶν, ἀρχῶν, ἑξουσιῶν; οὐδὲν γὰρ ὡς ἀληθῶς ἴσχυσαν μεθ' ἑαυτῶν λαβεῖν ἐν τύρβῳ, ὥσπερ ἐπίστασαι. Съ това писмо епископа Неофитъ Гревенски наставлява единъ вишъ султански чиновникъ християнинъ въ христовото учение и се мъчи да го прѣдпази отъ потурчване. Неофитъ му излага подробно земната суета, като му напомнува междуособията на султанскитѣ наслѣдници: Мухамеда, Сюлеймана и Муса *кеседжия*, които сж се сражавали прѣдъ Цариградскитѣ врата. (Μέχρις οὗτου συνήψαν οἱ ὀραῖμονες τῶν ἀγαρηνῶν ἑξάρχου ὁ νῦν σουλτάνος μετὰ τοῦ Μωσῆ Τζαλάλη μόνον ἐκκληστον κατ' ἐνάπιον πύλης τῆς Νέας Ῥώμης).

Подиръ туй писмо на листъ 154 слѣдва поучение: Διδασκαλία προστεθεῖσα παρὰ Νεοφύτου τλήμονος ἐπισκόπου Γρεβενοῦ πρὸς νεοδαλεῖ εὐγενέστατον νεανίαν οἷα στέλεχον φύντα ῥωχθέης ὀρθοδοξούσης καὶ εὐπατρίου, τοῦνομα Θεόδωρον γραμματικὸν ἀδελφιδὸν ἴτοι ἀνεπιὸν ὄντα τοῦ τὴν ἡγεμονίαν Γρεβενοῦ διέποντος ἐν τοῖς χρόνοις τῶν Ἰσμαηλιτῶν, προσιγορίαν ἔχων Σαρτζάπει, ἔχοντα οὕτως.

Εὐγενέσταται ἀγαπητὲ ἐν κυρίῳ υἱὲ τῆς ἐμῆς ταπεινότητος, κύριε Θεόδωρε! τὸν θεὸν παρακαλῶ, ἵνα διὰ πρεσβειῶν τῆς κυρίας καὶ ἀληθῶς θεοτόκου διέπων φυλάττει τὴν εὐγένειαν σου ἀπίμονα ἐκ πάσης δεινῆς περιστάσεως, ἐτι δὲ καὶ ἀπὸ τὰς καχεξίας τῶν ροσλουμάνων ἀμόληντον, δι' ὧν καὶ ἐνεκεν νοουθετιῶν πολλάκις ἐν ταῖς ὀμιλίαις ἀνέφερον σοι ὥσπερ ἐπίστασαι. . . . .

Покойния проф. Хайнрихъ Гелцеръ за това поучение пише: «Това има голѣма цѣна за историята на ония врѣмена. То показва колко мощна привлекателна сила е упражнила младата и пълна съ сила турска държава особено върху словѣнскитѣ и албанскитѣ велможи на Балканския полуостровъ. Епископътъ (Неофитъ) е съвършено загриженъ. Военния красивъ накитъ и прѣвъзходнитѣ арабски коне на турцитѣ сж възбудили възхищение на внука на бея; той го заклева да не се съблазни да прѣгърне исляма. Човѣкъ трѣбва да си спомни, че тогава е било врѣмето, когато българскитѣ, сѣрбскитѣ и албанскитѣ благородници на тълпи напускали християнството и приемали мухамеданството. Тѣзи пис-

ма иматъ голѣмо значение за цѣлата епоха непосредственно прѣди завладяването на Цариградъ. *)

На листъ 150 и нататѣкъ се намиратъ най важнитѣ документи въ нашия кодексъ, именно: кореспонденцията между Цариградския патриархъ, по всѣка вѣроятностъ Матей I (1397—1410) или на Иосифа II, който заемалъ прѣстола отъ 1416—1439 г. (Γεδεών, Πατριαρχικοὶ Πίνακες), която едвамъ сега ни се дава възможностъ да изнесемъ прѣдъ учения свѣтъ, придружена и съ бѣлгарски прѣводъ, като добавяме и нѣкои критически бѣлѣжки, които се явяватъ като необходими, слѣдъ обясненията, които дадоха нѣкои учени по въпроситѣ, които се съдържатъ въ нашата кореспонденция, която се състои отъ три писма.

Първо писмо.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΗ.

Πρὸς τὸν παναγιώτατον ἀρχιεπίσκοπον πρώτης Ἰουστινιανῆς καὶ πάσης Βουλγαρίας, ἐπέχει οὕτως:

Ἀγαπητὲ ἀδελφὲ τῆς ἡμῶν μετριότητος καὶ συλλειτουργῆ χάρις εἴη σοι καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ. Φήμη τις ἦλθεν εἰς ἡμᾶς, ἣτις σχεδὸν οὐ πιστεύομεν, οὕτως ἔχειν, διὰ τῆς κακίας τὸ ὑπερβάλλον· ἠκούσαμεν γάρ, ὅτι αὐθεντία χρησάμενος, ἐπελαύου τῆς ἡμετέρας ἐνορίας, καὶ ἐχειροτόνησας εἰς τὴν Σοφίαν μητροπολίτην καὶ εἰς τὴν Βιδύνην, καὶ νῦν ἐπιχειρεῖς καὶ εἰς ἄλλας ὁμοίας ποιῆσαι, χαριζόμενος ἡμῖν, ὅτι μόνον τὴν Θεσσαλονίκην ἔχωμεν, αἱ δ' ἄλλαι μητροπόλεις τῆς Δύσεως ὑπόκεινται τῇ ἀγιωσύνῃ σου, εἰς ἃ δὴ καὶ ἐμφανίζεις χρυσοβούλλα, ὡς λέγεις τῆς μακαρίας λήξεως τοῦ Ἰουστινιανοῦ, καὶ ἐπικυρωτικὸν τοῦ κρατίστου καὶ ἀγίου ἡμῶν αὐτοκράτορος, ὅπερ σ' ἴδα μὲν, ὅτι οὐκ ἔστιν, οὐδέ γάρ ἐγίνετο· καὶ ἔχωμεν ἀπὸ τούτου συμπερᾶναι καὶ περὶ τῶν ἄλλων, ὅτι ψευδῆ εἰσὶν τὰ λαλούμενα. Τὸ ὑπερβάλλον οὖν τοῦ πράγματος ποιεῖ ἡμᾶς, ὡς εἶπομεν, ἀπιστεῖν· ἢ γὰρ ἀγιωσύνη σου, ὡς ἠκούσαμεν ἀπ' ἐκείνων, οἷς ἐγνωρίσθης ἐνταῦθα, ὅτε ἦλθες, ὅτι καὶ φρόνιμος ὑπάρχεις, καὶ γέρων, καὶ πρακτικὸς, καὶ οὐκ ἂν ἐμελλες ἐπιρρίπτειν σεαυτὸν εἰς κίνδυνον προφανῆ, ὅτι εἰς ἐκ-

*) Dieser Brief ist von hohem zeitgeschichtlichen Wert. Er zeigt, welche gewaltige Anziehungskraft das junge, kraftvolle Türkenreich namentlich auf die slawischen und albanesischen Notabeln der Hämushalbinsel ausübte. Der Bischof ist voll Besorgnis. Der kriegerische schöne Schmuck und die prachtvollen arabischen Pferde der Türken haben die Begeisterung des Sohnes des Bey erregt; er beschwört ihn, sich nicht zum Übertritt zum Islam verleiten zu lassen. Man muss bedenken, es ist die Zeit, wo die serbischen und albanesischen Adligen in Masse das Christentum abgeschworen. Für die ganze Epoche unmittelbar vor der Eroberung Konstantinopels sind diese Briefe von hohem Werte. Виж. Bericht der phil — hist klasse der Königl Sächs. Gesellschaft der Wissenschaft zu Leipzig 1903 S. 99.

κλησίας μὴ ἀνηκούσας σοι, ἵνα χειροτονίας ποιήσης· οὔτε γὰρ ἀπὸ τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων ἔστι σοι δεδομένον, οὔτε ἀπὸ τῶν φιλευσεβῶν νόμων, οὔτε ἀπὸ τῆς συνηθείας τῆς ἐκκλησιαστικῆς, ἀλλ' ἡμεῖς χειροτονοῦμεν ἐκεῖσε μητροπολίτας, ἐξ' ἀμνημονεύτων σχεδὸν τῶν χρόνων. Καὶ τοῦτο(υ) ἔχεις, οὐ μόνον τὴν θείαν ἱεράν Σύνοδον, ἣτις διέζει σοι περὶ τῶν ἐνοριῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν πείραν διδάσκαλον. Οὐδεὶς γὰρ τῶν πρὸ τῆς ἀγιωσύνης σου ἀρχιεπισκόπων Ἀχριδῶν, ὧν διάδοχος ὑπάρχεις αὐτός, ἐχειροτόνησεν ἐκεῖσε εἰς τὴν Σοφίαν, ἢ εἰς τὴν Βιδύνην, ἢ ἀλλαχοῦ ἐνθα ἀκούωμεν, ὅτι βούλει ποιῆσαι, ἀλλὰ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου εἰσὶν αὐταὶ αἱ ἐνορίαι. Καὶ οἱ πρὸ ἡμῶν ἀγιώτατοι πατριάρχαι ἔλεπον ἐκεῖσε μητροπολίτας, πρὸ τε τοῦ τὸν Τρίναβον γενέσθαι πατριαρχεῖον, καὶ μετὰ τὸ ἀποκαταστῆναι πάλιν αὐτὸν εἰς ἡμᾶς. Διὰ τὸ ὑπερβάλλον οὖν τοῦ τολμήματος, ὡς εἴρηται, οὐδὲ ἐπιστεύσαμεν, ὅπερ ἠκούσαμεν, μᾶλλον δέ, ἢ πλάσμα αὐτὸ εἶναι, ἢ τινὰς ἀνιέρους καὶ ἀλλοτρίους ἐπισκόπους ἀπελθεῖν εἰς τὴν Σοφίαν καὶ εἰς τὴν Βιδύνην, καὶ ἐπιλαβέσθαι τῶν ἐκκλησιῶν τούτων ληστρικῶς, πλασασμένων τὸ ὄνομα τῆς ἀγιωσύνης σου, ὅτι ἀπὸ σοῦ ἐχειροτονήθησαν. Διὰ τοῦτο γράφομεν, ἵνα μηνύσης αὐτοὺς καὶ ἐκβάλης ἐκείνους ἀπὸ τῶν ἐκεῖσε, ὡς ἀνιέρους, ἅτε ἀρπασαμένους ἐνορίαν μὴ ὑποκειμένην ἐτέρῳ τινί, εἰ μὴ τῷ Κωνσταντινουπόλεως. Οὐ γὰρ, ὡς ἐν τοῖς κοσμικοῖς ὁ δυνατώτερος ἀρπάζει τὴν τοῦ ἐτέρου, οὕτως καὶ ἐν τοῖς πνευματικοῖς τυγχάνει, ἀλλ' ἐκεῖνος μάλιστα ἐστὶν ἰσχυρός, οὐχ' ὁ ἐξουσίαν ἔχων κοσμικὴν καὶ δι' αὐτῆς καταδυναστεύων τοὺς ἄλλους, ἀλλ' ὁ τὸ δίκαιον ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ καὶ τοὺς ἱεροὺς καὶ θείους κανόνας βοηθοῦντας αὐτῷ. Εἰ γοῦν οὐ διωχθῶσιν οὗτοι παρὰ τῆς ἀγιωσύνης σου, καθὼς γράφομεν, ἔπεται πάντως, ὅτι ὅπερ ἠκούσαμεν ἀληθές ἐστίν, καὶ τότε, τῇ αὐθαδίᾳ χρησάμενοι, τῶν ἱερῶν καὶ θείων κανόνων, εὐδοκίᾳ τοῦ κρατίστου καὶ ἀγίου ἡμῶν αὐτοκράτορος τοῦ δαφένστορος καὶ ζηλωτοῦ τῶν τοιούτων ἀποκαταστάντος ἀπὸ Θεοῦ, γνώμῃ τῆς περὶ ἡμᾶς ὁμηγύρεως τῶν ἱερωτάτων μητροπολιτῶν, μέλλομεν ποιῆσαι, ὅσον ἐστὶν εἰς ἐκδίκησιν τῆς ἐκκλησίας Χριστοῦ κατ' ἐκείνων, οἵτινες καταπατοῦσιν αὐτήν. Ἡ τοῦ Θεοῦ χάρις εἴη μετὰ τῆς ἀγιωσύνης σου.

Прѣводъ.

Патриаршеско послание до всесветѣйшия архиепископъ на първа Юстинияна и всея България гласи тѣй:

Възлюблени брате на наша смиреностъ и съслужителю, благодатъ и миръ да ти бѣде отъ Бога. Нѣкакъвъ си слухъ е дошелъ до насъ, който поради чрѣзмѣрната злина почти невѣрваме, че е така; тѣй като сме чули, че като си послужилъ съ власть си завзелъ наши енории, и си ржкоположилъ въ София митрополитъ и въ Видинъ и сега си се готвелъ да извършишъ подобно и за други (енории), като си твърделъ, че на насъ принадлежи само Солунската, а другитѣ митрополии

на Западъ, сж подвѣдомствени на твое светѣйшество, за които сега вече прѣдвявашъ и хрисовули (грамоти), както казвашъ отъ блаженопочившия Юстиниана и потвърдителна (грамота) отъ нашия най-могъщень и светъ императоръ. Обаче зная, че такъво нѣщо не сжществува, нито е станало, та отъ туй можемъ заключи и за останалитѣ, за които говоришъ, че сж лъжливи. И тѣй важността на дѣлото ни прави, както казахме, да не вѣрваме. Защото всесветѣйшеството ти, както сме чули отъ тѣзи, съ които си се запозналъ, когато си дошелъ тукъ, си билъ и разуменъ и старъ и опитенъ, и не би си се осмѣлявалъ да изложишъ себе си на явна опасностъ: да ржкополагашъ на неподвѣдомствени тебъ църкви; защото не ти е дадено, нито отъ божественитѣ и свещени канонн, нито отъ благочестивитѣ закони, нито отъ черковнитѣ обичаи. Нъ ние ржкополагаме тамъ митрополити почти отъ незапомнени врѣмена и за (ржководство на) това имашъ не само божия и свещень синодъ, който ще ти изложи подробно върху еноритѣ на Цариградската патриаршия, нъ ще те настави и самиятъ опитъ; тѣй като никой отъ Охридскитѣ архиепископи, освѣнъ твое светѣйшество, на които ти си наслѣдникъ, не е ржкополагалъ тамъ въ София или въ Видинъ или другадѣ, дѣто слушаме, че си възнамѣрявалъ да направишъ. Обаче, тѣзи сжщитѣ енории принадлежатъ на Вселенския патриархъ и прѣждебившитѣ наши светѣйши патриарси сж изпращали тамъ митрополити прѣди още да стане Търново патриаршия (т. е. прѣди учрѣждаванието на Търновската патриаршия) и подиръ като тя пакъ се подчини на насъ. И тѣй, заради чрѣзмѣрната дързостъ, както и се спомена, нито повѣрвахме (на това), що чухме, а (прѣдпочетохме) повече да го считаме за подправка; или, че нѣкои непосветени и чужди епископи да сж отишли въ София и Видинъ и захванали разбойнически да управляватъ тѣзи църкви, като сж подправили името на твое светѣйшество, че сж ржкоположени отъ тебе.

Заради това пишемъ, да имъ припомнишъ и да ги отстранишъ отъ тамъ, като не посветени и като такива, които сж заграбили енория, която не е подчинена на другъ, освѣнъ на Цариградския (патриархъ). Тѣй като между духовнитѣ не става така, както у светскитѣ, гдѣто по-силниятъ заграбва (достоянието) на другия. Не е онзи силенъ, който има (на своя страна) свѣтската власть, и чрѣзъ нея притѣснява другитѣ, нъ именно оня (е силенъ), който притежава правото и има да му помагатъ свещенитѣ и божествени канони. А ако ли тѣ не се изгонатъ отъ твое светѣйшество, както пишемъ, само по себе си слѣдва, че каквото сме чули е вѣрно. И тогава като си послужимъ съ самоугодливостъта на свещенитѣ и божественни канони, и съ благоволенieto на всесилния и светия нашъ императоръ, поставенъ отъ Бога, като защитникъ и ревнителъ на подобни (дѣла), и съ мнѣнието на събравшето

се околу насъ сонмище отъ прѣосвещенитѣ митрополити, ще направимъ каквото се слѣдва за защита на Христовата църква срещу онѣзи, които я потъпчватъ. Нека бѣже божијта благодатъ съ твойто светѣйшество.

Второ писмо.

ΑΥΤΗ ΔΕ ΑΝΤΙΓΡΑΦΟΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗ.

Πρὸς τὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀρχιεπίσκοπον καὶ Νέας Ῥώμης οἰκουμενικὸν πατριάρχην, παρὰ τοῦ παναγιωτάτου ἀρχιεπισκόπου πρώτης Ἰουστινιανῆς καὶ πάσης Βουλγαρίας. Διὰ χειρὸς καὶ νόου Νεορῦτου ταπεινοῦ ἐπισκόπου Γρεβενοῦ, ἐπέχων (ἐπέχουσα) οὕτως: †

Τὰ θεοειδεστάτως τῆς οὐρανοφύτου ψυχῆς σου μελίρρυτα γράμματα δεδορκῶτες, τιμῶνται καὶ ἅγιε δέσποτα, τὰ πρὸς ἡμᾶς ἀφιγμένα τῷ ἁγίῳ Θεῷ γηθοσύνας εὐχαριστήσαμεν καὶ ἅτ' ἐκμαγεῖον τῆς σεβασμίας ὄψεως τοῦ προσώπου σου γνησίως ὁμοῦ κατασπαζόμενοι ἐν τοῖς νοεροῖς κόλποις τῶν καρδιῶν φιλοφρόνως ἐνστερνησάμεθα, τὰ δὲ ἐν αὐτοῖς δηλούμενα, ὡς ἀπὸ στόματος τοῦ Θεοῦ ἐνωτιζόμενοι, κατηδιώθημεν πολλαχῶς καὶ ὡς εἰς κατάλυμα σωτήριον ἐκ τῶν ἄρτι ραδίως συμβαινουσῶν παμπικρῶν μελειδόνων καὶ συμφορικῶν περιστάσεων κατηνύσαμεν, μόνον τί μικρὸν σχετλιάζοντες ἀτρυνόμεθα, ὑποδηλούντων, ὅτι ἔσχαλεν ἢ σὴ μεγίστη ἀγιωσύνη ἐνεκεν εἰς τὸν τῆς Σοφίας καὶ Βιδύνης προέδρου ὑπὸ τοῦ πρὸ ἐμοῦ τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς ἀοιδίμου προέδρου κυρίου Ματθαίου γινομένης χειροθεσίας, ὅπερ, ὡς οἶμαι, οὐχ' ἀπλῶς, οὐδὲ εἰκῆ γέγονε παρ' αὐτοῦ. Ἐπεὶ, ὡς ἐπιστάμεθα, οὐκ' ἀδαήμων ἢ ἐν τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων τὴν θεοδεστάτην μνήσιν, ἀλλ' ὅτι ἐκ τὰς τῶν ἀλλεπαλήλων ἐθνῶν περιστατικῶς ἐπαναστάσεις οὐκ' ἴσχυσεν ἐξ' ἀμνημουέντων ἐνιαυτῶν ἀνελθεῖν, κατὰ τὸ εἰωθὸς, εἰς τὴν βασιλίδα οὐδ' εἰς τῶν τῆς Βουλγαρίας προέδρων, μέχρις ὅταν συνήψαν οἱ ὁμαίμονες τῶν ἀγαρηνῶν ἑξαρχοὶ ὁ νῦν σουλτάνος μετὰ τοῦ Μωσῆ Ἰζαλαπῆ, μόρον ἐκπληστον, κατ' ἐνάπιον πύλης τῆς Νέας Ῥώμης αὐτόθι. Τότε γὰρ οὖν ἀφίκετο ὁ ἀνωθεν ρηθεὶς ἀρχιεπίσκοπος ἐκεῖσε καὶ ᾤφθη, ὡς ἔθος, τῷ τότε πατριαρχοῦντι σὺν ζύνπαντι τῷ ὑπ' αὐτοῦ εὐαγεστάτῳ κλήρῳ καὶ ἱερῷ Συνόδῳ ἔτι καὶ τῷ κρατίστῳ τῆς ὀρθοδοξίας προμάχῳ καὶ σεπτωτάτῳ ἀνακτι μετὰ καὶ τοῖς ὑπ' αὐτοῦ εὐπατριῶς μεγιστάσιν, ὑφ' ὧν περ ἀσμενεστάτως ἐδέχθη Θεοῦ προνοία φιλοφρονούμενος καὶ πεποιδότως ὑπέφηνεν ἀρρηδίλως ἐνάπιον πάσης συγκλήτου τε καὶ συνόδου, τὸ τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἐνόρης ἀριερατικὸν χρυσόβουλον, ὅπερ γνησίως ἀναπτύξαντες εὐρον τὰ ὅρια τῶν τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας μέχρι καὶ τῶν τῆς Ἀνδριανουπόλεως ὀρίων ἀτρεκεστάτως παρωχηκότων, οἳ, καὶ ὡς εἰκότως, ὁμοφωνήσαντες, ὡς ἐξ' ἐνός στόματος, γνώμη πάντων τε καὶ συμπνοία τὰ σφέτερα αὐτῆς προσηνῶς

ἔχωρήγησαν καὶ δι' ἐπικυρωτικοῦ βεβαίως προστάγματος τοῦ κραταιοῦ καὶ ἀγίου ἡμῶν αὐτοκράτορος, τοῦ καὶ θεόθεν χωρηγηθέντος δαφένστορος, ἀρήγονος, πρόμου καὶ ζηλωτοῦ τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων, οἷα γέγραπται, πάντας ὑποταγῆναι τῷ βασιλεῖ· ὁ δ' αὐτὸς τοῖς τοῦ νόμου θεσπίσμασιν, ἕνεκεν δὲ καὶ βεβαιότερας λήξεως διὰ κινάβαρεως ὑπεσημάνθη ἀσμενεστάτως εἰς πίστωσιν, ὅπερ τοίνυν λαβὼν ὁ ἀοιδήμος ἐξῆλθεν θαρράλαιως ἐν ταῖς ὑπ' αὐτοῦ ἐπαρχίαις χειροθεσίας ποιῶν. Καὶ εἶπερ αὐτὸν ἢ σὴ μέγιστη ἀγιωσύνη, λοιδορικῶς κακορροθεῖ, ὡς ὅτι αὐτονομία χρησάμενος, ἔδρασεν ἀτασθάλως τὰς ἐκεῖσε χειροτονίας καὶ παρεικάζει αὐτὸν τοῖς κατὰ κόσμον ὑπάτοις, ὑπομνησκουσα πῶς οἱ σθεναροὶ τὰ τῶν ἀνισχύρων ἀρπάζουσι· ἀλλ' οὐχ' οὕτως ὑπῆρχεν ἐν αὐτῷ, ὃ μὴ γένοιτο. Καὶ εἰ οὐκ ἔγνω, τὰς διὰ τῶν ἀγίων καὶ σεβασμίων ὑποφητῶν θεόθεν παραινέσεις, κὰν τὸ ὁ ἀγαπῶν τὴν ἀδικίαν μισεῖ τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν, οὐκ ἐγίνωσκε καὶ εἰ ἐπελάθετο τὰς εὐαγγελικὰς ἐντολὰς τοῦ κυρίου, κὰν τὸ τί γὰρ ὀφελήσει ἄνθρωπον, ἐὰν τὸν κόσμον ὅλον κερδησῆι, καὶ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ζημιωθῆι, οὐ προσέσχε. Καὶ εἰ οὐκ ἤσθετο τὰς τῶν πανευφήμων ἀποστόλων διδασκαλίας, κὰν τὸ μὴ κατέχειν τῶν ἀλλοτρίων, οὐκ ἔφερον εἰς νόον ὁ σεβάσμιος, ἀλλ' ὡς οἶμαι, οὐ τοσοῦτων μόνον ἀλλ' ἐπέκεινα καὶ ἐτέρων πλείων ὑπῆρχεν ἔμπλεος κατορθωμάτων, καὶ ὡς νουνεχῆς, λαβὼν εἰς νόον ἅτ' ἐπὶ χεῖρας, τὸ τοῦ κραταιοῦ καὶ ἀγίου ἡμῶν αὐτοκράτορος πρόσταγμα, ἐξῆλθεν ὅτε ἄνωθεν ἔφημεν, πεποιδῶς, καθάπερ ἢ σὴ μέγιστη ἀγιωσύνη φησὶν, ὅτι οὐχ' ὡς οἱ κοσμικοὶ νέμονται τῶν ἀδρανῶν οἱ εὐδρανεῖς, οἱ τῆς σεπτῆς ἐκκλησίας ὑπουργοί, ἀλλ' ὁ τὸ δίκαιον ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ, καὶ τοὺς ἱεροὺς καὶ θείους κανόνας συλλήπτορας, οὕτω καὶ αὐτὸς, θαρρήσας εἰς τὸ τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἀγιωτάτης ἀρχιεπισκοπῆς δίκαιον, ἐποίει χειροθεσίας· ὅμως δὲ τί τοσαῦτα διαγορεύω πρὸς τὴν σὴν μέγιστην ἀγιωσύνην ὁ τάλειος! Αὕτη γὰρ ὡς καὶ τὴν φερωνυμίαν οἰκουμενικὴν μόνη ἔχουσα, καὶ τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων νομοθέτης τε καὶ κριτῆς, ὡς καὶ μαγίστων ὄντως, εὐδυβολέστατος πέλει· καὶ γινώσκων ἐν ἀκριβείᾳ τὰς εἰς ἅπασαν τὴν ὑφήλιον τῶν ἀγίων τοῦ Θεοῦ ἐκκλησιῶν ἐξαρχοῦσαις ἀγόροις τὰ ὅρια τῶν ἐπαρχιῶν ἀτρεκεστάτως· καὶ ὅτιπερ τῶν συνοχικῶν περιστάσεων, ὡς πελάοντα τῇ βασιλίδι τὰ τῆς τοιαύτης ἀρχιεπισκοπῆς ἐνέμοντο παρὰ τῶν οἰκουμενικῶν καὶ ἔπεμπον ἐκεῖσαι μητροπολίτας, καὶ ἅπερ αὐτῆς καθήκων ἢ κρίσις εἶη, τοῦ μὴ ἔχειν τὰ τῶν ἀοιδήμων βασιλέων ἐπικυρωτικὰ χρυσόβουλλα στέργων, εἰς τὰ τῶν ὀρίων συνοδικὰ ἀφιέρωματα τε καὶ διατάξεις, καὶ ἡμεῖς ἀκολουθῶντες ὀφείλομεν ἐφέπειν αὐτῇ· ἀλλ' οὐχ' εἰκότως, ὡς οἶμαι· καὶ εἰ ὅμως δεῖον ἐστὶν μοι τοῦτο, ὦ θεία καὶ ἱερὰ κεφαλῇ, τοῖς σοῖς ἀδανόντως ἔπεσιν ἐπεσθαι· ἀλλ' ὅμως, ὡς οἶμαι, δέδοιμαι, ἵνα μὴ ὡς καταφρονῶν τὰ τῆς ὑπ' ἐμοῦ ἐγχειρισθείσης ἀγίας ἐκκλησίας ἀφιέρωματα τε καὶ ὅρια· ὑφ' ἐξωδίκας ἐν τῇ ἐτάσει ἀδέκανα. Διὰ τοῦτο οὐκ ἱκανῶς γνῶμη εὐθὴ μὲ τὰ τῆς ὑπ' ἐμοῦ ἀγίας συνόδου εἰς τοῦτο ἀνέχεσθαι καὶ σύμπνοιαν ἔχομεν αὐτῆς μόνον· ἡρωμαι καὶ

τῷ παντάρκῃ Θεῷ, καὶ πρὸς τὸ παρὸν μῆκος χρόνων χορηγηθῆ-
ναι τῇ σῇ μεγίστῃ ἀγιωσύνῃ, εἰς σύστασιν καὶ σκέλην, οἱ μόνον
τῶν πελαόντων αὐτῇ, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐκάς πανταχοῦ χριστιανοῦμοις
ἦτοι παντὸς τοῦ τῆς ἀγίας τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίας πληρώματος, με-
τάνοιαν καὶ ἔρρωσο ἐν Θεῷ ἀμήν.

Прѣводъ.

А това послание е прѣписъ.

**До Цариградския архиепископъ и на Новия Римъ,
вселенски патриархъ, (отправено) отъ светѣйшия архиепис-
копъ на Първа Юстинияна и Всея България, (написано)
съ ржка и умъ отъ Неофита, смирения епископъ
Гревенски, гласи тѣй:**

Като съзрѣхме медоточивитѣ слова (писания) на богопо-
добната небеизраснала (идеална) ти душа, прѣчестни и свети
владико, които сж ни пристигнали, радушно благодарихме на
Бога свети. И тѣ (писанията), отпечатъкъ на уважаемия из-
разъ на лицето ти, цѣлувайки чистосърдечно, възприехме ги
дружелюбно въ мисленитѣ прѣгрѣдки на сърцето си. А съ-
държашето се въ тѣхъ като отъ Божии уста, като го изслу-
шахме, прѣмно го се насладихме; и, като въ спасително при-
бѣжище отъ тѣй легко станалитѣ наскоро всегорчиви, гриж-
ливи и напастни случаи се успокоихме, само малко нѣщо като
скърбимъ се възбуждаме (отъ словата), които показватъ, че се
възпламенило твое светѣйшество поради извършеното ржкопо-
лагание на прѣдстоятели (митрополити) въ Видинъ и въ София
отъ прѣдшественика ми, достопохвалния прѣдстоятель на
Първа Юстинияна, киръ Матей, което (ржкополагание), както
знаемъ, е станало отъ него не просто, нито случайно. Защото,
както сме усвѣдомени, той не е билъ невѣдящъ богоподобната
паметъ на божественитѣ и свещенни канони. Нъ че поради
случилитѣ се едно по друго мятежи на различнитѣ народи,
отъ незапамтени врѣмена не е можалъ да доде по обичай въ
столицата, нито единъ отъ прѣдстоятелитѣ на България, до-
като не направиха ужасна битка еднокрѣвнитѣ агариянски
прѣдводители (именно): сегашниятъ султанъ съ Муса Челеби,
тамъ прѣдъ вратата на Новия Римъ.

Защото тогава прочее пристигналъ горѣспоменатиятъ ар-
хиепископъ тамъ и се видѣлъ, както е обичай, съ тогавашния
патриархъ заедно съ всичкия прѣчестенъ клиръ и съ светия
Синодъ, а още и съ държавния защитникъ на православието
и най-достопочтения владѣтель, заедно съ неговитѣ (подчинени)
подъ него благородни велможи, отъ които по милостъта и
промисла божии билъ най-благосклонно приетъ. И съ увѣре-
ностъ показалъ открито прѣдъ цѣлия синклитъ и синодъ по-
дарителния хрисовулъ на подвѣдомственитѣ му епархии който
(хрисовулъ), като разгледали напълно, намѣрили границитѣ на
епархиитѣ, които влизали въ неговата диоцеза, проходящи

точно до границитѣ на Андрианополската (епархия), които, и както трѣбало, като се съгласили, като че ли отъ една уста и съ съгласието на всички задружно, отстѣпили ѹ това, което ней принадлежало и безъ съмнѣние чрѣзъ потвѣрдителенъ указъ на могжция и светъ нашъ самодържець, пратенъ отъ Бога, помощникъ, защитникъ, вождъ и съревнителъ на свещенитѣ канони, които прѣдписватъ на всички да се подчиняватъ на царя. А той по приказанието на закона, а и за по-сигурно скрѣпяване и твѣрдо завѣряване, се подписа съ киноваръ. Прочее достохвалниятъ (архиепископъ) Матей, като взелъ това (хрисовултъ), се отправилъ съ смѣлостъ въ подвѣдомственитѣ си епархии, като извѣршвалъ и ржкополагания. И ако твоя величайша светостъ го набѣждава, че ужъ (той) като се възползувалъ отъ автономията, извѣршилъ беззаконно ржкополагания и го поставяте на редъ съ силнитѣ на мира сега, като упоминавате, какъ силнитѣ ограбватъ слабитѣ, то не тѣй е било съ това, и да не стане! И ако не е знаелъ божественитѣ увѣщания, чрѣзъ светитѣ и почтени наставници, нима незнаелъ, че който възлюби беззаконието, ненавижда собствената душа! И ако е забравилъ евангелскитѣ заповѣди на Бога, нима не е обѣрналъ внимание на това: «какво ще ползува человекъ ако (той) придобие цѣлия свѣтъ, а погубва своята душа!» И ако не е проумѣвалъ учението на всехвалнитѣ апостоли, нима тоя достопочтенъ (мжжъ) не е ималъ на умъ, да не закача чуждото! Нъ до колкото зная не само съ толкова, нъ е билъ изпълненъ и съ други по-висши съвършенства и като благоразуменъ, взимайки въ внимание и на ржка приказътъ на нашия светъ и мощенъ императоръ, е излѣзалъ, както по-горѣ казахме, съ увѣреностъ, както казва твое всесветѣйшесво, не както се разпореждатъ силнитѣ свѣтски (лица) съ немощнитѣ, достопочтени служители на църквата; нъ, както оня, който има на своя страна правото и свещенитѣ и божествени канони за помощници. Тѣй и той, окураженъ отъ правото на подвѣдомствената си светѣйша архиепископия, вършеше ржкополагания. Обаче що приказвамъ толкова, на твое всесветѣйшесво (азъ) окаянии! Защото то самото, като носи титулата вселенски и като е на божественитѣ и свещени канони законодатель и сѣдия и магистъръ, дѣйствително е най-правомислящъ (рѣшава най-справедливо). И знаеки съ точностъ самостоятелнитѣ диоцези на светитѣ божии църкви по цѣлата вселена и границитѣ на епархиитѣ най-достовѣрно, и (знаеки) още, че поради стеклите се не добри обстоятелства, като близки до царския (градъ), сж се ограбвали (правата) на тази архиепископия отъ вселенскитѣ (патриарси) и (гѣ) изпращали тамъ митрополити; и знаеки, че длъжностъ е на твое всесветѣйшество да знае, че дори и да не притежава потвѣрдителнитѣ хрисовули на прѣславнитѣ царе, (трѣба) да се задоволява отъ синодалнитѣ дарувания (освѣщения) и разпоредби за границитѣ (на епархиитѣ), (то)

вслѣдствие на туй и ние сме длѣжни да възприемемъ това. Нъ, чини ми се, не е, както трѣбва да бѣде! Обаче, ако това за мене е необходимо, о божествена главо, да послѣдвамъ твойтѣ непрѣклонни слова. Нъ, както ми се вижда, страхъ ми е да не би, като прѣзиращъ даруванията и границитѣ на врѣчената (тѣмъ) отъ мене свещенна църква, да бѣда задочно, при изслѣдванието на тия нѣща, подведенъ подъ отговорность. (да не бѣда задочно осѣденъ). Затова не намирамъ за достойно да подѣржамъ туй заедно съ подвѣдомствения ми свети синодъ съ пълно едногласие, и да имамъ единомислие само съ него. Моля свемогъщаго Бога по настоящемъ да дарува дълголѣтие на твое светѣйшество за успокоение и покровителство не само на блискитѣ до нея (църкви), нъ и на далечнитѣ на всѣкъдѣ христоименни (църкви), сиречь на цѣлокупния съставъ (изпълнението) на светата Божия църква.

Поклонъ и здравѣй съ Бога, аминъ.

Въ първото писмо, както видохме, Цариградския патриархъ упрѣква Охридския архиепископъ (Матей), за дѣто послѣдния е рѣкоположилъ митрополити за Видинската и Софийската епархий, т. е. налагание на черковното си владичество, и се тѣкмелъ да извърши сѣщото и за други епархии, като сѣщеврѣменно му заявява, че подобно право върху споменатитѣ епархии ималъ Цариградския патриархъ, който притежавалъ туй право още прѣди издиганието на Търново въ патриаршия и слѣдъ възврѣщанието ѝ въ прѣдишното положение, т. е. подчинението ѝ на Цариградския патриархъ. (Οὐδεὶς γὰρ τῶν πρὸ τῆς ἁγιωσύνης σου ἀρχιεπισκόπων Ἀχριδῶν, ὡν διάδοχος ὑπάρχεις αὐτὸς ἐχειροτόνησεν ἐκεῖσε εἰς τὴν Σοφίαν, ἢ εἰς τὴν Βιδύνην, ἢ ἄλλαχού ἐνθα ἀκούωμεν, ὅτι βούλει ποιῆσαι. Ἀλλὰ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου εἰσὶν αὐταὶ αἱ ἐνορίαι, καὶ οἱ πρὸ ἡμῶν ἁγιώτατοι πατριάρχαι ἔλεμπον ἐκεῖσε μητροπολίτας πρὸ τε τοῦ τὸν Τρίναθον γενέσθαι πατριαρχεῖον καὶ μετὰ τὸ ἀποκαταστήναι πάλιν αὐτὸν εἰς ἡμᾶς). Това твърдение на Вселенския патриархъ е само отчасти вѣрно. Софийската и Видинската епархии никога не сѣ били подвѣдомствени на Цариградъ, а напротивъ, прѣзъ цѣлото византийско господство надъ тѣхъ, тѣ сѣ били подчинени на Охридския архиепископъ, както туй се установява отъ списъцитѣ на епархиитѣ, на отдѣлнитѣ самостоятелни черкви (Notitia) отъ тогавашнитѣ врѣмена*). Нъ и слѣдъ конституиранието на второто бѣлгарско царство отъ Асѣновцитѣ тѣзи епархии принадлежали на Търновската патриаршия и, дори къмъ вто-

*) Die Behauptung der Patriarchen ist nur teilweise richtig. Sofia (Sredec, Triaditza) und Bdyn haben nie zu Konstantiuopel, sondern während der ganzen Epoche der griechénherrschaft zu Achrida gehört, wie die Notitien der damaligen Zeit ausweisen. II. Gelzer, Der Wiederaufgefundene Kodex. des hl. Klemens. S. 100

рата половина отъ XIV вѣкъ само Видинската митрополия по чисто политически съображения (вслѣдствие на не добритѣ отношения на царь Срацимира съ царь Шишмана) биде отцѣпена отъ българската черква и подчинена отъ царь Срацимира на Цариградската Вселенска патриаршия.

Освѣнъ това нашето писмо прѣдставлява голѣма важностъ и по отношение унищожението на Търновската патриаршия. Тукъ намираме силенъ аргументъ за факта, че непосредствено подиръ катастрофата на българското царство и изгонванието на послѣдния Търновски патриархъ Евтимия неизвѣстно на кждѣ отъ турцитѣ, българскитѣ епархии били разграбени, както отъ вселенскиятъ патриархъ, тѣй и отъ Охридскиятъ архиепископъ. Удивително е, че туй раздѣлване на епархиитѣ отъ начало станало безъ всѣкакво противодѣйствие отъ страна на турск. власти, и то по взаимно съгласие, както на Византийския императоръ и Вселенския патриархъ, тѣй и на Охридския архиепископъ. Турцитѣ спокойно това допуснали на Охридската черква главно затуй, че тя отъ попрѣди се намирала подъ тѣхното покровителство, вслѣдствие доброволната капитулацията на Крали Марко, на Кюстендилския деспотъ Константина Драгаша и на останалитѣ Македоно-албански владѣтели, въ чиито владѣния сж влизали епархиитѣ на Охридската архиепископия. Прѣдпочитанието на клира отъ вселенската черква настѣпило, види се, малко по късно, въпрѣки сжществуванieto само на гледъ на Византийската империя, безъ обаче тя да е заплашвала интереситѣ на тогава повдигаещата се Османска империя.

Отговоръ на това тежко обвинение, което се хвъргало на Охрид. архиеп. за нарушение канонитѣ на черквата, скоро послѣдвалъ. *»Второто писмо е чисто охридско«* пише проф. Гелцеръ; подъ медоточиви и небеизразнали фрази, скрити въ най-дълбока подчиненостъ, пълзи извиваещата се змия изъ зелената трѣва. Охридския архиепископъ отблъсква енергически укорити на Царигр. патриархъ за незначитание на черковнитѣ конони и съ документи на рѣка доказва, че правото на Охрид. архиепископи да рѣкополагатъ архиереи за Видинъ и София датира отъ старо врѣме, като посочва по обичай на фалшивата Юстинианова новела и пр. Споредъ неизвѣстния Охрид. архиепископъ неговия прѣдшественникъ Матей знаелъ твърдѣ добрѣ каноническото право. Той даже е посѣтилъ Цариградъ, когато се свършила войната между Султанъ Мохамеда I съ неговия братъ Муса Челеби или Муса Кеседжия и билъ приетъ твърдѣ блѣскаво, както отъ самия Императоръ Мануиля Палеолога, тѣй и отъ Сената и Св. Синодъ. Тогава навѣрно трѣба да сж били начертани границитѣ отъ епархиитѣ на Охридската автокефална черква и Вселенската и тържественно припознати и скрѣпени отъ двѣтѣ страни. Въ защита на своитѣ права Охрид. архиепископъ, както е било

обичаи, посочва на известните императорски хрисуви, издадени отъ Василия II българоубиецътъ, и потвърдени отъ императора Михаила Палеолога. Нъ Охрид. архиепископъ не се задоволил само съ туй, а побързалъ да съобщи писмено несправедливото обвинение и на тогавашния Византийски императоръ, Мануила Палеолога, отъ когото искалъ защита на правата си срѣщу Цириградския патриархъ.¹⁾

(Слѣдва).

II.

Привилегиитѣ на християнитѣ-рая въ Османската империя и нѣкои документи върху тѣхъ.

Християнитѣ-рая въ Балканския полуостровъ, които сж се подчинили на османитѣ било по миренъ начинъ или съ силата на оржжието, сж били подраздѣлени на двѣ категории. Едни изпитвали- напълно тежкия робски режимъ и се наричали официално *проста безправна рая* (*саде вегаиръ маафъ рая кюфреси*²⁾), а други които сж капитулирали и имали още въ християнско врѣме нѣкои привилегии, или се отличавали съ смѣлостъ и юначество, били оставени отъ турцитѣ като свободни граждани и се ползували съ по-голѣми или по-малки политико-економически облекчения въ живота си, като въ замѣна на туй били задължени да изпълняватъ разни военно-общественни повинности. Тази втора категория християни-рая се именувала

سام وغير مصاف رعايا كفرة

مصاف وامتيازى رعايا

маафъ ве имитиазли раялери или маафъ ве сербеснетъ рая тайфалари.

مصاف وسر بسنة رعايا كفرة

¹⁾ Поради технически прѣчки третото писмо до Визант. императоръ ще обнародваме въ слѣдния брой отъ списанието, заедно съ нѣкои допълнителни обяснения на тази важна кореспонденция.

²⁾ За да стане по-ясно, какво нѣщо по прѣди означавало турско робство ще приведемъ тукъ накратко, разнитѣ видове даждия, съ които е била обложена безправната рая-християни. Прѣди всичко тя плащала:

1-во. *Тежки данъци*, наречени официално «*текялифи шакки*». Тѣ се състояли: Първо, отъ *харачътъ* или *джизие*. Думата *харачъ* първоначално означавала основенъ данъкъ. По-късно сжшата дума означавала даждието, което трѣбвало да плаща годишно всѣки не

Къмъ подобна твърдѣ разумна отъ държавно гледище раздѣла на раята сж прибѣгнали отоманскитѣ държавни мъже още прѣзъ управлението на султанъ Мурада I (1361—1389) и то главно поради това, че чувствуваха нужда отъ християнското население, защото турцитѣ въ новозавоеванитѣ европейски земи, били твърдѣ малочисленни. Такива привилегирани рая християни ний доскоро знаехме само четири категории именно:

1) *войници*, наречени «*войникъ аскери*» или *войникъ тайфаси* или «*сипахи оглани рая бюлюги*»,

دینہ عسکر ہجود وینہ طاقتی ہجود سیاہی ارغوانی جابا .

къмъ които се отнасяли още и

دینہ از وادیک یاغہ وینفانی

«*заваиди войниганъ*» (единъ видъ войници рая на свѣрхшатна войнишка служба) и «*ямакъ войнигани*», т. е. помощници на войницитѣ.

2) *Соколари*, извѣстни подъ името «*доганджи-рая тайфалари*»

طوغانبھی جابا طاقتور

като се подраздѣляли на *доганджи аскеръ оглани* и

طوغانبھی عسکر ارغوانی سہینہ عسکر وادیک

мусюлманинъ, който живѣлъ въ Отоманската империя. Второ, отъ *испенчътъ* или *ресуми* испенчъ. Той билъ най-тежкъ данѣкъ, защото на всѣки петъ години се събиралъ въ натура отъ най-хубавитѣ 10—12 годишни дѣца на раята за попѣлване на еничерската орда. Тоя ужасенъ данѣкъ се прѣкратилъ прѣзъ царуванieto на султанъ Сюлеймана II (1520—1568 г.). Трето, отъ личниятъ данѣкъ въ натура извѣстенъ подъ името *ангария*. Всѣки безправенъ християнинъ билъ длъженъ да работи безплатно на държавата и на спахитѣ и пр. Четвърто отъ квартирна повиностъ или така наречена *конакъ-ери*; раята давала безплатно квартира и пр.

2-ро. *Военни данѣци* или «*Сеферие ресуми*». Тѣзи налози сж били сжщо тѣй тежки за раята, нъ сж се събирали само прѣзъ врѣме на война. По-главни отъ тѣхъ сж били: *Захире-акчеси* (право,

шахинджи аскеръ бюлюгилеръ тайфаси;

جعفر و همقرهجا بوا جبار عايا هانفسي

последнитѣ били длѣжни да отгледватъ, опитомяватъ и дресиратъ соколи.

3) Газители на проходитеѣ или дервенджии или пѣкъ «дербенджи рая тайфалари»,

دربندهجا خود دروندهجا عايا هانفسي

които се подраздѣляли на сѣщински дербенджи и на кулавузъ бюлюги.

قرلاغوز بلوگها

Тѣзи последнитѣ били длѣжни да слѣдятъ и разузнаватъ движенията и намѣренията на неприятелскитѣ войски въ военно врѣме.

هانفوسي عسکرها هانفسي

за храни на войскитѣ). *Межаре-акчеси* (право за прѣнасяне на военнитѣ принадлежности и храни за войскитѣ). *Истикразъ-акчеси*, (пари въ заемъ на държавата). *Имдадие-акчеси*, (парична помощъ на държавата). *Сердарие хаки*, (парично право за главнокомандуещия войскитѣ), и други подобни.

3-то. *Извънредни данѣци*, официално именувани *ресуми февкаляде*. Съ тѣзи данѣци се облагала безправната рая само въ врѣме на бѣдствия, на гладъ, на опустошение страната отъ нахлувание на неприятеля, отъ епидемия, бури, вихрушки, наводнения и други стихийни напасти. Такъвъ извънреденъ данѣкъ се събиралъ отъ мѣстнитѣ власти и то по рѣшението на валията или на санджакъ бея и на кадията, който издавалъ за това нарочно и сѣдебно рѣшение, (илямъ), което се прѣпращало за свѣдение и на султана.

4-то. *Обикновени данѣци* или *обичайни*, официално наречени «*ресумати урфие*». Тази категория даждия се дѣлели на *държавни* и *общественни* налози. Правителственитѣ обичайни налози се прѣотстъживали на спахнитѣ, тимаритѣ, заимитѣ и на бейлербеговетѣ и сѣ достигали до 80 разни видове. Общественитѣ пѣкъ налози се хвърляли отъ мѣстнитѣ власти съ цѣлъ да се поддържатъ бѣднитѣ отъ санджака или казата. Нѣ раята плащала на турскитѣ велможи още и много други *произволни* (*фузили*) данѣци и мита, които бивали много по тежки отъ редовнитѣ. Тежко и горко на онѣзи мѣстности, прѣзъ които минавали турски войски: Всичко, каквото принадлежало на раята, могло да се земе за нуждитѣ на войската, безъ да има право да претендира собственикътъ!

4) *Мартолози* (отъ латинско-гръцката дума *armatolos-оржженосецъ*), т. е. военно-полицейски служители по крѣпоститѣ, общественитѣ пжтища, пристанищата, караулнитѣ кули, проходитѣ и пр. Тѣ длъжни били да конвоиратъ царскитѣ транспорти, военнитѣ обози и пр., да настаняватъ войскитѣ на лагернитѣ пунктове, да конвоиратъ плѣнници, арестанти; да прѣслѣдватъ разбойници и въ военно врѣме да се сражаватъ съ неприятеля. Нъ освѣнъ тѣхъ съ привилегии се ползувало изобщо и духовенството на раята. Така напримѣръ Цариградския патриархъ Нилъ пише на папа Урбана VI въ 1384 г., че турцитѣ дѣйствително причинявали теглила на христииянитѣ, нъ още тогава оставяли ги свободно да кореспондиратъ, да ржкополагатъ и изпрашатъ епископи, кждѣто искали, и да вършатъ безпрѣпятствено всички църковни дѣла, вжтрѣ въ земитѣ на нечестивитѣ. Πάσχομεν γὰρ ὑπὸ τῶν τοῦρκων, πλὴν ἔχομεν πᾶσαν ἐλευθερίαν, ὥστε καὶ γράμματα δέχεσθαι καὶ ἀντιγράφειν καὶ ἐπιστέλλειν καὶ χειροτονεῖν καὶ πέμπειν ἐπισκόπους ὅπου βουλήμεθα καὶ πάντα πράττειν ἀκωλύτως τὰ ἐκκλησιαστικά καὶ ἐν μέσῳ τῷ τόπῳ τῶν ἀσεβῶν. (Acta Patriarchat. t. II, p. 87). Тази привилегия официално е била извѣстна подъ името:

جماعتی روحانی و کلیہ، رضا سترکی صاحب و تصانیف

т. е. *джемааси рухани ве клисе ве мѣнастирлари маафъ ве имтиязати.*

Тѣй че религиозната толерантностъ на турцитѣ въ първитѣ врѣмена е била твърдѣ голѣма. Това се види още по ясно и отъ съвѣтитѣ, които далъ султанъ Мурадъ I на Косово въ прѣдсмъртния си часъ на сина си Баязида, като му е казалъ: »Сине, води добри и приятелски отношения съ иновѣрнитѣ духовенства, особено съ христииянското духовенство. Пази и уважавай тѣхнитѣ вѣрски обряди; почитай религиознитѣ имъ началници: патрици, митрополити и епископи, както и раята първенци. Старай се, колкото е възможно повече да отбѣгвашъ отъ беззаконни дѣйствия. Харачътъ на раята да не бжде повече на глава отъ 30 акчета отъ първия разредъ, 20 акчета отъ втория и 10 отъ третия разредъ. (Тогавя около 48 акчета или аспри се равнявали на една жълтица). Внимавай, щото търговскитѣ сношения съ съсѣднитѣ страни, а особено съ приятелскитѣ на империята ни республики »Дубровнишка« и »Венецианска« да бждатъ приятелски и искренни, за да се развиватъ приходнитѣ богатства на страната«. Нъ слѣдъ паданието на Цариградъ подъ турцитѣ (1453 г.), когато султанъ Мехмедъ II заповѣдалъ на христииянитѣ да си избератъ новъ патриархъ, вмѣсто загиналия, тогавя султанътъ своержчно далъ на новоизбрания патриархъ Генадия скжпоцѣненъ пастирски

жезълъ, питомъ конъ и пр., като му казалъ: Πατριάρχευε ἐπ' εὐτυχία καὶ ἔχε τὴν φιλίαν ἡμῶν ἐν οἷς θέλεις ἔχων πάντα τὰ σὰ προνόμια, ὡς καὶ οἱ πρὸ σοῦ πατριάρχαι εἶχον. »Патриаршествуй съ щастие и имай нашето приятелство (благоволение), чрезъ което ще имашъ всичкитѣ си привилегии, каквито имали и патриарситѣ прѣди тебъ«. (Historia Patriarchat, XXII, p. 28 ed. Bonn.) Султанъ Мехмедъ II тогава издалъ на патриарха и ферманъ, (καὶ ὁρισμὸν δώσει πατριάρχευεῖν), съ който потвърдилъ привилегиитѣ на духовенството, каквито то е имало прѣзъ християнското врѣме (τὰ ὁποῖα εἶχαν οἱ πατριάρχαι εὐεργεσίαν ἀπὸ τοὺς βασιλεῖς. (Ibid. p. 81). Нъ съ проучването главно на редица ржкописни султански фермани, берати, бюрултии, завѣщания, сждебно шериятски актове, вписани изцѣло въ сиджилъ тевтеритѣ на Софийската и Видинската кадийски архиви отъ 1604 год. и нататъкъ, които се съхраняватъ въ Народната библиотека въ София, се установява, че привилегиитѣ на християнитѣ рая сж достигали до 25 видове. *)

Тѣй че, освѣнъ споменатитѣ по-горѣ петъ видове, ще трѣба да наведемъ и слѣднитѣ за да имаме пълния списъкъ на разнитѣ категории отъ привилегированитѣ рая християни.

6) *Аварисъ хане рая тайфалари*

били онѣзи рая християни, които изпълнявали матроската военна служба въ османската военно-търговска флота.

7) *Куруджиянъ или Куруджи джебелъ тайфаси.*

قوردهيانہ غور قوردهی اور يانہ قوردهی

Тѣ сж били единъ видъ военно-полицейски служители съ специално прѣдназначение, да пазятъ горитѣ и планинскитѣ мѣстности.

8) *Хармеенъ ве шерифеенъ муката раялари.*

حرمیہ و شریفیہ مقامی رعایاری

Къмъ тѣхъ се причислявали онѣзи рая—християни, които живѣли въ частнитѣ султански земи, извѣстни подъ име »хасъ

муката кариелери«. خوردهی مقامی رعایاری, приходитѣ на които

*) Hammer, въ Osman. Staatsverfassung I, 319, 321, споменува само *мартолосои*, и на 284, 394, 814 говори за *дербенджии*, а на 318 и н. т. навежда *доганджии*; други привилегиревани видове християни не знае. К. Иречекъ пъкъ прибавя още твърдѣ незначителни извѣстия за привилегированата рая. Виж. История на българитѣ стр. 561—573.

сж били посветени на вакъфа за двата свещени мухамедански градове: Мекка и Медина. *)

9) Чешмеджиянъ ве мемлекетъ саатлари раялари яхудъ мемлекетъ саатлари тимаръ куриланъ уста тайфалари:

چشمه‌هايه و محلات ساعتگر عيالي
ياهود محلات ساعتگر تعمير ايدنه اوسته تانقري

т. е. майстори специалисти за поправяне, нагласяване и наблюдаване общественитѣ часовници, чешми, водопроводни трѣби и други потрѣбности.

10) Чалтъкчиянъ или тайфаи - чалтъкчиянъ.

چالتمچيان ياهود طائفه چالتمچيان

Такива сж били онѣзи рая-селяни, които се занимавали специално съ сѣние и обработване на ориза.

11) Кюпруджи или кюпруджи тайфаси джесерлери беклеенъ рая тайфалари.

كوردجيا ياهود كوردجيانه طائفه
ياهود جسري بكارينه محفوظ عيالي

На тѣзи рая-селяни била възложена охраната и надзора на мостоветѣ по голѣмитѣ рѣки, прѣзъ които е минавалъ общественъ пѣтъ, (шосе).

12) Каикчианъ тайфаси.

Тѣ официално се наричали още и назбантларъ ве некерлеринъ геджидъ йерлери беклеанъ рая тайфалари.

Длъжността имъ била да пазятъ и наблюдаватъ бродоветѣ по рѣкитѣ, кждѣто нѣмало построени мостове.

13) Маденджиани т. е. рудари, били онѣзи рая християни,

مادنچيان عيالي طائفه

които се занимавали главно съ рударство и дирение на руди.

*) Въ България имало цѣли градовце и села съ такива привилегии. Документи за тѣхъ ще обнародваме въ слѣдния брой. (0)

Официалното имъ прозвище е било: *маденджианъ рая тайфалари*:

14) Кюмурджи, т. е. *вжгленари*: специалното имъ занятие е било да приготвяватъ дървени *вжглица* и да ги доставятъ, кждѣто трѣбало. Официално били записани подъ името: «*кюмурджианъ рая тайфалари*».

طوخيانہ و اردو نجیانہ عیاری

15) Черахори *раялари* *راخوری عیاری* носили о-

фициално название «*лагъмджи-уста тайфалари*, сиречь *майстори-работници*, които специално се занимавали съ *направата* и *поправката* на *укрѣпленията*, *окопитѣ* и пр.

16) *Кюрекчианъ* *ве* *гемиджианъ тайфалари*,

کورکچیانہ و گمیدجیانہ تفری

сиречь *веслари* и *корабленици*, които управлявали [*платнени кораби*, *лодки*, *салове* и пр.

17) *Далгъчи*, въ старитѣ официални регистри се имену-
ватъ *далгъчианъ рая тайфалари*.

الضبطانہ عیایا تفری

Тѣзи *рая християни* живѣли по-крайбрѣжнитѣ мѣста на *моретата* и *рѣкитѣ*, та въ случай на *нешастия* се притичали на *помощ* на *пострадалитѣ*.

18) *Мензилджи* *ве* *суруджи рая тайфаси* се наричали *онѣзи рая християни*, които прѣнасяли *правителствената* *кореспонденция*. Тѣ сж били два вида *пощалиони*: *мензилджианъ*

суруджианъ тайфаси:
последнитѣ придружавали
като *конна стража* сжцин-

منزلیانہ و سوردجی عیایا تفری

скитѣ прѣносвачи на *султанската поща*, именно, *татари-чокадѣри*, на които се *повѣрјавали*, както *правителствената хазна*, тѣй и *разнитѣ пратки*.

19) *Пандури*. *پاندری عیایا تفری* Тѣзи привилегиро-

вани християни изпълнявали единъ видъ военно-полицейска служба въ Османската империя, и то главно на пограничните мѣстности; тѣ пазели крѣпоститѣ и по-важнитѣ стратегически погранични пунктове на империята.

20) *Левендѣ-аскеръ рая тайфаси* *لوزنہ عسکر عایا تفری*
е била ирегуларна пѣхота, която е служила като авангардъ на главната турска войска. Тази тайфа се състояла отъ сбирщина леко-подвижни рая християни.

21) *Тайфаи аскеръ мюселимъ раялари:* *تفری عسکر عایا* Раята мюселими сж били войници кавалеристи отъ категорията на войнитѣ *спахии*; и тѣ прѣдставлявали сбирщина отъ християни и мухамедани, които били прѣдзначени между другото съ окупирането и пазенето на новозавзети области и крѣпости.

تفری عسکر آرای

22) *Казаци рая*, официално наречени *казакларъ алай* т. е. казашки полкове; тѣ се състоели отъ сбирщина християни исклучително кавалеристи. Казацитѣ изпълнявали чисто военна служба въ вжтрѣшността на Османската империя. Въ нѣкои мѣста тѣ прѣслѣдвали разбойници и усмирявали непокорни елементи.

23) *Кюфары ефлакъ:*

افلاج مملکت عایا رای کجری
ریونہ علیہ: حد دردن متاکنہ

сж били християнско влашко население, което прѣдпочело да се прѣсели на постоянно мѣстожителство въ Османската империя, главно по българското крайбрѣжие на р. Дунавъ.

24) Войници *джамбазияни*, официално наречени *тайфаи*

асхеръ джамбазияни. *تفری جانبازیای عایا رای*

Тѣ сж били сбирщина отъ християни, здрави, опитни на язденіе, гимнастици, искусни ловци, които умѣли да владѣятъ добрѣ хладно и огнестрѣлно оржжие, които знаели да избиратъ яки и здрави коне за царската войска. Стрѣлцитѣ *джамбазияни* се наричали *авджи бюлюги*. Нѣкои подробности за

тѣзи привилегировани рая христијани вижъ въ »Извѣстията на Истор. Друж., кн. II, въ статията на г. Д. Ихчиевъ.

Друга категория привилегировани рая христијани сѣ били трговцитѣ въ Османската империя, които официјално се наричали *туджарианъ рая тайфалари ве яхудъ авропа туджарлари деерлеръ*:

تاجاریانہ راجا طائفاری یهود اور برطانیجا

Тѣ били два вида; едниѣ чуждестранни и се именуваши *Европа туджарлари*, а другиѣ — мѣстни трговци *бератлии*, отъ които повечето били англосисти. Кѣмъ првата категория се отнасятъ трговцитѣ отъ Дубровнишката република, отъ Венецианската, Генуеската и пр. Отъ чуждестраннитѣ трговци први сѣ били Рагузанцитѣ, които склучили трговски договоръ съ султанъ Мурада I въ 1363 год. За да придобие договорѣтъ официаленъ характеръ, неграмотниятъ султанъ сложилъ тритѣ си прѣсти, потопени въ червено мастило, върху самия актъ. Тогава още този знакъ се нарекалъ »тугра» и почналъ да се прилага на државнитѣ документи въ знакъ на официалностъ. По примѣра на Дубровчанитѣ склучили трговски договоръ и Венецианцитѣ въ 1384 год; а подиръ тѣхъ и Генуесцитѣ въ 1387 год. Привилегиитѣ, които съ тѣзи актове сѣ отстъпвани на трговцитѣ отъ горнитѣ републики били: 1) Разрѣшавало имъ се да пжтуватъ свободно изъ цѣлата Османска империя и да тргуватъ съ всѣкакви мѣстни стоки, като: вѣлна, воскъкъ, овце, овни, коне, едъръ добитѣкъ, кожи, сахтияни и всѣкакъвъ видъ зѣрнени храни. 2) Да внасятъ всѣкакви изработени прѣдмети отъ своитѣ земи, като: сукна, платове памучни и разни желѣзни издѣлия, оржжия и пр. и пр. При това позволявало имъ се да иматъ въ своитѣ магазини и работилници, да притежаватъ недвижими имоти, като своя собственостъ, а още и свои черкви и училища.

3) Когато между трговцитѣ се пораждали спорове, ако послѣднитѣ произлизали отъ зимания — давания и били скрѣпени съ писмени актове, се разгледвали отъ единъ висшъ смѣсенъ сѣдебенъ сѣвѣтъ, който прѣбивавалъ въ прѣстолниятъ градъ. Въ тоя сѣвѣтъ влизали като членове: *великиятъ везиръ* (прѣдседателъ), *сердарѣтъ* (висшъ воененъ чиновникъ) *мюфтията* (или придворниятъ имаминъ) *дефтердарѣтъ* (финансовиятъ висшъ чиновникъ) и *прѣдставителитѣ на републиката*, които се наричали *баліозъ-бейлери*. Процеситѣ, които се разгледвали отъ тоя върховенъ сѣдъ били окончателни и неподлежели на никакви прѣрекания. Рѣшеніята се туряли въ изпълнение отъ *мубашира*, на когото се плащало дневни и пжтни разноски отъ осѣдената страна.

4) Мѣстнитѣ сждебношериятски сждилища рѣшавали само искове, на които сумата не надминавала 4000 аспри, и които били удостовѣрени съ частни записи и издадени на име на кредиторитѣ търговци.

5) На дубровнишкитѣ търговци като монополъ се давало правото да купуватъ изъ цѣлата държава вълната и да я пращатъ на вѣнъ. (Тѣ сж пжтували въоръжени на осѣдлани коне).

6) Вносното и износното мито на стокитѣ не надминавало 3% отъ стойността имъ.

7) Квартиритѣ, на *балйозъ-бейлеритѣ*, както и на търговцитѣ били неприкосновени; въ тѣхъ не се позволявало да се настаняватъ войски на квартира, нито мѣстнитѣ власти да правятъ обиски.

8) Бейлербеговетѣ, мирмиранитѣ, сердаритѣ, улемитѣ, аянитѣ, мѣстнитѣ бейове, агаларитѣ не смѣели да притѣснятъ, нагрубятъ, биятъ било публично или тайно търговцитѣ на горѣпоменатитѣ републики. Защото тѣ и тѣхнитѣ правителства сж били искрени приятели и доброжелатели на Османската империя и на *динъ исляма*. Въ замѣна на тѣзи привилегии тѣ сж плащали доста значителни даждия. Така напри- мѣръ Дубровничанитѣ, които получавали отъ султанитѣ освободителни грамоти на словѣски языкъ, трѣбвало да плащатъ годишно 12000 венециански жълтици *харачъ*. Дубровнишкитѣ привилегии, дадени отъ султанитѣ Мурада I, Мохамеда II, 1480. Баязидъ II (1481 г.) Селима I (1514 г.), сж обнародвани отъ Ф. Миклошича въ Monum. Serbic. 363, 523, 526, 550.

Сжщо и на търговци, които били турски поданници, султанитѣ издавали височайши фермани или берати, въ които сж изложени правата и привилегиитѣ и задълженията спрямо държавата. Отъ тѣзи височайши грамоти се вижда, че всѣкой бератлия търговецъ се ползувалъ съ пълни граждански права наравно съ мюсюлманитѣ. Търговецътъ ималъ право да пжтува свободно изъ цѣлата империя, да язди хубавъ конъ обсеѣдланъ съ разкошно сѣдло, да прѣпасва сабя, да туря високъ калпакъ на главата въ видъ на цилиндъръ, направенъ отъ първокачествено сукно, да пуши тутюнъ съ дълъгъ янтаренъ чибукъ; да пжтува съ двама слуги, единия отъ които да надгледа два коня, а другия да се грижи за прислугата на търговеца. Послѣдниятъ ималъ право да облича дълга върхна дреха.

Давало му се още право да отваря търговски кантори въ родния си градъ, въ Цариградъ и Смирна, да търгува съ Европа, Азия и Африка по сухо съ кервани и по море съ кораби. Освѣнъ туй той ималъ право да назначава свои замѣстници, двѣ довѣрени лица, които ржководили търговскитѣ дѣла. Складоветѣ и магазинитѣ и жилищата на търговцитѣ оставали неприкосновени. Въ тѣхъ нѣмали право безъ султанско постановление да влизатъ нито органитѣ на мѣстнитѣ

власти, нито бейлеритѣ, агаларитѣ, войницитѣ, сейменитѣ, *мубаширитѣ*, таксилдаритѣ; нито се допускало да квартируваатъ въ кѣшитѣ султанскитѣ войски, нито да получаватъ храна даромъ, нито да изискватъ отъ домашнитѣ на търговеца безплатна прислуга (ангария).

И османскитѣ търговци не били подсъждими на мѣстнитѣ кадийски (шериятски) сѣдилища; мѣстната властъ нѣмала право да конфискува или пѣкъ да сиквестира имотитѣ имъ безъ султанско постановление. Всичкитѣ сѣдебни дѣла, възбудени отъ търговеца или противъ него, се разгледвали отъ специаленъ върховенъ сѣдъ въ Цариградъ, който се прѣдседателствувалъ отъ великия везиръ, а като членове личели: шеих-ул-исляма, единъ висшъ чиновникъ отъ финансовото министерство, единъ прѣдставителъ отъ официалнитѣ търговски агенти (търговската класа си имала свои агенти), както и единъ юристъ консулъ (обикновенно имало двама). Рѣшенията имъ оставали безапелативни. Изобщо мѣстнитѣ отомански търговци се ползували почти съ еднакви привилегии, съ каквито и европейскитѣ, които се намирали подъ покровителството на консулитѣ и капитулациитѣ. Това се допускало отъ турцитѣ съ цѣль да се постигне по-голѣмо развитие на търговията и индустрията въ империята, както и за економическия напрѣдѣкъ на страната.

Срѣщу тия права и привилегии търговецътъ отъ своя страна длъженъ е билъ прѣди всичко да се ползува съ реноме на честенъ човекъ прѣдъ населението, което да има и пълно довѣрие въ него. За да получи ферманъ отъ султана, се изисквало отъ него да не е бивалъ обявяванъ въ несъстоятелностъ, нито затварянъ за дългове или измама, а при това да е ималъ и кантора било въ Цариградъ или Смирна и пр. А върху всичко туй трѣбвало е да плаща и данѣкъ на държавата не по малко отъ 1500—4000 акчета (аспри).

По-голѣмата частъ отъ горѣнаброенитѣ видове привилегии на християнитѣ-рая били узаконени отъ султанъ Мурада I и неговия наслѣдникъ Баязида, а сѣщо и отъ Мурада II и Махмуда II, които и завладѣли напълно земитѣ въ Европейска Турция. Така напримѣръ отъ врѣмето на Орхана датиратъ привилегиитѣ на *мюселимитѣ*; а султанъ Мурадъ I призналъ за привилегировани класи: *войницитѣ*, *соколаритѣ*, *дербенджиитѣ*, *масторитѣ*, *рударитѣ*, *вжленаритѣ*, *хармеенъ ве шерифеенъ*, *пандуритѣ*, *духовенството* и *търговцитѣ*. Отъ султанъ Мурада II били сформирани *мартолозитѣ* и *джамбазиянитѣ*, а отъ Мехмеда II водятъ своето начало: *корабленицитѣ*, *весларитѣ* и *оризаритѣ*. Раята *кюфрей ефлакъ* се споменува съ привилегии въ 1722 год. Поне до сега толкова сѣ свѣденіята ни за привилегиитѣ.

Нѣ понеже е доказано и общеприето вече, че османскитѣ султани въ началото на завладяванието на европейскитѣ държавици строго сѣ запазвали християнския държавенъ строй,

то поради туй, както и отъ редъ други улики, можемъ съ сигурность да твърдимъ, че много отъ привилегированитѣ класи сж сжществували и прѣзъ старобългарската епоха. На-примѣръ Асѣновцитѣ и други дали сж привилегии на Дубров-нишкитѣ, Генуескитѣ и Венецианскитѣ търговци. Турскитѣ привилегии, дадени на българитѣ, иматъ голѣмо значение за българския народъ не само като облекчителни политико-еко-номически сръдства, а повече за туй, че чрѣзъ тѣзи приви-легии се сгрупирвало българското население въ по-видни цен-трове, кждѣто се поддържали споменитѣ за миналото и се подкрѣпялъ духътъ и надеждата за по-добро бждаще. Въобще на привилегиитѣ твърдѣ много се дължи за запазването на българския народъ прѣзъ турското ни робство. Нъ за да се прѣцѣни по-точно значението на тѣзи привилегии, трѣба безъ друго да се знае най-прецизно тѣхния размѣръ у насъ, т. е. кждѣ се простирали тѣ между българитѣ и колко, било околии или градовце, села обхващали. А всичко туй ще се узнае слѣдъ публикуването на редъ още неизвѣстни турски документи, които се намиратъ въ изобилие по насъ. Ний тукъ даваме три такива документи, отъ които ферманътъ за «бюл-деритѣ» има значение, че ни открива и друга привилегия, ка-квато не знаехме при изброяването на другитѣ видове приви-легии.

Ето самиятъ текстъ.

Прѣписъ

отъ височайшия ферманъ, относительно правата и привиле-
гиитѣ на раята («кюпрюджи») мостари.

کوچه جي عاياتا انهي مقلعات و بنايات و
و بنايات عاياتا انهي صورته

دو ندرتكم شريفكم نظام العالم سبر ابو البربر بالفكر السافير الامام بالاراء العايات محمد بن بيان الدوله والانتقال
شباب طان العاياتة والا جهول المحضون بالاضف محوطه الملك الاعلى روم ابانہ شريفه اولاد و ندرتكم
باناس ارام اللغاتا ههول واقضى فضاة الساميه اولاد دولة الموحديه معدن الفضل والبصيرت المحضون
اصعبه و ندرت علوم انبيا و المرسلين المحضين بحريه عايات الملك المعصوم مولانا صوفيه قاضي ندرت فضاة المذبح
يجمع الصحابون واصل اولاد من معلوم اولادك فضاة خريو و ندرت و ندرت كان فرما لهما بون قرا الهاسي
و ندرت معلوم عاياتا و ندرت كونه روم بوکا كوره و ندرت عاياتا و ندرت كوريجي و ندرت كوريجي و ندرت
اولاد و ندرت خريو و ندرت نام كوريجي لغيره ندرت عاياتا و ندرت عاياتا و ندرت عاياتا و ندرت
بفضلي صوف و ندرت عاياتا و ندرت عاياتا و ندرت عاياتا و ندرت عاياتا و ندرت عاياتا و ندرت
مضايفه و ندرت عاياتا و ندرت عاياتا و ندرت عاياتا و ندرت عاياتا و ندرت عاياتا و ندرت
خريو و ندرت عاياتا و ندرت عاياتا و ندرت عاياتا و ندرت عاياتا و ندرت عاياتا و ندرت
عمره و ندرت عاياتا و ندرت عاياتا و ندرت عاياتا و ندرت عاياتا و ندرت عاياتا و ندرت
اولاد و ندرت عاياتا و ندرت عاياتا و ندرت عاياتا و ندرت عاياتا و ندرت عاياتا و ندرت
البابيه و ندرت عاياتا و ندرت عاياتا و ندرت عاياتا و ندرت عاياتا و ندرت عاياتا و ندرت
وفا ندرت و ندرت عاياتا و ندرت عاياتا و ندرت عاياتا و ندرت عاياتا و ندرت عاياتا و ندرت
عدون شريفه اعمار فند سبره ندرت في اول شهر ذي القعدة الشريفه السنه خمس و تسعين و الف
و صلب الباناه ١٨ ذي القعدة الشريفه ١٠٩٥

المحرر ادرنه

صوفيه و بنايات عاياتا انهي صورته و ندرت عاياتا و ندرت عاياتا و ندرت عاياتا و ندرت عاياتا و ندرت عاياتا و ندرت
صوفيه و بنايات عاياتا انهي صورته و ندرت عاياتا و ندرت عاياتا و ندرت عاياتا و ندرت عاياتا و ندرت عاياتا و ندرت

دولة العباسية

Прѣводъ.

Прѣпись отъ височайши ферманъ, относительно правата и привилегиитъ на раята мостари (кюпрюджи).

(Вижъ турския оригиналъ тефтеръ № 7, стр. 28, отъ 1683 год. сл. Р. Хр., или 1025 г. отъ егира, който се съхранява въ Соф. Нар. Библиотека).

До славния, достойния и високо просвѣтения ми първи съвѣтникъ, велики везиръ, ординаторъ всесветски, регуляторъ на народнитѣ институции, — ти, който умно и съ дълбока проникателность управлявашъ общественитѣ дѣла; ти, който съ дипломатическо умѣние, смѣлость и справедливо изкарвашъ къмъ добъръ край важнитѣ държавни и национални работи; ти, който здраво уякчавашъ основитѣ на империята и на благополучието; ти, който консолидирвашъ и закрѣпвашъ стълповетѣ на благоденствието и на великолѣпието; и ти, който прѣзобилно си надаренъ и облагодѣтелствуванъ съ всички земни и духовни блага отъ върховния царь надъ царетѣ (Бога), мой велики везиру, съ чинъ „пъленъ генералъ — паша“, който по настоящемъ заемашъ, между другитѣ високи държавни постове и постътъ, най-важния постъ „генералъ — губернаторъ“ на областта „Румелия“ (Европейска Турция безъ Босня). Нека всевишния Богъ продължи за дълго врѣме твоята слава и увеличи силата и властта! Сжщо и до тебе, мой славни, достойни и справедливи сждия—кадия мевляне на славната Софийска каза; ти, който си избранъ и просвѣтенъ синъ на мухамеданизма, като замѣстникъ — наслѣдникъ на пророковото вѣроучение, и си повиканъ да раздавашъ въ името на шерията справедливи рѣшения и сждебни актове. Дано Богъ продължи за дълго врѣме твоята просвѣтителна дѣйность и славата ти!

Отъ съдържанието на настоящия ми височайши царски актъ, украсенъ надлежно съ високитѣ ми царски знакове, който ще ви пристигне, ще узнаете обстоятелството, че раята — селяни, които се ползватъ съ привилегия и права, като „кюпрюджи рая — тайфаси“, живущи въ Софийската каза, и които официално въ царскитѣ правителствени списъци фигуриратъ съ името »кюпрюджи тайфалари« и кюпрюджи огуллари»¹⁾ сж подали до императорския ми диванъ една колективна писмена жалба; тази тѣхна жалба е прѣдставена лично отъ особени пратеници, които нарочно сж дошли въ прѣстолния ми градъ — Константилие.

Въ жалбата си тѣ заявяватъ, прѣди всичко, че сж рая — привилегирована отъ класата „кюпрюджи“, и че тѣ така съ това име били записани въ новия царски тефтеръ, въ който фигуриратъ, както що е било още отъ старо врѣме, за „кюпрюджи“ и за „кюпрюджи огуллари“. Въ издадения по-прѣди царски ферманъ, който се намира у самитѣ оплаквачи, и който ферманъ има сила на законъ,

¹⁾ Раята »кюпрюджи« сж били свободни жители—християни, които сж били длъжни да нагледватъ поправатъ, и пазатъ мостоветѣ по рѣкитѣ и минувацитѣ по тѣхъ пѣтица!

е установено, че тѣ дѣйствително сж рая „кюпрюджи“ и рая „привилегирована“. Въ жалбата си тѣ изтъкватъ и казватъ слѣдното: Ние, като кюпрюджи, всѣка година точно и акуратно изпълняваме нашата специална работа: поправяме и правимъ лодки за прѣнасяне на всички мостове, които се намиратъ въ прѣдѣлитѣ на нашата Софийска каза, пазиме ги, нагледваме ги и за всѣка малка поврѣда и случайностъ ние, своєврѣменно, съобщаваме за знание на най-близката мѣстна властъ. Но, отъ нѣкое врѣме насамъ нѣкои отъ тѣзи привилегировани рая — селяни започватъ да се бунтуватъ и противатъ се на нѣкои заповѣди, не се повиняватъ на старитѣ наредби по „кюпрюджийството“. Тамъ, въ старитѣ наредби, изрично се опрѣдѣляватъ, както нашитѣ задължения по рѣчнитѣ мостове, прѣзъ които минава обществения пѣть (друмъ), а тѣй сжщо и правата, съ които се ползуваме отъ държавата, като рая свободна и привилегирована (сербесиетъ ве маафъ кюпрюджи рая-тайфалари олюбъ) Статутитѣ и условията за нашитѣ обязанности и за правата, съ които се ползували, сж изброени едно по едно въ старитѣ правителствени регистрирани книги, въ които сж и регистрирани. Поради тази наша недисциплинираностъ и несъгласия, които сжществуватъ между насъ, мостоветѣ по рѣкитѣ и трапицата сж изоставени, не дотамъ поправени, а минуванието е станало много трудно и опасно. Затова молиме и ходатайствуваме предъ царския диванъ да ни издаде за тази цѣль особена височайша царска заповѣдъ, която да има сила на законъ.

Тази молба биде приета и уважена отъ императорския ми диванъ, поради което азъ, като императоръ, благоволихъ и издадохъ по тоя въпросъ настоящия царски ферманъ. Прочее, щомъ като тази ми висока заповѣдъ пристигне при васъ, — заповѣдвамъ ви да дѣйствувате по тоя прѣдметъ законно и справедливо така, както това се изисква отъ условията, изложени подробно въ старитѣ правителствени регистри за *тайфата* »кюпрюджи« и за »кюпрюджи огуллари«.

Заповѣдвамъ, щото всички тѣзи рая—селяни, които като *кюпрюджи* живѣятъ по селата на Софийската каза и съ това име сж записани въ старитѣ правителствени тефтери и отъ дѣди и прѣдѣди официално се казватъ „кюпрюджи рая — тайфалари“ и „кюпрюджи огуллари“, сж длъжни безъ изключение, по силата на своитѣ автономни права, като свободна рая, да изпълняватъ точно, акуратно и добросъвѣстно своитѣ обязанности спрямо държавата. Тѣ трѣбва да се грижатъ за поправянето, чистенето и свободното минуване прѣзъ мостоветѣ по рѣкитѣ, прѣзъ които мостове се слѣдва да минуватъ царскитѣ войски, орждията, транспортнитѣ кола и товари, мунициитѣ, хранитѣ и всѣкакви други транспорти и пѣтници. Вие сте длъжни незабавно да повикате въ мѣстния правителственъ конакъ всички рая—кюпрюджи и кюпрюджи огуллари, които живѣятъ въ селата на вашата Софийска каза, като имъ заповѣдате и напомните, че тѣ трѣбва строго да изпълняватъ своитѣ обязанос-

ти спрямо държавата, както това се практикувало още отъ най-старо време, отъ деня, *когато страната имъ е била завоевана отъ динъ-исляма.*

Боже не дай, ако нѣкои отъ тѣзи привилегировани рая-селяни »*кюпрюджи*« не би искалъ доброволно да изиглява своитѣ обязанности и би се противилъ на властѣта, — то вие, като мои вѣрни царски служители, сте длѣжни, въ интереса на службата си, незабавно да съставите по сѣдебенъ редъ единъ списъкъ на непослушнитѣ рая — *кюпрюджи*. Въ тоя списъкъ ще се вписватъ имената на самитѣ рая, както и имената на тѣхнитѣ бащи, прѣзимето имъ, и материалната облага, съ която тѣ се ползватъ отъ държавата, като привилегирована рая. Тоя списъкъ, така съставенъ и съ единъ сѣдебно-шириатски илямъ придруженъ, ще ги прѣпроводите направо до императорския ми диванъ, за мое по-нататѣшно разпореждане. Виновнитѣ ще бждатъ строго наказани. Отъ друга страна вие сте длѣжни да внимавате, щото мостоветѣ по рѣкитѣ, находящи се по главнитѣ обществени пѣтища въ Софийската каза, да бждатъ винаги поправени и добрѣ нагласени отъ раята »*кюпрюджи*«. Старайте се, щото мостоветѣ всѣкогашъ да сж готови, поправени за свободното прѣминавание прѣзъ тѣхъ на всѣкакви тежки и леки транспорти, съ каквато и да би била тежина. Бждете осторожни, щото повторно оплаквание отъ раята — *кюпрюджи* по сжщия въпросъ да не ми се прѣдставлява и докладва, защото неприятно ми е да издавамъ по единъ и сжщи въпросъ двѣ високи заповѣди. Тѣй да знаете и тѣй трѣбва да дѣйствувате. Честь, слава и пълно довѣрие отдайте на височайшитѣ ми царски знакове — туграта и монаграма ми, положени начело въ настоящия височайши царски ферманъ, — написанъ, прѣдаденъ въ главния ми градъ Одринъ, днесъ въ първитѣ числа на мѣсець зилкаде 1095 год. отъ егира (1683 година отъ Р. Хр.)

Тоя царски ферманъ е пристигналъ въ София на 18-й день отъ мѣсець зилкаде, сжщата 1095 година отъ егира (1683 година отъ Р. Хр.)

Прѣвелъ: *Д. Ихчиевъ.*

صحة قضاءه عز وجل في غزوة بدر من قريش
بما طاعتهم من دار قريش مما يفتنك صوره

اشبه قضاءه المسألة اولى ولاية الوحيين صدق الفرض والبقية ذمت علوم الانبياء والظاهر
صحة النص على الامام جميعه المتصين بحزبه فطالب الملك المحية مولانا صفة فاشي من بن قضاءه
نوضع بضع الكسبون وصل الى اليمن معلوم اوله من كفاضيسه ويعدده عشرة كونه. وبه صفة
جواز زده غزوة بدر من قريش في سنة ه فاجبه صوليه ويحكمه مصروف من اوزر زده ه بين طلفات
اوج نه سنة مجد وانا اولنا هبر كونه بارندن جبر من بون فوقف في سعدن زياده بجري
فبر سنن جفاميه صفة طريق جريان ابدوب ومثلها نزلت وفتح اوله ذكر اولنا
غزوة بدر من قريش الى جبر من بون ميانه باغلو الكبه عاليه جبر من بون نصير من ايا ابو كوني
اعدم المذوكل اهدن حذبة عمره ده محفوظ اوله موقوفات وقدرته رطل الزينة
قريش من بون ه الى اوزر عوصه فانه سى الوبه بين النسبة التي منه الفه فانه سى جبر
من بون نصير ونيجي فبدا من اوزر ه فتح اوله غزوة عاليه دية عوصه فانه سى اوله دغنى
وكناه اوله امري فتح اولنا ه فانه لرى مقابله سنن كالاول جبر من بون نصير ايريه
نيريه اكره نفس ومخالفه اوزر ه اولوايه صحن اوزر ه عشره وهد صل به سنه بينه
نصير فتح اولنا ه التي عوصه فانه سى اصله ثم وطاوه اوله عوصه وبل نرك صحفة
ما سوه اوله با نرك وقزلية داخل فانه ولو فرما نهم اوله سنه ه بجه ركه حكمه شريفه
وار دفعه بزبانها صادره اوله امرم اوزر ه عمل ابدوب في فريه من بون جبر من بون نصير
مقابله سنه التي فانه عوصه لرى فتح اوله نصير من بون لرى شره كنور وب جبر من بون كمال
نصير ايريه فبدا وايا ابدوب ريعادته عشره واعدم ابيه سنه التي فانه اوزر لرى
نهم وطاوه وما نرك وقزلية ارفاي اوله نوبه يدس عهد من نصير فانه سى
فخر في اليوم السابع من ذي القعدة الشريفه لى خصى نصير والى وصل البنا

ب زى القعدة الشريفه ١٠٩٥

الحمد لله
ارنه

صحة على كنهانه منه ه محفوظ صفة فاشي سلمان اتى بك اوله ن من مخرج بك من بون
بجبر من بون وقزلية بوزنجي صحفة منه ه ه

مفتي
مفتي

Ферманъ,

издаденъ отъ Султанъ Мехмедъ Ханъ IV, относително мостаритѣ (кюпрюджу) отъ селото Гурубляни, Софийско. (Тефтеръ № 7, стр. № 100, дата 1095 год. отъ егира, или 1683 год. сл. Р. Хр.)

До високо-образование ми, достоенъ и справедливъ кадия на Софийската първостепенна каза — ти, който си единъ високопросвѣтенъ мюсюлманинъ; ти, който си избранъ органъ да раздавашъ, въ името на свещениятъ шериятъ, правосъдие и да издавашъ законни рѣшения и худжети; ти, който разпространявашъ религията и вѣроучението на великиятъ ни пророкъ, въ качеството на неговъ духовенъ наслѣдникъ. Нека всевишния Богъ укрѣпи твоята сила и увеличи твоята сѣдебно-просвѣтителна кариера!

Отъ съдържанието на тоя ми царски актъ, надлежно украсенъ съ височайшитѣ ми царски знакове, който ще пристигне тамъ, ти ще узнаешъ, че тамошната административна власть съ рапортъ ми донася извѣстието, какво каменниятъ новъ мостъ, който бѣ построенъ върху водата на прочутата рѣка „Камчия“ *) (?), близо до селото Гурубляни, лежаще въ околността на градъ София, билъ много поврѣденъ. Поради изобилнитѣ проливни дъждове, които валѣха прѣзъ 1681 год. сл. р. Хр. (1092 год. отъ егира), горната часть на моста била поврѣдена значително. Старото корито на рѣката, на разстояние близо една верстъ, било съвършено развалено, водата излѣзла изъ коритото си и почнала била да тече за къмъ София. На много мѣста основитѣ на моста на старото корито, по което текла водата на рѣката, били разклатени и разпукнати, и били готови да се развалятъ, ако не се взематъ бързи мѣрки за поправката на моста.

Поправката на тоя мостъ, ако и да лежи на гърба на селянитѣ-рая, живущи въ селото Гурубляни, но тѣ по разни прѣдлози прѣнебрѣгвали да извършатъ тази поправка, поради което страдали интереситѣ на пѣтниците, които трѣбвало да минаватъ отъ тамъ. Този рапортъ за справка се прѣпрати въ управлението дѣлата на «*мефизератъ-тефтери*», които се съхраняватъ въ Дирекцията на държавното ми съкровище (хазней-емеримде мехфузъ олунемъ мефизератъ тефтери). Отъ направената справка било установено, че въ селото Гурубляни сж живѣели десетъ кжци-домакинства, наречени «*аваризъ-хане*». (Подъ данъкъ, но привилегировани). Шестъ домакинства отъ тѣзи десетъ кжци «*аваризи*», още прѣзъ течението на 1656 год. отъ Р. Хр. (1066 г. отъ егира) сж заявили, че за напрѣдъ тѣ искатъ да изпълняватъ службата на «*дербенджии*», приематъ да поправлятъ речения мостъ на рѣката, да бждатъ записани въ официалнитѣ правителствени регистри за такива и повишени въ рангътъ на *дербенджии*. Това искание на шестѣ домаканства отъ селото Гуруб-

*) Въ фермана погрѣшно стои Камчия вмѣсто *Искъръ*.

ляни било уважено и прието. Въ сѣщото село сѣ останали да живѣятъ още четири домакинства подъ данѣкъ, като „аваризъ-ханелери“. Правителството ми удостоило реченитѣ шесть домакинства съ повишение ранга на привилегията имъ „като ги замѣнило отъ рая „аваризъ-хане“ на рая „дербенджи тайфаси“. Само съ условие, щото тѣ винаги да поправятъ и надгледватъ моста на речената рѣка така, както той е билъ по-прѣди добрѣ направенъ. Въ случай, че тѣзи мостари (кюпруджи) би се вълнували и би се противили на това, то ти, като кадия, си длъженъ съ илямъ (рѣшение) да ме увѣдомишъ и да ми явишъ подробно самата истина на положението.

Тѣзи шесть нови домакинства отъ раята „аваризъ-хане“, като се отцѣпватъ отъ раята „аваризъ-хане“, не ще плащатъ за напрѣдъ данѣка „аваризъ-ресуми“; тѣ, като *дербенджии*, се повишаватъ и присѣдиняватъ съ други такива домакинства отъ сѣщото село. Всичкитѣ рая-домакинства, живущи въ селото Гурубляни, които се ползватъ съ привилегия и съ задължение, че ще поправятъ моста на рѣката „Камчия“, се записватъ въ тефтеритѣ на чиновницитѣ-мубашири като рая напълно привилегирована. А за да има сила тази ми заповѣдъ на законъ, издадохъ настоящия си царски ферманъ. Прочее, щомъ пристигне при васъ настоящата ми свещенна заповѣдъ, заповѣдвамъ ви да дѣйствувате съобразно съ текста на заповѣдта ми, която издавамъ по тоя въпросъ.

И така за поправянieto на разваления мостъ на рѣката приематъ се шесть домакинства, живущи въ сѣщото село Гурубляни, които до сега се числѣха още за рая „аваризлери“, и за напрѣдъ нѣма да плащатъ данѣка „ресуми аваризъ“. Поменатитѣ шесть домакинства се причисляватъ къмъ другитѣ такива, докарватъ се прѣдъ началството, за да види и знае лицата, които се ангажирватъ да поправятъ разваления мостъ на рѣката, по начинъ такъвъ, какъвто е билъ той по-прѣди. Въ случай, че тѣзи рая-дербенджии занемарватъ и не изпълняватъ редовно службата си, — ти, като сѣдия, си длъженъ съ *Илямъ* да ме увѣдомишъ въ прѣстолния ми градъ Константирие. Тѣзи нови шесть домакинства, като майстори-ремонтори на мостове, ще запишете въ официалнитѣ кадийски сиджиляти, за да фигуриратъ за напрѣдъ като такива. Едноврѣменно съ това, тѣзи шесть домакинства ще се запишатъ за напрѣдъ и въ тефтеритѣ на мубаширитѣ.

Тѣй да знаете, тѣй да дѣйствувате. Честь, слава и пълно довѣрие отдайте на свещеннитѣ ми царски знакове, които сѣ положени начело на настоящия ми царски актъ. Издаденъ днесъ въ градъ Одринъ, 7-и день отъ мѣсець зилкаде, 1095 год. отъ егира (1683 г. сл. р. Хр.).

Тази царска заповѣдъ е пристигнала въ гр. София на 23-и день отъ мѣсець зилкаде, 1095 год.

رعاب طائفه بدارك معاني ونباتاته در
فرايه عالي صورته

انفن فضاة المسابه اولي ولاة الموصبه معادن الفصن والبصيه حجه الحق على الطن اجمعه ورت
 علمم الابناء والمربيه المتخصص بمزيد عنان الملك المصبر بين فضائلهما وقهوه الفضاة والطعام
 معادن الفضائل والتكلم مولانا ستر كوي قاضي زبده فضلده ومفاخر الاماني والافراة كنهه بري
 ويكجدي سرداري واعبار ولايتك والسبه الرى زبده لهم نوضع ربح هما بون واصل اليجي معلوم
 اوله كه انه ساد الله تعالى اول بله حجه آثاره انكروى طرفه سفره هه بدم منفره وكهف اولوب
 سفره هه بدم منفره خدمت الملك اوزه زباده بدار اخراجي لازم درهم اوله خدائي
 طرفه صبرين كاه غصه اجرت نصيبه اولوب فرقه غصه برده نقد ماستين اصحابه
 ارا ونهم اندي برب ماعه فرقه غصه روز فاسون انه مقدره اوله خد كنه وكره ادا
 اولنمى اوزه ونباتك بدينه وريله سر لوفت نلوموفات رفتري من صبحه فله فضا من
 النسه نفه و صوف فضا من اولنوز نفه و ستر كوي فضا من كبري سفر بدار معهود اخراج
 وركون اول اروي لهه بدم اياك وقفه مامور اولانه ارا ونهم اندي ملك فرمان اولنده
 جور ركه هكهم شرفه ديكاه معلوم جا و نلن فده و ف الاماني والافران قبل جهان زبده
 فدره وار دفع بر بابه صادر اوله ارم اوزه و عمل برب وحق قطعاً ناهه و ترفين
 ايجوب ذكر اولان فاضل فلر دن اخراجي فرمان اوله بدار عبادته هيج بركلفه ارا نجوب
 و كينه بظلمه رفتري و رنجده اولنمى اوزه كنه و ضارله طوسه نلر وده فضعف و كونه
 و عليل اولوب كره لور و توفيق نوا اولن اوزه و لانب احوالي بنلور كنه سي ضابطه باسه
 بدغ نام ايه نصيبه و نصيبه اولوب و بر كفي لري آلوب معهود اروي لهه بدم كونه و ب فر
 ايه فضا مامور اولانه نهم و موفوفات رفتريه قبا نهم خدمت ابدن ذكر اولانه فضا
 معاف و غير معاف عيالري را هلاله در جمله بعلی لوب توزيح وارا اندي برب زبده معاف و بوب
 كنه علت اندي برب عوف و ناهردن و الهك و صامه و مجانبه دن بغايت اجتهاد ابدن
 توبه بدين خدمت شرفه انعامه فدره نخرجه في اليوم تمامي عشره مئه سفره لجه لسه
 سنه و نصيبه و الفضا وصل البان قطع ببح الاول قطع

الموسيه
اورنه

سوفه بلى كنه ناهه محفوظه صوفه فلهي سبحان اقبلك او قطع مخرج بده نكهون نك
 بيجي سجن رفتك بوز اولنوز بيجي صحيفه سنه سنه هجره

ففضله الهيم
حاله ارضي

Ферманъ,

издаденъ отъ Султанъ Мехмедъ Ханъ IV и адресиранъ до военнитѣ, сждебнитѣ и административнитѣ власти въ София, Пиротъ и другадѣ. Въ него се говори за изпращането въ Унгария на привилегирована рая—майстори, които знаели да строятъ шанцове, укрѣпени позиции, крѣпости и всѣкакви военни засади. Тази привилегирована рая се наричала »булдери«.

(Тефт. № 7, стр. № 130, дата 1096 год. отъ егира (1684 г. сл. Р. Хр.)

До високо-образованитѣ, достойнитѣ и справедливитѣ мевляне — кадии на градоветѣ София и Пловдивъ, които като истински просвѣтени чада на мухамеданството, като избрани органи и като замѣстници на вѣрочението на нашитѣ свети пророци, сте повикани служебно да раздавате правосъдие на населението, живѣяще въ тѣзи кази, и, въ името на свещенния шериятъ, да издавате сждебно-шериятски рѣшения. Нека Всевишния Богъ продължи славата ви и увеличи силата и властта ви! До високопросвѣтения, достойния и справедливия мевля — кадия на казата Пиротъ (Шехеръ-къой), а тѣй сжщо и до всички мои славни, достойни и безподобни сановници: управители (кетхода-ерлеръ), управители, еничерски сердари, войводи, виляетски аяни и всички други царски служители. Дано всевишния Богъ продължи славата ви и увеличи властта и силата ви!

Отъ съдържанието на настоящия царски актъ, надлежно украсенъ съ височайшитѣ императорски знакове, който ще ви пристигне тамъ, вие ще разберете напълно обстоятелството, че на пролѣтъ, при развиване и разцвѣтяване листата на гората, съ Божие име, е рѣшено окончателно да имате воененъ походъ въ Унгария. Отъ голѣма важностъ е, щото въ тоя ми царски воененъ походъ, при полесражението да се намѣрять въ армията ми много повече изкусни и опитни майстори — раи, наречени »булдери«, които като войници да служатъ при укрѣпяването на позициитѣ, обкопитѣ и шанцуетѣ (метерислерде хѣдиетъ ейлемекъ). Тѣзи привилегировани войници — раи, като специалисти по своята работа на засадитѣ и укрѣпянето на изкуствени позиции, редути и шанцове, се намиратъ най-много въ селата, подвѣдомствени на вашитѣ кази, споредъ както това е доказано отъ старитѣ официални регистри, и оттамъ трѣбва да се изкара нужното количество рая, да се сформира въ едно военно тѣло, което като войници да дѣйствува въ армията ми, въ отдѣла на пионерното отдѣление. Прочее, опрѣдѣлено е окончателно, че за всѣки рая »булдеръ« ще се плаща наемъ за личния му трудъ по 80 гроша отъ страна на държавното съкровище. Половината плата отъ тоя наемъ, т. е. по 40 гроша, ще се изплати въ авансъ и въ прѣдплата отъ гото-

витѣ парични суми, които се намиратъ за тая цѣль въ рѣцѣтъ на реченія ми царски мубаширѣ. А останалата сума отъ 40 гроша, която е опрѣдѣлена за раята — войници по тая часть ще се заплаща тѣмъ на Димитровъ день, — день, въ който се мисли, че раята *»булдери«* ще се освободятъ, защото точно и напълно ще изпълнятъ до тогава своята обязаность. Съобразно съ подпечатаната, пронумерована и прошнирована официална регистровка на мефкуфатъ тефтерѣ, който се прѣдава въ рѣцѣтъ на мубашира, необходимо е, щото отъ раята — селяни, живуци въ Пловдивската каза, които се ползуватъ съ свобода и привилегия, като *»булдери«*, да се изкаратъ за сега за първа необходимость най-малко 60 души майстори *булдери*. Отъ раята, живуца въ селата на Софийската каза, ще се изкаратъ и взематъ за военния походъ 30 *булдери*, а отъ населението рая, живуце въ селата на Пиротската каза, ще се взематъ само 20 души майстори *булдери*. Всичкитѣ тия рая майстори, 110 *булдери*, ще се стараете единъ день по-рано да ги приберете, изкарате на лице и да ги изпроводите служебно до главната квартира на походната ми царска армия. За всичко това и за прѣдаването на тѣзи рая — *булдери* въ рѣцѣтъ на особения чиновникъ по получаването, — азъ благоволихъ да издамъ настоящия си царски височайши ферманъ. Прочее, щомъ тази ми височайша царска заповѣдь, която нарочно съ единъ отъ придворнитѣ ми султански чауши, а именно съ достойния и славния ми чаушъ Халилъ ага, ви пристигне тамъ и я прочетете, — заповѣдамъ ви да дѣйствувате по тоя прѣдметъ тѣй, споредъ както е прѣдписано въ текста на тази ми заповѣдь. При това вие сте длѣжни да изпълните незабавно и безъ всѣкакво отлагане тази ми заповѣдь.

Раята *булдери*, които, споредъ прѣдписанието на фермана ми, ще опрѣдѣлите и изкарате за походъ отъ вашитѣ кази, се освобождаватъ отъ всѣкакви налози и не ще ги облагате съ никакви данѣци. На мнозина отъ раята ми, даже и на едно само лице, не трѣбва да се прави насилия, изтезания и угнетявания. Раята *булдери*, които доброволно и по свое съгласие би искали да заминатъ за военния походъ въ Унгария, трѣба прѣди всичко да сѣ тѣлесно здрави, силни и буйно-крѣвни (*»гютлю, ве куветлю, ве тувана, ве сахъ алманъ«*). Не допускайте и никакъ не приемайте лица: малолѣтни, лекомумни, умоповрѣдени, слаби, малокрѣвни, болни и неджгави. За тѣхенъ началникъ — главатаръ (*башъ-богъ*) изберете нѣкое съ авторитетъ лице, което добрѣ познава положението на виляета (окрѣга ви). Земете добри и състоятелни гаранѣти за честността и вѣрността на войницитѣ — *булдери*. Постарайте се часъ по-скоро да ги докарате въ императорската ми армия и да ги прѣдадете въ рѣцѣтъ на чиновника, който е натоваренъ съ приемането имъ, подъ списѣкъ. Потрудете се, щото изпроводенитѣ рая — *булдери* да се запишатъ и протоколиратъ въ надлежнитѣ царски регистри (*тефтери*), като се грижете да изпълните до край своитѣ служебни обязаности. Всичкитѣ лица рая, които трѣба да заминатъ за бойното поле, трѣба да сѣ изключително рая, безъ разлика дали тѣ сѣ привилегирани,

или не. Всички раи, безъ разлика, сж длъжни да разпрѣдѣлятъ помежду си и да опрѣдѣлятъ, кои хора сж годни и достойни да изпълняватъ тая служба.

Възраженията на нѣкои раи, които казватъ: „ние сме привилегировани и свободни“ — не се взематъ подъ внимание, нито трѣба да се уважаватъ.

Старайте се, колкото е възможно повече да отбѣгвате отъ лѣнностъ, небрѣжностъ, закжсняване и невнимателностъ въ изпълнение службата ви. Тѣй да знаете, тѣй да дѣйствувате! Честь, слава и пълна вѣра отдайте на императорскитѣ ми знакове — туграта и монограма ми, положени на чело въ тоя ми височайши ферманъ, написанъ и издаденъ въ Одринъ, — днесъ 25 день отъ мѣсець Сеферъ, 1096 г. отъ егира (1684 г. сл. Р. Хр.)

Пристигналъ въ София на 27 день отъ мѣсець Реби-юл-евель, 1096 г. отъ егира (1684 г. Р. Хр.)

Издаденъ отъ Султанъ Мехмедъ Ханъ IV.

Прѣвелъ: Д. А. Ихчиевъ.

III.

Писмо отъ Д. Миладиновъ до Александра Екзарха и биографитѣ ѝ.

Въ цѣнната архива на заслужилия дѣецъ Александъръ Екзархъ, която сега се съхранява у неговия наследникъ г-нъ Ив. Екзархъ, се намира едно твърдѣ важно писмо отъ приснопаметния Димитръ Миладиновъ, изпратено отъ Битоля на 20 августъ 1852 г. Прѣдъ видъ на важността му за историята на възражданieto ни, съ позволение на любезния притежателъ, ний снемме фотографическо копие и го даваме на читателитѣ си, както въ оригиналъ, тѣй и на български, като го придружихме съ редъ пояснителни бѣлѣжки, за да може по такъвъ начинъ да се оцѣни по-лесно неговото значение.

Съ туй писмо Д. Миладиновъ ни запознава съ идеитѣ, които вълнували тогавашното по-интелигентно общество. Той, слѣдъ нѣколко извънредно ласкави думи, отправени до Ал. Екзарха по поводъ на проявената му патриотическа дѣятелностъ спрямо българския народъ, се възхищава отъ *илиризма*, които достигналъ и до западната часть на Македония. Тамъ сжщо тѣй е проникнала и идеята за обединението на южното словѣнство подъ скиптѣра на старитѣ Неманичи, която идея тѣй усърдно се проповѣдвала особено отъ Обреновичитѣ, та даже дѣятелитѣ на нѣкои отъ нашитѣ покрай-дунавски градове бѣха я възприели, както туй се узнава отъ документитѣ, които обнародвахме въ I кн. отъ «Извѣстията на Историческото Дружество» въ София и пр. Нѣ всичко туй се затъмнява отъ *все*

сияната сѣверна звѣзда. Д. Миладиновъ съ възторгъ си спомнува за Русия и дълбоко скърби, за дѣто лжчитѣ на сѣверната звѣзда не озарили и българския народъ съ просвѣта и пр. Той е неутѣшимъ, че прѣчкитѣ (грѣцкото духовенство) за неуспѣха на словѣнския языкъ между българитѣ се намирали въ пълно дѣйствиe, нъ все пакъ се утѣшава, като казва: «съ име Божио не ке дочекаетъ». Въ туй си писмо Д. Миладиновъ прѣпорѣчва най-строги мѣрки противъ фенерското духовенство: «на зълъ трѣнъ, зла копачка»; и прави трѣзви наблюдения върху просвѣтителната дѣятелностъ на гърцитѣ въ Македония. Шестъ осмини $\frac{6}{8}$ отъ цѣлото българско население още тогава се просвѣщавало на грѣцки езикъ, поради което Миладиновъ се страхува да не би силата на елинския языкъ стане невъздържима, та да успѣе да погърчи българското население въ по-голѣмата частъ отъ Македония. Тукъ той мимоходомъ ни съобщава и за знаменателната срѣща съ заслужилия руски славистъ проф. Викторъ Ив. Григоровичъ, който се удивлявалъ, като видѣлъ старо-словѣнски книги и българско население въ Охридъ, Прѣспа, Струга и пр. «като че ли не сж били известни тукашнитѣ българи на Европейскитѣ народи». Д. Миладиновъ не прикрива и бѣлѣжката, която му направилъ Григоровичъ, загдѣто той, ако и да билъ словѣнинъ, продължавалъ да прѣподава на грѣцки языкъ. «Като прѣподавахъ въ Охридъ Тукидида, В. Григоровичъ възкликна съ възторжено удивление: «нели наши братя сте»?! Нѣма съмнѣние, че проф. В. Григоровичъ е билъ, който е посочилъ на Д. Миладиновъ значението на народнитѣ умотворения. Когато Миладиновъ увѣрявалъ руския славистъ, че българскиятъ языкъ е билъ прадѣдовъ и майчинъ на тамошното население, Григоровичъ казалъ въ Струга на старата майка на Д. Миладиновъ да му изпѣе «богарска пѣсма», която и я записалъ. Д. Миладиновъ е кореспондиралъ въ Виена съ Григоровича; послѣдния го задължилъ да му напише и *граматика на мѣстния български говоръ*, която е очаквалъ въ Виена. Отъ сжщия градъ му се оплакалъ писмено Григоровичъ, че нѣкои гърчуляги и арнаути отъ околнитѣ мѣстности на Охридъ го нарекли крадецъ на стари книги. Това обвинение срѣщу Григоровича слушали сме го и отъ нѣкои проф. отъ катедри на университети! Нъ Д. Миладиновъ бърза да го опровергае, като казва въ писмото си, че ржкописитѣ ги подарили тѣ сами на Григоровича. И дѣйствително, когато пжтувалъ руския ученъ изъ Македония 1844 г., значението на пергаментнитѣ ржкописи у насъ никакъ не се цѣнѣше, даже и много по-късно, та за туй не е имало нужда Григоровичъ да краде книги; достатъчно е било само да ги поиска. Ний нарочно това мѣсто отъ писмото даваме го клиширано, защото не желаемъ несправедливо да се провинява въ кражба тоя руски ученъ, който, както виждаме, има прѣмногo заслуги, направо и за нашето възраждане.

Милодиновъ до Ал. Екзарха, съ което се отхвърля
 обвинението, противъ руския заслужилъ професоръ В. Ив. Григоровичъ, че е злоупотребилъ
 стари книги въ Македония.

Часть отъ саморжното писмо на Д. Миладиновъ до Ал. Екзарха, съ което се отхвърля
 обвинението, противъ руския заслужилъ професоръ В. Ив. Григоровичъ, че е злоупотребилъ
 стари книги въ Македония.

Слѣдъ туй Миладиновъ, като напомня още единъ пжтъ опасността отъ буйния порой на елинския языкъ, тѣй като «мнозина словѣнобългари сж се учили и се учатъ въ Атина и съ врѣме съ языка се сформируватъ и нравитѣ, а слѣдователно и народността се смѣсва съ чувствата», то той загатва на Ал. Екзарха, който поддържалъ много училища изъ България и Македония, да имъ изпрати български книги: буквари, граматика, синтакса, аритметика, география, като го увѣрява, че щѣло да стане добро начало да се въведе българския языкъ въ училищата отъ най-западна Македония. Тукъ Миладиновъ по единъ много деликатенъ начинъ извѣстява на Ал. Екзарха, че и братъ му Константинъ има нужда да учи словѣнска филология въ нѣкой руски университетъ, нѣ че нѣмалъ срѣдства; а иеромонаха Партения отъ Зографски мѣнастирь, който катихизиралъ Константина въ словѣнска граматика и синтакса, едва ли ще може да си изпълни обѣщанието, да го издържа въ нѣкой руски университетъ. Подиръ туй му изповѣдва сиромашията си и му съобщава, че чрѣзъ търговцитѣ Паунчеви и Димзови може да получи отговоръ.

Ето текстътъ на самото писмо.

Τῆ 20 Αὐγούστου (1)852 ἐν Βιτωλίαις.

Ἀξιότιμε Ἀλέξανδρε Ἐξαρχε,

Ἡ καλὴ φήμη σας εἶναι φήμη εἰς καύχημα ὄλων τῶν ἐν τῇ Εὐρωπαϊᾷ Τουρκίᾳ Σλαβοβουλγάρων. Ἐλκύεις τὸν σεβασμὸν τῶν ὁμογενῶν μας διὰ τοῦ γνησίου πρὸς αὐτοὺς ζήλου σου. Τὸ δὲ αἶσθημα τοῦ πατριωτισμοῦ σου εὐχομαι νὰ διαδίδεται ὡς ἀστραπὴ πρὸς πάντας τοὺς ποτέ μὲν ἐνδόξους (Σλάβνι), νῦν δὲ ἀναστηνομένους ἐκ τοῦ βορβόρου τῆς ἀπαυδευσίας ὁμογενεῖς ἡμῶν ἀπογόνους τοῦ Ἰλλύρου Κόχλεδα τοῦ σίλνι Στέφαν Νεεράνοθηκ καὶ τῶν λοιπῶν.

Ὡ! ὅποια ἐποχὴ παράποτε ἀρμοδιωτέρα διὰ νὰ συντριφῶσιν οἱ σιδηροὶ κρῖκοι τῆς ἐπιπολαζούσης ἀμαθειας. Ὁ παμφαῖς Ἄρκτος ἀστὴρ ὁ παρὰ Θεοῦ προωρισμένος δὲν εἶναι πασιφανής, ὀδηγῶν τοὺς ὁμογενεῖς, ὡς ποτε πύρινος στύλος τὸν Μωϋσῆν, . . . δὲν εἶναι ἡ παρούσα ἐποχὴ, καθ' ἣν ὀδηγοῦμεθα, ὡς διὰ χειρὸς τοῦ ὑψίστου εἰς ἀνάβασιν τοῦ χρυσοῦ αἰῶνος μας; τῶν φῶτων; Ὁ φοβερός γίγας τῆς ἡμέρας δὲν θέλει πατάζει τὸ σεσηπὸς κρανίον τῆς ἀνωμαλίας, καὶ διασκορπίσει τὴν ἀχλὺν τῆς προόδου; τὰ δὲ προσκόμματα τῆς ἐνταῦθα Σλαβικῆς προόδου δὲν εἶναι οὔτε μικρὰ οὔτε ὀλίγα, καὶ κατὰ συνέπειαν τῶν ἄλλων εἶναι τὸ μέγιστον ἴσως τὸ γραϊκικὸν ἱερατικὸν τὸ ὅποιον ἴτο πάντοτε, εἶναι πανταχοῦ, καὶ θέλει εἰσθε ραδιοῦργος μηχανὴ κατὰ τῆς σλαβικῆς γλώσσης (ἀμὰ σο ἦμε μπόζιο νε κέ δοτζέκαετ) καὶ κατὰ τὴν παρομίαν χρειάζεται (νὰ ζλὸ τάρνα ζλά κόπατζκα) Σοὶ γράφω ἐλευθέρως διὰ τοῦ πατριώτου μου καὶ μαθητοῦ μου Ἀνδρονίκου Δ. Ἰωσήφ, τὸν ὅποιον σοι συσταίνω ὡς (εὐγενῆ) καὶ τίμιον.

Ἄς μοι συγχωρηθῆ νὰ εἶπω καὶ τινὰς μειρακιώδεις παρατηρήσεις. Τὰ ἐξ σχεδὸν ὄγδοα τῆς Μακεδονίας κατοικούμενα ὑπὸ ὁμογλώσσω Βουλγάρων ὅλοι τὰ ἑλληνικὰ γράμματα σπουδάζουν καὶ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων Ἑλληνες ὀνομάζονται, ἐκτὸς τῶν βορειοτέρων σλάβων, οἵτινες προοδεύουσιν εἰς τὴν σλαβονικὴν.

Περιηγητὴς τις Ρῶσσος Βίκτωρ Γρηγόροβηκ ἐπονομαζόμενος, κυδηγητὴς ἐν τῷ Καζανίῳ, μὲ μεγάλην ἐκπληξίν του ἶδε σλαβικὰ βιβλία ἐν Ἀχρίδι, ἐν τῇ πατρίδι μου Στρούγα, ἐν Πρέσπα κ. λ. π. ὡς νὰ μὴν ἦσαν γνωστοὶ εἰς τὰ Εὐρωπαϊκὰ ἔθνη οἱ ἐνταῦθα Βούλγαροι, ἀλλὰ νομιζομένων ὑπ' αὐτῶν ὡς ἀλλόκοτον τι ἔθνος. Παραδίδοντας ἐμοῦ τὸν Θεουκιδίδην ἐν Ἀχρίδι ἐξεφώνησεν ἐνθους »ᾧ ἔλι νάσι μπράτια στέ;« Καὶ ὡς ὄνειροπολᾶν καὶ μὴ πιστεύων ὅτι τὴν σλαβικὴν γλῶσσαν ἔχομεν μητρικὴν καὶ προπατορικὴν, φθάσαντες οἱ δύο μας εἰς τὴν πατρίδα μου Στρούγαν, εἰς ἑσπέρας, διέταξε τὴν γραῖαν μητέρα μου νὰ τραγωδήσῃ (μπόγαρσκα πέσμα) τὸ ὅποιον καὶ ἐσημείωσε. Καὶ ἐπομένως μ' ἐπαρακάλεσεν νὰ συγγράψω εἰς τὴν ἐδῶ καθομιλουμένην Βουλγαρικὴν Γραμματικὴν καὶ ἐπερίμενεν ἐν Βιέννῃ, ὅπου Γραϊκουλοῖτινες καὶ Ἀλβανοὶ τῶν πέριξ τῆς πατρίδος μας ὑποκινηθέντες ὑπὸ τινῶν προσῆψαν αὐτῷ ἀδίκους κατηγορίας καὶ κλεψοβιβλίαν,

ἐνῷ εὐχαρίστως οἱ πατριῶται μας τῷ ἔδωκαν βιβλία τινά. Μὲ τοῦτο ἐννοῶ ὅτι“ Γάρτζυτε ἢ φρέντζυτε ζα νίστο νενέ μπόραετ.

Εὐλογέστατε! Ὁ χειμάρφος τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης θέλει γείνη εἰς τὰ ἐνταῦθα ἀκάδεκτος ἐὰν δὲν ληφθῶσιν ἰσχυρὰ μέτρα. Πολλοὶ σλαβοβούλγαροι ἐσπούδασαν καὶ σπουδάζουσιν εἰς Ἀθήνας, καὶ τοῦ καιροῦ προϊόντος, μετὰ τῆς γλώσσης συμμορφώνονται καὶ τὰ ἦθη, καὶ ἐπομένως ἡ ἐθνικότης συγχωνεύεται μὲ τὰ αἰσθητά.

Καὶ ὁ ἐμὸς ἀδελφός τὸ θέρος τοῦτο ἐπανακάμπτων ἐξ Ἀθηνῶν, ὅπου τρία ἔτη μόνον ἐν τῷ πανεπιστημίῳ ἐσπούδασεν τὴν ἑλλ. φιλολογίαν, διέβη εἰς τὴν ἐν Ἀθῶ Μονὴν τῶν Ζωγράφων, πρὸς ἀντάμωσιν τοῦ Ἱερομονάχου Παρθενίου χρηματίσαντός ποτε παρ' ἐμοὶ μαθητοῦ, καὶ τελευταῖον σπουδάσαντος ἐν Ῥωσσίᾳ, σκοπὸν προτιθέμενος νὰ τὸν πείσῃ πρὸς ἐξακολουθίαν τῆς σλαβικῆς φιλολογίας ἐν Ῥωσσίᾳ. Ἀλλὰ κατὰ τὸ παρὸν διελθὼν μόνον τὴν σλαβο-ρωσικὴν γραμματικὴν καὶ συντακτικὸν ἐπανήλθεν εἰς τὴν πατρίδα. Ὁ δὲ Παρθένιος τοῦ εἶπε ταύτην τὴν ὑπόσχεσιν (ἐὰν εἶναι ἀληθῆς καὶ αὕτη). »Διὰ τοῦ διδασκαλικοῦ ἐπαγγέλματός μου ἐξώφλησα τὰ διὰ τόκου ὀφειλόμενα χρεῆ μου (διότι μὲ τοκισμένα χρήματα ἐσπούδάσαμεν) εἰς τριετὲς διάστημα, καὶ ἐπομένως ἔχω τὰ μέσα μετὰ τριετίαν, νὰ σὲ ἀποστείλω εἰς τὰ ἐν Ῥωσσίᾳ πανεπιστήμια.« Ἐφερεν ἐκεῖθεν ὁ ἀδελφός μου δύο βιβλία Μουσικῆς Βουλγαρ. καὶ Εὐαγγέλιον Βουλγαρ. τὰ ὅποια ἀφιέρωσεν ἐν τῇ πατρίδι μου Στρούγα, ὅπου, ὡς μοί γράφει ὁ ἀδελφός μου, ἀναγινώσκειται τὸ Βουλγαρ. εὐαγγέλιον ἀνά πᾶσαν Κυριακὴν, μὲ μεγάλην εὐχαρίστισιν τῶν ἀκροατῶν, ὑπὸ τινος ἱερέως γνωρίζοντος τὴν σλαβονικὴν.

Καὶ κατὰ προτροπὴν μου ἐπείσθησαν ὅ τε ἑλληνοδιδάσκαλος ἐν Στρούγα καὶ μαθητῆς μου, καὶ ὁ παπὰ Ἰωάννης νὰ εἰσάξωσιν εἰς τοὺς μαθητὰς πρῶτον τὴν Βουλγαρικὴν, ἐὰν εἶχαν βιβλία προκαταρκτικὰ ταύτης τῆς γλώσσης οἷον ἀλφαβητάρια, Γραμματικὴν, Συντακτικὸν, Ἀριθμητικὴν, καὶ Γεωγραφίαν καὶ σὰς βεβαιῶ ὅτι ἤθελε γίνη ἀρχὴ καλὴ ἀπὸ τὴν δυτικωτάτην Μακεδονίαν. »Στιβαρὰς χειρὸς ἅπαντες χρῆζομεν«. Οἱ δὲ εἰς τὰ αὐτοῖς ἐμπορευόμενοι κ. κ. Πέτρος Α. Δυμήσοβη, Δημήτριος Κ. Παγωνίδης δύνανται νὰ σὲ πληροφωρήσουν περὶ τῶν μικρῶν αἰσθημάτων μου, τῆς φιλογενείας, καὶ τῆς Κυρίας Ἰσχνῆς . . .

Ἐὰν δέ ποτε ἀξιωθῶ ἀπαντήσεώς σας, αἱ ἐπιστολαὶ ἐξασφαλίζονται δια τοῦ κυρίου Δ. Παγωνίδου, Πέτρου Α. Δημήσοβηκ, συσταίνόμεναι πρὸς τὸ ἐν Βιτωλίσις κατάστημα τῶν κυρίων ἀταδέλφων Ρόμπη καὶ υἱῶν.

Εἶμαι δε ὁ διὰ παντός σεβόμενος ὑμᾶς.

ὄλως ὑμέτερος
Δημήτριος Μηλαδύνης.

20 Августъ 1852 Битоля.

Достопочтени Александръ Екзархъ,

Доброто Ви име служи за гордостъ на всички словѣно-българи въ Европейска Турция. Привличашъ почетъта на нашитѣ еднородци чрѣзъ чистосърдечната си ревностъ спрямо тѣхъ. А патриотическото ти чувство желая да се разнася като свѣткавица къмъ всички нѣкога славни, а сега възкресващи отъ тинята на невѣжеството наши еднородци, потомци на илириеца Кохледа и на силния Стефанъ Неманя и останалитѣ.

О! каква епоха по-сгодна отъ всѣкога, за да се съкрушатъ желѣзнитѣ обрѣчи на закоренѣлото невѣжество. Всесийнната сѣверна звѣзда, прѣдзначена отъ Бога, не е всевидима, за да опѣтва еднородцитѣ, както нѣкога огнения стълбъ на Мойсея.*). . . Не е ли настоящата епоха, прѣзъ която се водимъ, като чрѣзъ рѣка на Вишния, за възкачване къмъ златния ни вѣкъ, на просвѣщението? Страшния гигантъ на деня нѣма ли да счупи гнилия черепъ на аномалията и разпрѣсне мъглата за напредъка? А прѣчкитѣ на тукашния словѣнски напредъкъ не сж нито незначителни, нито малки и, сравнително съ другитѣ, може би, най-значително е грѣцкото духовенство, което е всѣкога, на всѣкъдѣ е, и ще бжде активна машина противъ словѣнския языкъ (ама съ име божио не ке дочекаетъ) и споредъ пословицата нужно е (на зълъ тѣрнѣ, зла копачка). Ти пиша свободно за съотечественикѣтъ и ученикѣтъ ми Андроника Д. Иосифчевъ, когото ти прѣпорѣчвамъ като благодаренъ и честенъ.**)

Нека ми бжде простено да кажа нѣкои юношески наблюдения. Шестѣ осмини почти на Македония, които се населяватъ отъ едноязични българи, всички се учатъ на елинско-писмо и отъ еллинитѣ се наричатъ еллини, освѣнъ на сѣвернитѣ словѣни, които напредватъ на словѣнски [языкъ].

Нѣкои си руски пѣтешественикъ по име Викторъ Григоровичъ, професоръ въ Казань,¹⁾ съ голѣмо удивление видѣ сло-

*) Съ тѣзи думи подразбира Русия.

***) Андроникъ Д. Иосифчевъ е роденъ въ 1814 г. въ гр. Охридъ. Първоначалното си образование е получилъ въ родния си градъ; билъ е ученикъ на Д. Миладиновъ, а впоследствие и неговъ сподвижникъ. Слѣдвалъ е една година въ Атина, къдѣто е ходилъ да попълни образованието си, като слушателъ въ историческия факултетъ. Учителствувалъ е 45 години изъ разни градове на Македония, отъ които 24 години въ родния си градъ. Помина се на 20/IX 1901 год. въ София.

¹⁾ Професоръ Викторъ Ив. Григоровичъ се числи къмъ най-заслужилитѣ руски слависти. Той е роденъ въ 1815 г. въ гр. Балта, къдѣто и получилъ основното и срѣдното си образование; а слѣдъ туй той свършилъ Харьковския университетъ, дѣто се занимавалъ усърдно съ

вѣнски книги въ Охридъ, въ отечеството ми Струга, въ Прѣспа и пр. и пр. Като че ли не сж били извѣстни на Европейскитѣ народи тукашнитѣ българи, нъ считани отъ тѣхъ като нѣкой чуждъ народъ. Като прѣподавахъ азъ Тукидида въ Охридъ, възкликна (Григоровичъ) съ възторжено удивление: „нели наши братъ сте“? И като че ли бълнуваше и не вѣрваше, че за майчинъ и прадѣдовъ языкъ имаме словѣнския. Като стигнахме и двамата въ татковината ми Струга на вечеръта, заповѣда на старата ми майка да пѣе [богарска пѣсма], която и я записа. И настоятелно ме помоли да напиша на тукашния говоримъ [языкъ] българска граматика и я очаква въ Виена, кждѣто нѣкои гърчуляги и албанци отъ околнитѣ мѣста на татковината ми, побудени отъ нѣкои, му нанесли несправедливи обвинения

философия и класическа филология. Въ 1839 Григоровичъ билъ пови канъ въ Казанъ, за да земе катедрата по словѣнскитѣ нарѣчия, и въ 1840 г. прѣдставилъ кандидатското си съчинение: *»Изслѣдванія о церковно-славянскихъ нарѣчїи«*. Слѣдъ задгранична научна разходка той издържалъ и магистерска дисертация *»Опытъ изложенія литературы словенъ въ ея главнѣйшихъ эпахъ«*. Това е било първото научно съчинение въ Русия за словѣнската литература отъ точка зрѣние на словѣнската взаимность.

Въ 1844 год. В. Ив. Григоровичъ се опжилъ въ командировка изъ словѣнскитѣ земи, кждѣто и прѣстоялъ 2½ г. прѣимуществено въ прѣдѣлитѣ на Европейска Турция. Тогава той посѣтилъ: Цариградъ, Св. Гора, Солунъ, Енидже-Вардаръ, Воденъ, Битоля, Прѣспа, Рѣсенъ, Охридъ, мѣнастиря Св. Наумъ, Струга, Слѣпченския мѣнастирь, Прилѣпъ, мѣнаст. Трѣскавецъ, Велесъ, Скопье, Шипъ, Радовищъ, Струмица, Петричъ, Сѣресъ, Демиръ-Хисаръ, Мелникъ, Джумая, Рила, Дупница, София—Бояна, Пловдивъ, Карлово, Калоферъ, Казанлъкъ, Шипка, Габрово, Търново и Свищовъ. Това научно пътешествие на проф. В. Григоровича е епохално за словѣнската наука на южнитѣ словѣни. Съ това той повдигна много на високо възбуждения наученъ интересъ за проучването миналото на словѣнитѣ въ Балканския полуостровъ. Благодарение на изслѣдванията на Григоровича, тогава славния П. Шафаржикъ обнародва *Rozkvět Slovanske literatury v Bulharsku* (Разцвѣтъ на словѣнската литература въ България). Изобщо извѣстията за открититѣ отъ него стари паметници на южнитѣ славѣни послужиха, за да се направи голѣма стѣпка напредъ. А съчинението му: *»Очерк. пут. по Европейской Турції«* остава класическо. Въ 1849 г. В. Григоровича намираме въ Москва съ драгоцѣнна колекция отъ старословѣнски рѣкописи, която му спомогна твърдѣ много да възбуди интересъ и за словѣнската палеография. Слѣдъ като е прѣподавалъ въ разни руски университети до 1876 г., прѣди да види освобождението на България, която толкова обикналъ, починалъ внезапно на 19 декември въ Елизаветградъ, дѣто се билъ оттеглилъ, за да прѣкара старинитѣ. В. Ив. Григоровичъ заедно съ Ѡ. И. Буслаева и други е основателя на научното историческо *славянофилство* въ противоположность на Московското полуфилософско и полупоетическо *славянофилство*. Неговитѣ научни трудове сж проникнати отъ дълбока самостоятелность и оригинално мировъзрѣние. Въ изучванието на Византия и на словѣнството Григоровичъ указа на науката обширно и плодовито поле. По обширни свѣдения за Григоровича любителитѣ ще намѣратъ въ *»Историческїи вѣстникъ«* 1892 г. No. 12 отъ Кирпичниковъ въ статията: *»В. И. Григоровичъ и его значеніе въ исторїи русской науки«*; а сжщо и въ *»Славянское Обозрѣніе«* (1892, июль и слѣд.)

и го нарекли крадецъ на книги. Когато въ сжшность съ удоволствие съотечественицитѣ ми дадоха му нѣкои книги. Съ това подразбирамъ, че »гърцитѣ и френцитѣ за нищо не ни борають«.

Разумни! Пороятъ на еллинския языкъ ще стане за тукашнитѣ мѣста неудържимъ, ако не се взематъ силни мѣрки. Мнозина словѣнобългари сж се учили и се учатъ въ Атина и съ врѣме съ языка се сформируватъ и нравитѣ, а слѣдователно и народността се смѣсва съ чувствата. И моя братъ това лѣто се връщаше отъ Атина, кждѣто само три години учи въ университета еллинска филология, замина за Зографския мѣнастирь въ Св. Гора, за да се срѣщне съ иеромонаха Партения, който бѣ нѣкога при мене ученикъ, и който напоследъкъ се училъ въ Русия, като съмъ ималъ намѣрение да го склони да продѣлжи (да учи) словѣнската филология въ Русия. Нѣ понастоящемъ, като прѣминалъ само словѣноруската граматика и синтакса, се върна въ отечеството. А Партений му далъ такъво обѣщание (дали това е вѣрно): »Чрѣзъ учителското занятие изплатихъ вземениѣ пари съ лихва (защото се училъ съ взети пари подъ лихва) въ тригодишно расстояние; слѣдователно, слѣдъ три години ще имамъ срѣдства да те изпратя въ русскитѣ университети«. Оттамъ братъ ми донесе двѣ книги българска мусикия (псалтиики) и едно българско евангелие, които подари на отечеството си Струга, кждѣто, както пише братъ ми, се чете българското евангелие прѣзъ всѣка недѣля, съ голѣма благодарность на слушателитѣ, отъ единъ свещеникъ, който знаелъ словѣнски [языкъ]. И по мое побуждение склониха, както класния учителъ въ Струга и мой ученикъ, тѣй и попъ Иванъ да въведатъ на ученицитѣ първо български (языкъ), ако имаха книги за започвание на този языкъ, като напимѣрь: буквари, граматика, синтакса, аритметика, география и ви увѣрявамъ, че щѣше да стане добро начало отъ най-западната Македония. »Всички се нуждаемъ отъ крѣпка ржка«. Търгуващитѣ тамъ (въ Цариградъ) г. г. Петръ А. Димзовъ, Димитръ К. Паунчевъ могатъ да ви увѣдомятъ за незначителнитѣ ми чувства (?), за благородието и за г-жа нѣмотията.

Ако нѣкога се удостоя съ вашъ отговоръ, писмата се осигуряватъ чрѣзъ г-на Д. Паунчевъ, Петръ А. Димзовичъ, прѣпращани до заведението на г-да братя Робев и синове въ Битоля.

Оставамъ винаги Васъ почитающъ,

съвсѣмъ Вашъ:

Димитръ Миладиновъ.

Братя Миладинови.

Името на Братя Миладинови е доста популярно у насъ, поне между що-годѣ по-образованитѣ българи. Нъ струва ни се, че тази извѣстность на двамата братя се дължи повече на хубавото Вазово стихотворение за тѣхъ, отколкото на тѣхната обществена дѣйность, завършена съ такъва трагичность. А животътъ и дѣйността на братя Миладинови заслужва да се знаятъ по-добрѣ. Тѣ сж едни отъ първитѣ жертви, що даде нашиятъ народъ за своето национално свѣстяване и духовно освобождение.

Доста се е писало за тѣзи именити събиратели на нашето народно творчество и горещи дѣйци по събуждането на българския духъ въ Македония, нъ пълна и обстойна биография за тѣхъ до день-днешенъ ние нѣмаме. Най-добриятъ и най-близъкъ тѣхенъ познавачъ и съработникъ, г. К. Шапкаревъ, изнесе наистина доста факти и свѣдения за тѣхния животъ и дѣйность, нъ за една пълна биография тукъ има още много да се желае. Самъ г. Шапкаревъ съзнава много добрѣ това, затова и труда си за живота и дѣйността на своитѣ съотечественици той нарече «Материали за животоописанието на приснопаметнитѣ Братя Хр. Миладинови, Димитрия и Константина» (издание по случай 25-годишнината отъ мъченишката имъ смъртъ). Съ такъвъ насловъ той тъкми да обнародва труда си и по случай на 50-годишнината отъ смъртъта на двамата братя*), ако и да е внесълъ въ него доста поправки и добавки.

Очаквайки обнародването на цѣннитѣ въ всѣки случай «Материали» отъ г. К. Шапкаревъ и една пълна и обстойна биография на първитѣ самоотвержени македонски дѣйци, ние за сега ще дадемъ на четцитѣ на това списание само единъ кратъкъ очеркъ за живота и дѣйността на Димитъръ Миладиновъ, като ще засегнемъ пжтемъ по-важнитѣ моменти отъ живота и на по-младия му братъ Константина.

Димитъръ Миладиновъ се родилъ въ 1810 г. въ градеца Струга. Баща му, Христо Миладиновъ, билъ простъ, нъ ученолюбивъ човѣкъ, грънчаръ по занятие. Той ималъ 6 синове, отъ които Димитъръ билъ най-голѣмиятъ, а Константинъ най-малкиятъ. Освѣнъ въ Струга Димитъръ се е училъ, като послушникъ, въ мѣнастирската школа при Св. Наумъ, а послѣ въ Охридското елинско училище при даскалъ Димитрия Мокрянина, албанецъ, прадѣдо на извѣстното сѣмейство Генадиевци. Слѣдъ това станалъ учителъ въ Охридъ и учителствувалъ двѣ години (1830—1832 година). Слѣдната година

*) Тя се пада слѣдъ три години, прѣзъ 1912 год.

подиръ това той прѣкаралъ като книговодителъ на една търговска фирма (Зографовци) въ Дурусъ (Дурацо). Ламтящъ за по-висока наука, отъ Дурусъ Димитъръ заминалъ за Янина, дѣто слѣдвалъ двѣ-три години. Тукъ той усъвършенствувалъ знанието си на гръцкия езикъ и литература, станалъ »изреденъ» елинистъ, изучилъ доста добрѣ италиянския езикъ, а донѣгдѣ и френския. Въ Янина той се запозналъ съ Иоакима, тогава епископъ при Янинския митрополитъ, а слѣдъ врѣме Цариградски патриархъ, който ще рѣши смъртта му въ цариградския затворъ. Подготвенъ добрѣ за учителъ, Димитъръ Миладиновъ слѣдъ това учителствувалъ редъ години въ разни градове изъ Македония — въ Охридъ, Струга, Битоля, Кукушъ и пр., като реформиралъ доста много прѣподавателската система. Прѣподавалъ, разбира се, по гръцки, като не прѣнебрѣгвалъ и майчиния български езикъ, съ който си служелъ за разяснение на онова, що остояло неясно за ученицитѣ му. Какъвъ внушителенъ учителски талантъ ималъ Димитъръ, за това свѣдочатъ многобройнитѣ негови ученици, мнозина отъ които отпослѣ изпжкнаха като отлични народни дѣйци. Доста е да споменемъ тукъ само имената на Панарета Пловдивски, на брата му Д-ръ Конст. Мишайковъ и на Партения Полянино-Кукушки, а послѣ Нишки; неговъ отличенъ ученикъ е билъ и братъ му Константинъ, който сжщо така е ходилъ, на братова издрѣжка, за по-висока наука въ Янина, дѣто слѣдвалъ три години. Прѣзъ това врѣме, сир. догдѣто Константинъ слѣдвалъ въ Янина, Димитъръ учителствувалъ въ Магарево, голѣмо и хубаво влашко село близу до Битоля. Свършилъ Янинското училище, Константинъ станалъ учителъ въ влашкото село Търново, 2—3 к. м. далечъ отъ Магарево. Слѣдъ двѣгодишно учителствуване на двамата братя въ най-близко съсѣдство, Димитъръ наредилъ работата тѣй, че осъществилъ горещото желание на младия си братъ, като го изпратилъ за висша наука въ Атинския университетъ; срѣдствата за това дали магаревчани,—срѣщу бѣдната заплата на двамата братя. Въ Атинския университетъ Константинъ слѣдвалъ три години. Слѣдъ това той станалъ учителъ въ Магарево, на мѣстото Димитриево, който станалъ учителъ въ Битолското гръцко централно училище и учителствувалъ двѣ-три години (до 1854 г.) (Още прѣзъ първата година отъ учителствуването въ Битоля изпратилъ горното писмо до Ал. Екзархъ, съ което иска български книги за да въведе български езикъ въ западнитѣ крайща на Македония). (Бѣл. на ред.).

*

Но да прослѣдимъ по-нататкъ главнитѣ моменти отъ послѣднитѣ години на живота му. Прѣзъ 1855—56 год. Димитъръ Миладиновъ виждаме секретаръ на гръцкия владика въ Херцеговина (Мостаръ). Какъ е дошло да заеме той тая длѣж-

ность, не знаемъ; нъ случаятъ билъ прѣкрасенъ, за да се запознае съ най-близкитѣ на българитѣ славяни — сърби и хървати, възмогнати вече доста въ своето национално просвѣщение. Димитъръ изходилъ Босна, Херцеговина и Славония. Въ Карловецъ той така близко се запозналъ съ професоритѣ на тамкашната духовна семинария, че му била прѣдложена катедрата по гръцки езикъ. Нъ той, неизвѣстно по какви съображения, не приелъ това.

Прѣзъ слѣдующата година виждаме го учителъ въ Прилѣпъ, дѣто учителствувалъ заедно съ Ивана Жинзифовъ и сина му Ксенофонта (помощникъ на баща си). И тукъ Миладиновъ оставилъ добри спомени у ученицитѣ си. Слѣдъ класнитѣ занятия той често извеждалъ ученицитѣ си внѣ на разходка, дѣто слѣдъ извѣстни игри и физически упражнения, запознавалъ ги, подобно на Питагора, нагледно съ много нѣща отъ онова, що се учело по География, Ест. история, Физика, и пр. Тукъ той направилъ прѣвъ пѣтъ опитъ за въвеждане на ланкастерската метода; нъ съ това възбудилъ голѣмо негодувание у старошколцитѣ — наустничари, които, на чело съ учителитѣ си, втурнали се единъ день въ училището, и унищожили всичко нововедено.

Прѣзъ 1857/58 г. Димитъръ Миладиновъ и Райко (Ксенофонтъ) Жинзифовъ били поканени за учители въ Кукушъ. Тукъ и двамата се запрѣтнали съ всичката си енергия и ревностъ да насадятъ учение въ училището на роденъ, български езикъ, и да въведатъ служба въ църквата — на славянски. У Димитра Миладиновъ възникналъ планъ за широка просвѣтна работа чрѣзъ работници възпитани и обучени въ славянобългарски духъ. За тази цѣль и по негово залѣгане били изпратени на учение въ Русия братъ му Константинъ, Р. Жинзифовъ, Конст. Станишевъ, Никола Дели-Ивановъ, Георги п. Стаменовъ (отъ Кукушъ), Андрея Стояновъ (отъ Воденъ) и др. Едноврѣменно съ това изпращалъ много момчета на българско учение въ Цариградското българско училище, па ималъ грижата да изпраща въ Струга и разни български учебни издания, като буквари, свещени истории и други прочитни книжки.

Всичко това не е могло да не забѣлѣжи фанариотското око на Мелетия, тамкашенъ гръцки владика, който билъ въ явна борба съ кукушани. Тази борба, захваната на 25. декем. 1857 г., тѣкмо съ пристигането на Миладинова и Жинзифова, се водила двѣ години и се завършила, както е знайно, доста печално: кукушани се отметнали отъ патриаршията, за да приематъ унията съ католическата църква. Димитъръ Миладиновъ,

*) Тамо той слисалъ професоритѣ съ дълбокото си знание на гръцки езикъ. Запитанъ, гл. πλέω гръцка дума ли е? той отговорилъ: словѣнска, отъ сѣщия коренъ, отдѣто имаме: плувамъ, пловецъ и пр. Гърцитѣ казвали: νέω, отдѣто υἵσα — патица, ναῦς — корабъ.

ревностенъ българинъ и строгъ въ своето православие, не можалъ да вземе страната нито на гърци нито на папищаши; ето защо той една нощъ скритомъ напусналъ Кукушъ, и се озовалъ въ родния си градецъ Струга, дѣто, за голѣма своя радостъ видѣлъ, българския езикъ въведенъ въ училище и църква.

Кжсо, нъ съ значение е било врѣмето, което Димитъръ Миладиновъ прѣкаралъ въ Кукушъ. Отъ тукъ той се запозналъ кое лично, кое писмено, съ много видни български дѣйци. По негова инициатива и залѣгане слѣдъ 3 — 4 год. се издигнало тамъ ново здание за основно училище и се отворило дѣвическо училище.

Въ Струга станалъ учителъ отъ началото на уч. 1859. г. на мѣстото на К. Шапкарровъ, неговъ зетъ (водѣлъ дѣщеря му), който драговошно му отстъпилъ мѣстото си, като самъ заминалъ за учителъ въ Охридъ. Прѣзъ мѣсець декемврий сжщата година избухнала борбата въ Охридската епархия за български митрополитъ. То е било слѣдъ смъртта (25. дек.) на добродушния владика Иоаникия, родомъ албанецъ.

На 27. декемврий по тоя случай Димитъръ Миладиновъ се отзовалъ въ Охридъ. Писали се двѣ, три молби до патриаршията, за да изпрати български митрополитъ (посочвали се Иларионъ Макариополски, Аксентий Велешки и архим. Антимъ, сетнѣ епископъ Видински). Патриаршията не обърнала никакво внимание на това. Затова пѣкъ писала въ Охридъ, че изпраща своя великъ архимандритъ, Мелетия (за да образува тамъ нова, гърко-владишка партия, та той да разклати единомушието на българитѣ въ Охридъ). Това страшно огорчило и ядосало охридчани, които много добрѣ познавали пороцитѣ и злоупотрѣбленията на Мелетия отъ врѣме на неговата битностъ въ качество на протосингелъ при прѣждебившия митрополитъ въ Охридъ Дионисия. Протестирали съ 12 хил. подписа и 500 печата — че не искать Мелетия. Нищо не помогнало. Патриаршията си останала на своето, и Мелетий, тѣкмо на Великденъ, пристигналъ въ Охридъ, посрещнатъ само отъ трима-четирма души ядката на бждащата гъркоманска партия тамъ. На 4. априлий охридчани отправили втори протестъ, съ който категорично се казвало на патриаршията: понеже тя се отнася не като майка, а като мащеха спрѣмо тѣхъ, то тѣ не щать да я признаватъ вече като своя майка. Между това Мелетий заедно съ нѣколцината охридски и стружки изверги пусналъ въ ходъ всевъзможни интриги, клевети и подкупничества, за да се задържи въ епархията. Главенъ борець тукъ билъ Димитъръ Миладиновъ. Той наистина работѣлъ въ Струга, нъ много пжти прѣскачалъ въ близкия Охридъ, за да слѣди борбата, да насърдчава, съвѣтва и залѣга за въвеждане на българския езикъ въ тамкашното училище, и славянски езикъ въ черква; по негово побуждение се открило махленското (въ «Кошишча») българско училище. Едноврѣменно съ това той

«Цариградски вѣстникъ».

Сжщата година Миладинову била възложена отъ Царигр. бълг. община много важна работа—да обиколи Македония съ цѣль да събира помощи за новостроещата се въ Цариградъ българска църква. Всѣки може да си прѣдстави, съ каква ревностъ ще да е изпълнилъ тая си мисия пламенниятъ патриотъ. Тази обиколка, казва г. К. Шапкаревъ, и го погуби. Обиколката му се свършила до м. октом. 1860 г. Между това Мелетий не е стоялъ въ бездѣйствие. Той готвѣлъ своитѣ козни и клевети противъ него. Това сж знаели мнозина отъ Миладиновитѣ приятели, и затова сж го съвѣтвали да бѣга отъ Струга. Нъ той, било че не вѣрвалъ въ това, било че не искалъ да слуша, не вземалъ никакви мѣрки. На 16. февр. 1861. г. дошелъ въ Охридъ Абининъ бегъ, албанецъ (тоска), жандармерийски бинбашия, съ цѣль ужъ да дири нѣкакви злосторници, които запалили прѣди нѣколко врѣме кжщата на Робеве. Още сжщия денъ прѣзъ нощъта той съ едно отдѣление конни стражари отишелъ въ Струга, взелъ съ себе си свещеника Ив. Сакелариевъ и коджабашията Ив. Кокошковъ, заградилъ кжщата на Димитъръ Миладиновъ, влѣзълъ въ дома му и го вдигналъ отъ легло, като прѣтърсилъ цѣлата кжща и напълнилъ нѣколко чувала съ книги. Всѣки може да си прѣдстави каква олелия е било това за нещастното сѣмейство на арестувания!—Подиръ малко арестували още двѣ лица, най-влиятелнитѣ слѣдъ Миладинова—Георгия Чакъровъ и Ив. Евровъ (учителъ). На разсъмване на 17. февр. тримата арестувани, заобиколени отъ коннитѣ стражари на чело съ Абинина, били доведени въ Охридъ. Евровъ на другия денъ билъ пустнатъ, Чакъровъ два дена слѣдъ него, а Димитъръ Миладиновъ, обвиненъ като «царски душманинъ», съ мазбата отъ Охридския «Идаре-Мезличи», конвоиранъ отъ четирма стражари, билъ откаранъ за Битоля. Както дордѣ е билъ въ затвора въ Охридъ, тѣй и при откарването му за Битоля, властѣта не дала никому да се доближи до затворника. Само отдалечъ двамина (единъ отъ тѣхъ К. Шапкаревъ) съ сълзи и плачъ го сподирили 4-5 километра вѣнъ отъ града. Споредъ разказа на г. К. Шапкаревъ, Д. Миладиновъ билъ много бодъръ, сѣкашъ че отивалъ на сватба, а не въ затворъ, отдѣто нѣмало вече да се върне... Можеби се е лъгалъ, клетникътъ, че съ своята невинностъ, ще бжде оправданъ прѣдъ сжда; а може-би туй ще да е било високъ подѣемъ на неговия духъ, че отива жертва на народа си; — и това ще да е именно истината, защото на това именно сочатъ думитѣ му, отправени съ рѣшителенъ жестъ при раздѣлата къмъ придружаващитѣ го отдалечъ близки нему двѣ лица:

«Що така сте се уплашили, дѣца? Една шепа кръвъ е чо-
«вѣшкия животъ, — турена въ едно ваганче; скърши ва-
«ганчето и ще истече кръвьта, заедно съ нея и животътъ. За
«толко ли ще се уплаша? Азъ отивамъ на вѣрна смъртъ, нъ
«народътъ български, за когото съмъ ратувалъ и за когото ще

«умра, нѣма да умре заедно съ мене. Той ще остане и подиръ «мене, и единъ день ще възкресне величественъ. Тогава той «ще оцѣни и моята кръвь! Азъ посѣхъ сѣмето, а вие бждете «живи да пожнете плода му».

Разбира се, че това не ще да сж буквално изказани отъ смѣлия народенъ борець думи; нъ че той е изказалъ такива мисли съ подобни изрази, въ това ние ни най-малко не се съмнѣваме.

Въ Битоля Димитъръ Миладиновъ лежалъ около три мѣсеца — отъ 21 февруарий до срѣдата на м. май, въ най-лошия затворъ. Изслѣдванъ билъ и сжденъ отъ криминалния сждъ (Дженаатъ Мезличи); прѣтърсени били грижливо всичкитѣ му книги, книжа и писма отъ особена комисия, въ която е влизалъ и битолскиятъ владика Венедикъ, заклетъ гонитель Миладиновъ. Както при изслѣдването, така и въ сжда Миладиновъ се държалъ бодро и знаелъ, какво да отговаря, за да не попадне въ нѣкое противорѣчие; сжщо и въ книжата му не се намѣрили елементи за обвинение. И при всичко това той не билъ оправданъ. Защо? Никой до сега не е можалъ да узнае това.

Самъ той пишелъ, наистина, до приятелитѣ си по нѣкоя открита записчица, писана съ моливъ и съ «алегорично съдържание», отъ което мжчно можело да се разбере нѣщо положително. Никакъвъ човѣкъ—приятел не допуцали до него. Само хора отъ католишката пропаганда имали достъпъ въ затвора. И тѣ сж го увѣщавали, навѣрно, да прибѣгне до тѣхно ходатайство, чрѣзъ което лесно можель да бжде освободенъ.*) И приятелитѣ му добрѣ разбрали, че само една дума: «католикъ» отъ негова страна, могла да го освободи. «Нъ азъ нѣма да остана по-долу отъ Макавея Елеазара», пишелъ имъ той, «който умрѣ за вѣрата си».

Разбира се, че единъ такъвъ човѣкъ, какъвто билъ Димитъръ Миладиновъ, не е могълъ да бжде безъ застѣпници въ Битоля. Такива сж били именно братя Робеве, особно Димитъръ Робевъ, които, като влиятелни граждани сж направили редъ постѣпки прѣдъ криминалния сждъ (прѣдставляванъ отъ Ахмедъ ефенди, Ахмедъ Расимъ, по сетнѣ Софийски мютесарифинъ и Абдулъ Керимъ-паша тогава Битолски валия), като рѣшили да си послужатъ дори съ рушвета, безъ който въ Турция не могло да се даде правда. И Миладиновъ щѣлъ да бжде освободенъ. Нъ ето че Венедикъ и Мелетий подушили това, и сполучили чрѣзъ рушветъ да издѣйствуватъ отъ Битолския валия да се продължи арестътъ на Миладинова още за три седмици. Прѣзъ това врѣме Мелетий изковалъ най-ковар-

*) По този пѣтъ именно извѣстенъ единъ книгопродавецъ българинъ отъ Свищовъ, В. Манчевъ, арестуванъ едновременно и въ сжщия затворъ съ Миладинова, билъ освободенъ.

ното обвинение: съ махзаръ, скрѣпенъ съ подписитѣ и печатитѣ на всички първенци и мухтари отъ епархията, взети съ измама*), той обвинилъ Миладинова като *руски агентъ*, слѣдователно голѣмъ политически врагъ на държавата. Този махзаръ билъ изпратенъ бърже съ нарочитъ човѣкъ (съ протосингела Антима, сетнѣ Дебърски владика) до Патриаршията. Щомъ получила този махзаръ, Патриаршията съ особенъ такриръ го прѣпратила на Портата, която, безъ да съгледа фалшификацията намахзара, взела актъ отъ сериозното му съдържание и веднага телеграфирала на битолския валия, да се изпрати веднага Миладиновъ въ Цариградъ. Така той билъ задигнатъ нощемъ отъ затвора, и подъ строгъ конвой отведенъ за Солунъ, а отъ тамъ за Цариградъ. Прѣзъ това му пътуване само въ Солунъ, случайно и при това отдалечъ, той билъ съгледанъ отъ нѣкои негови познати кукушани.

Доведенъ въ Цариградъ, и затворенъ въ *Голѣмото Заптие*, неговата гибель била осигурена. Той се намиралъ тѣй близу до онова хищническо логовище, което се вика Фенеръ! Деветъ мѣсеца нещастниятъ родолюбецъ лежалъ въ тъмния затворъ, безъ да бжде споходенъ отъ никой свой познатъ и приятель. Никакво приближаване до него не било позволено. Нѣкоя и друга записчица, що могълъ да изпрати отъ затвора, могли да обаждатъ на приятелитѣ му само въ най-общи думи за мжкитѣ му . . .

Между това, Константинъ, свършилъ наукитѣ си въ Москва, заминалъ за Австрия и напечаталъ съ щедритѣ срѣдства на извѣстния великъ хърватинъ Щросмайеръ «Сборникъ отъ български народни пѣсни». (Загребъ, 1860 г.). Щомъ се научилъ за сждбата на брата си, побързалъ да иде въ Цариградъ, за да дѣйствиува за освобождението му. Нъ токо-що пристигналъ тамъ, и него сполетѣла сжщата участъ: на 28 юлий той пристигналъ, а на другия день билъ хванатъ и тикнатъ въ затвора.

И въ Цариградъ, както и въ Битоля, били направени сериозни постѣпки отъ страна на влиятелни лица за освобож-

*) До такова безсъвѣстно срѣдство прибѣгналъ Мелетий, за да вземе тѣзи подписи и печати, че фактътъ изглежда просто като невѣроятенъ. Наговоренъ съ властѣта и съ нѣколкото отчаяни охридски и стружки гъркомани, Мелетий написалъ единъ махзаръ до валията, съ който да се назначи за къръ-бюлюкбашия нѣкой си дебрянинъ, Сали-Демиръ, извѣстенъ като честенъ, способенъ и изкусенъ пазачъ на околията. Ей-този махзаръ билъ подписанъ и подпечатанъ съ въпроснитѣ подписи и печати. Мелетий откъсналъ оная часть, дѣто били подписитѣ печатитѣ, прилѣпилъ къмъ нея другъ листъ и написалъ върху него обвинителния рапортъ за Миладинова. — Че Мелетий билъ способенъ да върши подобни фалшификации, той доказа още по-очебийно по-сетнѣ, по време на Санстефанския договоръ, когато съ фалшиви печати отъ цѣлата епархия удостоверяваше прѣдъ Европа, че населението въ Епархията му (!) не било българско. И това се вижда невѣроятно, нъ охридчани много добрѣ знаятъ, кой прави тия печати.

дението на двамата нещастници. Нъ гъркофанариотската злоба излѣзла по-силна отъ всѣко застѣпничество и по-бърза и отъ царска заповѣдь. Като подушилъ, че жертвитѣ ще се изскубнатъ изъ ноктитѣ му, Фенеръ побързалъ да тури насилственъ край на живота имъ: на 7 януарий 1862 г. Димитъръ билъ задушенъ отъ неразгорѣли вжглища голѣмиятъ братъ, а подиръ 4 дена и Константинъ. Погребението имъ се извършило безъ участие на никой тѣхенъ приятель или познайникъ. Само нѣкой-си Илия Славовъ, стружанинъ, намѣрващъ се въ Цариградъ отъ 18 години, случайно, като се научилъ за смъртта на своитѣ съграждани, придружилъ останкитѣ имъ до гроба. Нъ и той на другия день изчезналъ безслѣдно. Така загинали двамата незабравими братя далечъ отъ милъ роденъ край, безъ да знае нѣкой поне гроба, дѣто почива скѣпиятъ имъ прахъ. Нъ ако тлѣннитѣ имъ останки останаха за винаги скрити за тѣхнитѣ братя, то тѣхното хубаво име остана да живѣе на вѣчни врѣмена въ народа, — въ този народъ, който създаде тази хубава мѣлва за трагичната смъртъ на двамата братя: — че тѣ умрѣли отъ радостъ, припаднали единъ другиму въ обаятията, когато ги били освободили!

Въ горния кратъкъ животописенъ очеркъ посочихме всички по-важни моменти изъ живота на братя Миладинови, като се ползувахме изключително отъ ръкописното второ издание на *»Материяли за животописанието на братя Миладинови»* отъ г. К. Шапкаревъ, на любезната услуга на когото дължимъ сърдечна признателностъ. Четецътъ, навѣрно забѣлѣзва чувствителна празнота въ него. Напримѣръ, не се посочва какво нѣщо е подбудило Миладинови да събиратъ народни пѣсни и отъ кога сѣ захванали тѣ това. Въ Сборника имъ нищо не се говори за това. Само обнародваното тукъ писмо до заслужилия народенъ дѣецъ Ал. Екзарха, хвърля извѣстна свѣтлина върху този важенъ въпросъ. Отъ писмото се вижда, че Д. Миладиновъ се е срѣщалъ съ Викторъ Григоровичъ, когато той обикалялъ изъ Европейска Турция. Тази срѣща на Д. Миладинова съ заслужилия руски славистъ изглежда да е имала голѣмо значение за понатаѣшната му дѣйностъ. Д. Миладиновъ придружавалъ В. Григоровича при отиването му отъ Охридъ въ Струга, кждѣто руския ученъ прѣзъ 1844 г. накаралъ майката на Миладинови да пѣе бѣлгарска пѣсенъ, която Григоровичъ и записалъ. Като имаме прѣдъ видъ, че въ сѣщото писмо се казва, какво В. Григоровичъ «настоятелно» го молѣлъ да напише граматика на мѣстния бѣлгарски говоръ и да му я изпрати въ Виена, то най-вѣрно ще бжде, ако се допусне, че В. Григоровичъ ще да е билъ, който му внушилъ мисълта да събира народни пѣсни, които овѣковѣчиха името имъ въ историята на новобѣлгарската литература.

К. Карагюлевъ.

Александър Екзархъ *).

Врѣмето на българското духовно-училищно и политическо възраждане отбѣлѣзва крупни личности, които оставиха на новитѣ български генерации споменъ за велики епохи и велики дѣла. Единъ отъ тия труженици на нашето черковно и училищно възраждане е Александъръ Стоиловъ Бойоглу Екзархъ. Когато се публикува неговата архива българското общество ще има възможностъ да прѣцѣни грамаднитѣ заслуги, които Екзарха е принесълъ на своитѣ сънародници.

Александъръ Екзархъ е роденъ въ 1808. г. въ Стара-Загора отъ видно българско семейство. Нѣкои отъ първенцитѣ на това сѣмейство сж носили титлата «Екзархъ», като прѣдставители на митрополита. Отъ тамъ и Александъръ Стоиловъ е заелъ това име «Екзархъ».

Въ млади години, слѣдъ като свършилъ първоначалното си образование въ Стара-Загора, Александъръ Екзархъ тръгналъ да странствува по Европа и въ 1836 год. той пристигналъ въ Парижъ, гдѣто се установилъ да слѣдва медицината, като стипендиантъ на турското правителство.

Важнитѣ политически събития тогава на изтокъ поглѣщали вниманието на цѣла Европа. Младиятъ Екзархъ не можалъ да стои равнодушенъ, като гледалъ какъ се измѣчва неговото отечество подъ ярема на турското владичество и на грѣцкото духовенство. У него се явила идеята да помогне съ нѣщо на българитѣ и първата му мисълъ била да посѣти видни прѣдставители на публицистиката и обществената и политическа мисълъ и да ги запознае съ тогавашното състояние на българския народъ. Така постепенно възникнали у него и редъ други идеи и планове, които съ примѣрно постоянство и патриотизъмъ той прилагалъ въ изпълнение.

Александъръ Екзархъ се срѣщналъ съ бѣлѣжитиятъ френски Историкъ Тиеръ, тогава президентъ, министъръ на Лудовикъ Филипъ, съ Гизо, неговъ приемникъ, воделъ прѣписка съ Ламартина, давалъ на френското правителство изложения и мемоари, ту върху тогавашното състояние на народа ни, ту върху неговото минало, върху етнографията на българския народъ и пр. и пр. Благодарение на този неговъ трудъ, той успѣлъ найсетнѣ да заинтересува тѣй сериозно френското правителство, щото послѣдното, особно подиръ Нишкото възстание рѣшило да изпрати знаменития академикъ Бланки да проучи на мѣсто

*) Горнитѣ кратки биографически бѣлѣжки сж извлѣчение, изъ неиздадена още интересна студия отъ г. Д. Йоцовъ, върху „Александъръ Екзархъ и неговитѣ заслуги къмъ българския народъ“. Г-нъ Д. Йоцовъ е проучвалъ дълго врѣме цѣнната архива на А. Екзарха, която съдържа твърдѣ важни документи за нашето възраждане.

между българитѣ, положението на тоя страдалчески народъ. Александръ Екзархъ станалъ неговъ секретаръ и драгоманинъ придружилъ го въ пътуването и го освѣтлилъ върху всичко, което е било въ полза на българитѣ.**)

Слѣдъ завръщането си въ Парижъ Екзархъ подновява своитѣ ходатайства прѣдъ френското правителство. Веднажъ той настоява да се дадатъ стипендии по търговията и земледѣлието на млади българчета, другъ пътъ той иска изпращането на френски консули въ България, трети пътъ той освѣтлява Парижкия кабинетъ върху задкулиската игра на Цариградското правителство съ обещанията си да даде правдини на българитѣ; послѣ, прѣдизвиква образуването на филантропически комитетъ, който издава манифестъ къмъ цивилизацията свѣтъ, въ полза на българитѣ и пр.

Въ 1846 г. А. Екзархъ заминалъ за Англия; тамъ се срѣщналъ съ обществени и политически дѣйци, съ Робертъ Пилъ, Лордъ Абердинъ и други и апелиралъ къмъ тѣхъ да настоятъ въ Цариградъ да се дадатъ реформи за управлението на българитѣ. Отъ Лондонъ заминувалъ за Петербургъ, прѣдставя три мемоари на императора, иска покровителството на Русия надъ българския народъ, изпращането на руски консули въ България, помощи за черквитѣ, повдига прѣдъ руското правителство черковния въпросъ, моли да се издѣйствува национална църква, освѣтлява Николая I върху маневритѣ на полския комитетъ въ Парижъ, на чело съ Чарторицки, който комитетъ прѣговарялъ съ турското правителство за да му позволи да пусне емисери на католическата пропаганда въ България, та по такъвъ начинъ да отдѣли нашенско отъ Русия и т. н.

Въ 1847 год. Екзархъ билъ вече въ Цариградъ. Тамъ той замислилъ какъ да използува връзкитѣ си да накара турското правителство да приеме българитѣ като държавенъ елементъ и да съгласи тѣхнитѣ интереси въ общиятъ интересъ

***) М. Blanqui въ съчинението си: *Voyage en Bulgarie* ето що пише за Ал. Екзарха на стр. VIII—IX. »Азъ нему длъжа, за гдѣто можахъ да изпълня въ всичката ѝ пълнота мисията, която ми бѣше повѣрена. Господинъ Александръ Стоиловичъ Екзархъ бѣ за мене нѣщо повече отъ единъ драгоманъ; той се показа единъ дѣятеленъ, интеллигентенъ и прѣданъ другаръ. Той е мислилъ, безъ съмнѣние, да изпълни едно патриотическо и свѣто дѣло, като благоприятствува съ всичкитѣ си сили да се издиратъ необходимитѣ срѣдства за поправянето на турското управление и за придобиване на симпатиитѣ на християнска Европа за тази величествена и опустошена страна, която се нарича *България*«. C'est à lui que je dois d'avoir pu remplir dans toute son étendue la mission qui m'était confiée. M. Alexandre Stoïlowitch Boûoglou Exarchos a été pour moi plus qu'un drogman; il s'est montré un compagnon actifs, intelligent et dévoué. Il'a pensé sans doute accomplir une oeuvre patriotique et religieuse, en, favorisant de tous ses efforts des recherches destinées à signaler aux réparations du gouvernement turc et aux sympathies de l'Europe chrétienne cette terre magnifique et désolée, qu'on appelle la Bulgarie.

на Османската империя. Скоро обаче той се разочаровалъ. Покрай това той взелъ вече живо участие въ просвѣщението на народа и въ черковната му борба, както и въ редактирането на *Цариградский вѣстникъ*, който издавалъ 13 години, и на цѣль редъ полезни за народа книги и на свои сръдства подържалъ множество училища по разни мѣста изъ България и Македония. Тогава отправилъ до него въпросното съдържателно писмо и Д. Миладиновъ, който му иска български книги за да се въведе български языкъ въ училищата на нѣкои мѣста отъ западна Македония. Подиръ освобождението на България Ал. Екзархъ, — убѣденъ, че е заслужилъ на народа си — като почнало да се мълви, кой ще стане князь на България, се обърна съ възвание къмъ български народъ отъ княжеството и изисква отъ него да го избере за свой князь. Нъ слѣдъ несполуката, когато князь Ал. Богориди биде назначенъ за Главенъ Управителъ на Изт. Румелия, Ал. Екзархъ биде повиканъ телеграфически отъ Парижъ и назначенъ за префектъ на гр. Пловдивъ. А слѣдъ четиримѣсечно управление той биде назначенъ членъ на Върховното Административно Сѣдилище; тази длъжностъ заемалъ и прѣзъ 1884 г. Слѣдъ съединението на Сѣверна и Южна България той се оттеглилъ отъ всѣкаква работа за да прѣкара спокойно старинитѣ си.

Александръ Екзархъ почина прѣзъ 1891 год. слѣдъ като се ползува само двѣ години отъ пълна пенсия, отпусната съ акламация отъ народното прѣдставителство.

Хаджи Партений Зографски *) е роденъ около 1820 г. въ с. Галичникъ (Мала-Рѣка), Дебърско. Свѣтското му име е Павле х. Васильковъ Хаджиевски. Павле е училъ най-напрѣдъ въ дебърския манастира »Св. Иванъ Прѣттеча« на словѣнски: на »азбуки«, часословъ, псалтирь и светче. Той не се задоволилъ само съ манастирското учение, а заминалъ кждѣ 1835 г. да продължи образованието си въ Охридъ при Димитрия Миладиновъ. Билъ доста на напрѣднала възраст, почти връстникъ на учителя си. Съученици му били тукъ Янаки и Анастасъ Стрѣзови. Тогава въ Охридското училище се е прѣподавало още на гръцки. Павле билъ дълбоко проникнатъ отъ духа на врѣмето; щомъ стигналъ въ Охридъ, станалъ интименъ съ учителя си и почналъ да учи другаритѣ си на словѣнското азбуке, нъ скоро го забравили, тѣй като Павле скоро си занималъ: той не стоялъ цѣла година въ Охридъ. Ходилъ е слѣдъ

---

*) Извлѣчение отъ реферата ми „Обществена и книжовна дѣйнось на Хаджи Партений Зографски“, печатена въ „Извѣстия на семинара“ по славянска филология при Университета въ София, година 1904 и 1905, съ нѣкои допълнения и поправки.

това или въ Призрѣнъ или въ Дечанския манастиръ и се бавиль тамъ около 5-6 мѣсеци. Скоро подиръ това заминали съ баща си на хаджилѣкъ въ Иерусалимъ. Това пътуване усилило неговата наклоностъ къмъ учение и то религиозно. Той отива да учи и въ Гърция, нъ тукъ си разстройва здравѣето и се връща скоро и оттамъ. Слѣдъ това срѣщаме го въ Атонъ, въ Зографския манастиръ, като инокъ, откогато вече се посвещава на вѣрска дѣйностъ и духовна служба, Мисълъта да стане духовно лице се породила у него, навѣрно, още като ученикъ въ Дебърския манастиръ. Като инокъ вече ни е извѣстенъ подъ името Хаджи Партений Зографски. Той не се задоволява отъ добититѣ познания, а ламтѣлъ и за по-високи. Манастирското управление забѣлѣзало това у Партения и като виждало въ лицето на младия инокъ момѣкъ способенъ, който обѣщава да стане полезенъ народу, праща го да слѣдва въ Русия на разноски на манастира. Тѣзи свѣдѣния, за изпращането му въ Русия да слѣдва на издържка на манастира, сж черпени отъ роднини на Партения. Нъ отъ писмото, пратено отъ Д. Миладиновъ до Ал. Екзарха отъ 20 августъ 1852 г., което се намѣри въ архивата на послѣдния отъ нашия ученъ г. Г. Баласчевъ вижда се, че Партений се училъ на собствени разноски. Слѣдовалъ е въ духовно училище въ Москва. Тукъ всецѣло се прѣдалъ на наука; между другитѣ науки той изучилъ добрѣ езицитѣ: грѣцки, латински, еврейски и даже старохалдейски. Билъ е нѣколко години като духовенъ възпитателъ на царски дѣца въ Петербургъ. Стигналъ тукъ до чинъ архимандритъ. И тукъ не се сходятъ свѣдѣнията, почерпнати отъ роднинитѣ на Партения, съ споменатото писмо отъ Д. Миладиновъ. Споредъ него прѣзъ 1852 г. Партений билъ е иеромонахъ въ Зографския манастиръ, а не архимандритъ, и слѣдъ свършванието на наукитѣ Партений не ще да е стоялъ повече отъ двѣ или три години въ Русия. Слѣдъ нѣколко години върналъ се въ родното си мѣсто, въ с. Галичникъ. Откъдѣ се е върналъ Партений въ родното си мѣсто, се увѣряваме отъ откъслѣка на реченото писмо, относящъ се до него. Този откъслѣкъ съдържа слѣдното: *«И моя братъ (пише Дим. Миладиновъ на Ал. Екзархъ) това лѣто се връщаше отъ Атина, кждѣто само, три години учи въ университета елинска филология, замина за Зографския манастиръ въ »Света Гора«, за да се срѣдне съ иеромонаха Партения, който бѣ нѣкога при мене ученикъ и който напослѣдѣкъ се е училъ въ Русия, като съмъ ималъ намѣрение да го склони да продължи (да учи) словѣнската филология въ Русия (к. н.). Нъ по настоящемъ като прѣминалъ само словѣноруската граматика и синтакса, се върна въ отечеството. А Партений му далъ такъво обѣщание (дали това е вѣрно): — Чрѣзъ учителското занятие изплатилъ вземениѣ пари съ лихва (защото се училъ съ взети пари подъ лихва) въ тригодишно расстояние, слѣдователно, слѣдъ три години*

ще имамъ срѣдства да те изпратя въ рускитѣ университети«. На отиването си въ село Галичникъ Партений миналъ прѣзь Охридъ, срѣщналь се съ Димитъръ Миладиновъ и заедно съ него заминали за Дебъръ. Тукъ, въ селото си, Партений прѣстояль една година. Поканенъ билъ отъ Патриаршията да стане учителъ въ семинарията на островъ Халки. Въ това училище учителствуваль три години. Бидейки учителъ въ Халки, той можаль да се запознае съ водителитѣ на борбата за черковно-училищна свобода, и прѣзь 1857 и 1858 година го виждаме като Управителъ на българското училище и Настоятель на българската черква въ Цариградъ (Българ. книжици, 1858 г. 10 кн. ч. II, стр. 19 — 21). Прѣзь октомврий 1859 г. билъ ржкоположенъ отъ патриаршията, по настояването отъ руска страна, за владика на Поляна-Кукушката епархия, и на 15 ноемврий вече билъ въ Кукушъ. Той е първиятъ български владика въ Македония и е билъ изпратенъ затуй, защото кукушени, като видѣли, че патриаршията не желае да удовлетвори тѣхнитѣ искания за народенъ владика и българки училища, станали унияти («Цариградски вѣстникъ», год. 10. 1859 г. 18 октомврий, № 45). Въ 1861 година, по интригитѣ и доноситѣ прѣдъ турската власть отъ страна на Солунския гръцки митрополитъ противъ Партения, щѣлъ да бѣде послѣдния пратенъ на заточение; нъ съ помощта на руското консулство се отскубналь отъ ржцѣтѣ на властѣта и се спасиль като се качиль въ Солунъ на единъ руски параходъ и стигналь въ Цариградъ, дѣто подъ руска защита и останаль. («Цариград. вѣстникъ», 26 октомврий 1861 год., № 45). Тукъ прѣстояль седмъ години. Въ 1869 г. за Възкресение Хаджи Партения вече срѣщаме въ Пиротъ: той става митрополитъ на Нисавската епархия (Мин. сб. т. II »Пиротски окржгъ и неговото население«). Прѣзь 1872 г. отъ Цариградъ извѣстили, че на Богоявление окончателно сж скжсани всѣкакви връзки съ Патриаршията и че българскиятъ синодъ врѣменно ще води независимо отъ Патриаршията духовнитѣ дѣла на признатата българска екзархия. На това увѣдомление ето какъ отговаря Партений въ Цариградъ: »Пиротъ. — Ваши Прѣосвещенства! Съ твърдѣ голѣмо благодарение приехъ послѣдното ви писмо. Смѣлата постжпка, която сте направили на Богоявление, за рѣшението на нашия дългъ и, както казватъ гръцитѣ, трънливъ въпросъ, слѣдъ като сте изчерпали всички възможни срѣдства, за да достигнете до едно праведно спוגаждане съ Патриаршията, ми причини една радостъ и едно възхищение неизразими. Дѣйствително, какъ можехме да свършимъ съ неприклонната воля и мрачна съвѣсть на фенерското духовенство? Азъ самъ, ако бѣхъ на вашето мѣсто, една минута не щѣхъ да се двоумя да дѣйствувамъ тѣй, както ви сторихте, като зная, че правото е отъ наша страна и че то е по-свѣтло отъ лжчитѣ на слънцето и т. н. »Прѣзь 1872 г.,

Партений е билъ смѣненъ съ Евстатия и заминалъ за Цариградъ. Поминалъ се прѣзъ 1875 г. Точно обаче не се знае, нъ сигурно е, че умрѣлъ или въ 1874 или 75 или пъкъ 76. Погребанъ билъ въ черквата »Св. Стефанъ«. Послѣднитѣ години прѣкаралъ въ душевни терзания, причинени отъ сегашния Екзархъ, когото не приелъ и на прѣдсмъртния си часъ. Хаджи Партений е извѣстенъ и като книжовникъ. Написалъ: 1. Кратка славянска граматика, 2. Кратка свещена история, 3. Начално обучение за дѣцата, 4. Сказаніе странствіи и пжтешествіи по Росіи, Молдавіи, Турціи и святой землѣ и т. н.—Хаджи Партений е билъ и единъ отъ най-опорититѣ ревнителѣ за книжовния езикъ да е на западно-българския говоръ или най-малко Българо-Македонския говоръ на равна нога да се застъпи съ източното нарѣчие въ книжовния езикъ.

Л. Димитровъ.

IV.

Послѣдното писмо на Христо Ботевата чета.

(Историческа бѣлѣжка отъ Димитъръ Йоцовъ).

Въ политическата архива, която остави покойникътъ ми баща, Ангелъ Димитриевъ Йоцовъ (познатъ въ Вратца подъ името »хаджи Ангелъ«) намѣрихъ послѣдното писмо на Христо Ботевата чета. Хаджи Ангелъ е билъ дѣловодителъ-касиеръ на революционния комитетъ въ Вратца и чрѣзъ него сж получавани, както писма, така и настаеления отъ Букурешкия комитетъ. (Захарий Стояновъ споменува това въ своята книга за Ботева.

Това писмо хвърля доста свѣтлина за боя при »Милинъ камъкъ«. То е написано на тригълна книга пожелтѣла, развита отъ ловджийски патронъ.

Ето съдържанието му:

»Сираче«!

»Благополучно прѣминахме Дунавътъ, отъ Козлудуй до »Баница малки сражения, въ бърдата голѣмъ бой, имахме 6 »убити и нѣколко ранени, днесъ почивка. Пригответе хлѣбъ »40 чифта цървули, защото има въ четата момчета съ чепици¹⁾

¹⁾ Редакцията сърдечно благодари на Г-нъ Д. Йоцовъ за любезността му да ни даде да обнародваме туй цѣнно писмо. Нъ сжщеврѣменно счита за свой дългъ да обърне внимание на слѣдното: 1) Славниятъ войвода въ всички намѣрени документи до днесъ, въ които е играла неговата рѣка, се е подписвалъ само Хр. Ботевъ. 2) Да се твърди, че 40 души сж били съ чепици, е не дотамъ вѣроятно, и едвали ще се потвърди отъ споменитѣ на доживѣлитѣ съучастници. 3) Да се иска да приготвятъ 40 оки тютюнъ иде малко съмнително. Планътъ на четата бѣше да влѣзе, ако може, и да се закрѣпи въ Враца. Четата на 19 май

»и 40 оки тутунъ. Тая вечеръ сме ви на гостие.

Главенъ войвода *Хр. П. Ботевъ*.

Секретаръ: *Георги Апостоловъ*.

Тази бѣлѣжка намѣрихъ въ запискитѣ на баща си по поводъ на това послѣдно писмо отъ Ботевата чета:

»Това писмо ми донесеха отъ Вѣслець (рѣчка) Гачо »Ивановъ и Николчо²⁾ (не се чете името, тъй като е скжсанъ »листа) отъ Вратца, написано на книга трижгленна отъ раз- »витъ фишекъ, почерка лично ми е познатъ на Георги Аpos- »толовъ, сжщо и подписътъ му. Още повече сж увѣрихъ въ »лозинката си »Сираче«, която Апостоловъ знаеше, а подписа »Хр. П. Ботевъ бѣше другъ почеркъ, когото непознавахъ«.

Писмото не носи никаква дата. По неговото съдържание може да се сжди, особено по заключението му »тая вечеръ сме ви на гостие«, че Ботевъ не е подозиралъ, какво градътъ Вратца е билъ заобиколенъ отъ войска и възстаницитѣ отъ града поради тая причина не сж могли да излѣзатъ отъ града и да се съединятъ съ неговитѣ другари. По всичко изглежда, че то е писано на 19-и Май 1876 год.

Въ студията, къято ще публикуваме скоро върху »приготовленията въ Вратца прѣзъ 1876 год«, ние ще изнесемъ много нови данни, които ще поправятъ грѣшкитѣ, вмъкнати въ до сега печатани трудове по нашето въстание.

София, 28 XII 1908 год.

е почивала на Веслець, надъ Врачанскитѣ лозя, и е могла да знае, че ако пробие турскитѣ пълчища, що държали полето, не ѝ оставало, освѣнъ да се затвори въ града. Нъ тъй или иначе документътъ въ нѣкои отношения отговаря на хода на събитията. (Бѣлѣж. на редакцията).

²⁾ Споредъ спомени на други съврѣменници, вториятъ е билъ Мито Хаджийски. (Виж. *Историята на Априлското възстание* т. III. стр. 346). (Бѣлѣж. на редакцията).

V.

Съверо-западнитъ македонски говори — Тетовско, Скопско и Кратовско.

I.

Съверо-западнитъ македонски говори обхващатъ селищата и градоветъ по Горни и Долни Пологъ (Тетовско), Скопско (Църногорията, Блатията и Каршияка), Кумановско, Срѣдорѣка (Козяка), Паланешко и Кратовско. Тѣ заематъ, слѣдователно, планинитъ и горитъ на горния Вардаръ и неговитъ притоци Трѣска, Лепенецъ и Пчиня. Българскитъ филолози и етнографи — Матовъ, Милетичъ, Цоневъ, Теодоровъ и Карановъ — поставятъ изобщо този край въ българската говорна областъ, безъ обаче да сж се впускали въ по-тънки диалектични издирвания. На сжщото мнѣние бѣха и по-старитъ сръбски и други европейски и словѣнски учени. Откато обаче бѣлградскитъ професори Цвиичъ и Беличъ излѣзоха съ особити дѣла по етнографията и езика на македонското словѣнско население и туй на сегашна юго-източна Сърбия, ученитъ чужденци, които нѣматъ възможностъ прѣко да проучатъ езика и бита на съверомакедонцитъ, като че да се усъмниха въ старитъ си убѣждения. Проф. А. Беличъ, въ огромното си съчинение Дијалекти источне и јужне Србије. Београд 1905 и приложената тамъ диалектична карта, поставя съверна Македония и западна България до Видинъ, София, Кюстендилъ като населени съ сръбско население. Беличъ признава (стр. XLVIII) че самъ не е ималъ случай да проучава говоритъ извънъ Сърбия (ја нисам имао прилике да сам проучим те говоре у реченим земљама), а се е задоволилъ главно съ издирванията на Цонева и Милетича, безъ да е съгласенъ обаче съ тѣхнитъ изводи. Географътъ проф. Цвиичъ, който въ своитъ Проматрања о етнографији македонскихъ Словена 2^о изд., Београд 1906, при доказателствата си какво македонскитъ словѣне не сж ни българе ни сърби и нѣматъ народно самосъзнание, та могатъ лесно да се прѣтопватъ въ българе или сърби, не е взелъ на помощъ главното мѣрило въ случая — езикътъ! Това не му е попрѣчило обаче да заяви »да је народни говор око Скопља, Куманова, Кратова, а и Тетова и Гостивара несумњиво ближи српском него бугарском језику; да у језику осталих македонскихъ Словена има и бугарскихъ и српскихъ је-

зичних црта, и српских бугарских утицаја» (стр. 19). А пѣкъ въ редактиранитѣ отъ него Насеља српских земаља, III, Београд 1905 г., стр. 414, при карактеризиране на говора въ скопска Църна-гора, се тврди какво »сељаци црногорски говоре језиком врло блиским нашем књижевном говору«. Лани излѣзе книгата на руския професоръ Флоринскій, Славянское племя, Кіевъ 1907. Почтениятъ славистъ, като признава отъ една страна, че за окончателното рѣшение на въпроса, за »эту загадочную для ученаго свѣта страну«, не достигатъ езиковни и други данни, отъ друга пѣкъ повтаря Цвиичовитѣ думи, какво »обитатели сѣверной части страны — скопской, кратовской и тетовской областей... по говору и другимъ этнографическимъ чертамъ стоятъ ближе къ сербамъ, чѣмъ къ болгарамъ« (65).

Като имахъ прѣдъ очи тѣзи различни мнѣния, както и тврдиѣ осквднитѣ материали за говора на горѣпоменатия шарско-осоговски поясъ, обнародвани въ Чупичевата Годишњица, въ Светисавското Браство, въ българския Министерски сборникъ, въ Периодическото списание на Българското книжовно дружество и др., заехъ се, прѣзъ своитѣ научни обиколки изъ Македония, прѣзъ 1906, 1907 и началото на 1908 г., да проуча на самото мѣсто въпроснитѣ говори. Други пѣтъ ще имамъ сгода да разгледамъ звукословието и видословието на тамкашния езикъ, а сега искамъ да изтъкна своитѣ главни изводи и ги придружа съ примѣри отъ народната рѣчь, записани лично отъ менъ.

Трѣбва да се забѣлѣжи, прѣди всичко, че въ разгледвания сѣверо-западенъ македонски кжтъ нарѣчието не е едно, а е съставено отъ говори, принадлежащи на различни дѣлове, тѣй както и носията на населението му не е еднаква. Така, въ Кратовско различаваме три говора, както и три носии: докато напр. планинскитѣ села припадатъ къмъ пиянешката група, полскитѣ сж овчеполски, а шопскитѣ и срѣдорѣчкитѣ съставятъ особена цѣлина, продължение на моравскитѣ говори. Въ самото Скопје опиратъ сжщо два говора: отъ сѣверо-изтокъ този на Църногорията, отъ югъ централния велешко-битолски говоръ. Къмъ послѣдния припада въ повече черти и положкия говоръ въ Тетовско и Гостиварско, слѣдователно, различенъ отъ моравското и призрѣнското нарѣчия. Въ самия градъ Скопје владѣе велешко-битолския говоръ. Съвсѣмъ неосновано и, слѣдователно, погрѣшно е онова прибързано тврдиѣние за еднаква говорна и етнографска цѣлина въ Скопско, Тетовско и Кратовско.

Говорната пѣстрота въ скопския санджакъ иде отъ различието на старитѣ словѣнски струи, които тукъ се поселили; тя зависи и отъ разселванията и доселванията, и най-послѣ отъ политичното и културно въздѣйствието на господствуещитѣ народности — българе, сърби, турци, пѣкъ и албанци.

Но, и слѣдъ влијанието на тѣзи фактори, сѣверо-македонскиот ѣ говори не сж се објрнали на вавилонска смѣсица, населението не е изгубило народното си самосъзнание, защото само се самоопредѣля, както туй свѣдочи и Цвиичъ: »Македонски Словени себе по правому зову каурима и Бугарима« (Проматрања, 7).

Що се отнася до самитѣ говори, за които тукъ е дума, тѣ ще трѣбва изцѣло да се причислятъ къмъ оня югословѣнски езикъ, съ който сподѣлятъ общитѣ признаци, безъ които той е немислимъ. А кои сж тѣзи главни признаци, по които сръбскиятъ и бѣлгарски езици се отдѣлятъ по между си и отъ цѣлото словѣнско сѣмейство като особити, самостояни единици? Нѣма съмнѣние, че измежду многото второстепенни и третостепенни звукови особености, особено биятъ на очи ония формални признаци, които оповѣсти още прѣзъ 1822 г. бащата на новата сръбска книжина Вукъ Стефановичъ Караджичъ въ своя Додатакъ къ санктпетербургскимъ сравнителнимъ рјечницима свију језика и нарјечија, с особитимъ огледима Бугарскогъ језика. Беч 1822. (Скупљени списи, III, свеска 1, стр. 179 — 240). Караджичъ, комуто се пада високата заслуга, че прѣвъ напомни на учения свѣтъ за отдѣленъ словѣнски езикъ — бѣлгарскиятъ, прѣвъ посочи сжщо и сжщественитѣ отлики на този езикъ отъ сѣсѣдния сръбски и другитѣ словѣнски езици, като даде кратъкъ прѣгледъ на граматиката му и примѣри отъ народни пѣсни. Слѣдъ пѣснитѣ, въ своето послѣсловие, Караджичъ прибавя слѣднитѣ заключителни думи за особеноститѣ на бѣлгарскиятъ езикъ, които азъ ще сведа въ едно изъ неговия Поговоръ (послѣсловие): »Из ови мали огледа сваки ће филологъ одма познати највећу разлику Бугарскогъ језика од остали Славенски наречија, то јест: а) члан (Artikel), који се наставља на крају, н. п. крчмарницата, утрето, хлѣбо и т. д. б) Што имена немају готово никакви склоненија, н. п. за тоја човекъ, отъ Јерусалим, крај море, на кон, от кон, немам вода и т. д.« (стр. 230). »У Бугарскомъ језику (коликo сам ја до сад познати могао) нема у ријечма различни гласова, као н. п. у Српскоме рана и рана, него је свуда један оштар глас (као у овој Српској ријечи рана); и у овој је струци Бугарски језикъ много наличнији на Руски, него на Српски« (стр. 232). У Бугарскомъ језику имају три рода и два броја, као и у Српскоме... Али је највећа особина Бугарскогъ језика члан (стр. 232). Имена у бугарскомъ језику имају само зват. падеж (у јед. броју код имена мушкогъ рода, и женскога, која се на а свршују) различан от имен...; а остали су сви падежи као и имен., и у говору се крпи с предлозима... Кад Бугарин оће да начини сравнителни степен, он само метне спријед по, н. н. похубав; а кад оће да начини превосходни степен,

онда метне нај (као и у Српском језику), н. п. најхубав Па бугарин тако сравањује не само прилагателна имена, него и суштествителна, н. п. ти си по јунак от него; оне је нај јунак и т. д. Лична мјестоименија склањају се готово као и у Српском језику, такођер и кој (т. е. ко) (233—234)... Глаголи се такођер доста прилично спрежу, него је то кон њи особито за чудо, што немају наклоненија неопредјеленога!... Од глагола оћу имају Бугари само ово ће, е којим се помажу у будуштем времену, а онако кажу искам (или сакам), мјесто оћу (а на нјеким мјестима, као н. п. доље око Дунава, и мјесто ће говори се ште«. (стр. 235).

Тѣзи сж главнитѣ отлики между бѣлгарскія езику отъ една страна и сръбскія или другитѣ словѣнски езици отъ друга, които Караджичъ забѣлѣзалъ. Слѣдъ единъ вѣкъ близу, днешнитѣ словѣнски учени само повтарятъ казаното отъ Вука, кога е дума да посочатъ разликата между двата югословѣнски езици. Малкитѣ допѣлнения, които се правятъ, откакъ бѣлгарскитѣ нарѣчия станаха по-познати, не промѣнятъ твърдо положенитѣ Караджичови прави думи. Ето прочее прѣгледно наредени главнитѣ, основни отлики между бѣлгарскія и сръбски езици:

1-о Бѣлгарскія езику единственъ измежду всички словѣнски езици употрѣбѣва задпоставенъ членъ при сжществителни имена, прилагателни, числителни, мѣстоимения и причастия. Сръбскія езику не познава никакъ тази особеностъ. Този признакъ дори и единственъ да бѣде, доста е, за да дѣли бѣлгарскія езику отъ сръбскія, или както е казалъ единъ хърватинъ — «да су границе бугарскога језика тамо гдѣ се шири тај члан».

2-о Бѣлгарскія езику единственъ измежду другитѣ словѣнски езици е изгубилъ изобщо склонението и падежитѣ. Сърбитѣ наопаки, държатъ пѣлно склонение съ по 7 падежа, въ единствено и въ множествено число.

3-о Бѣлгарскія езику единственъ измежду словѣнскитѣ езици нѣма неопрѣдѣлено наклонение. Сръбскія езику го употрѣбѣва редовно.

4-о Бѣлгарскія езику знае само натъртено ударение надъ гласовитѣ въ думитѣ. Сръбскія езику има и квантитетъ т. е. удѣлжени гласни.

5-о Бѣлгарското ударение изобщо е подвижно и може да стои на 1-а, 2-а, 3-а и пр. сричка отъ края на думата. Нѣма сръбска дума съ ударение на пѣрвата сричка.

Тѣзи петъ главни дѣлительни признаци между българския езикъ и сръбския се повтарятъ въ разгледванитѣ сѣверо-западни македонски говори изобщо тѣй, че послѣднитѣ вървятъ сѣ въ сговоръ съ българския езикъ и съставятъ, слѣдователно, неотдѣлна часть отъ неговата западна половина. А тѣй като тѣзи говори не принадлежатъ на едно нарѣчие само, то и всѣки отъ признацитѣ не се повтаря еднакво въ всѣки говоръ. Докато напр. членуванитѣ форми сж въ най-широка употреба въ Гостиварско, Тетовско, скопска Каршияка, скопското поле, градътъ Скопје, Кратовско и пр., напротивъ, въ скопска Църна-гора, сѣверно Кумановско и Козяка членътъ е по-рѣдко явление, но затова пкъ въ склонението се крѣпятъ 2—3 падежа. Съ изключение на винителната форма, която е сравнително добрѣ запазена, родителната върви обикновено съ прѣдлогъ, както и дателната т. е. тѣй, както е въ българскитѣ говори, които сж запазили по нѣкой падежъ. Творителенъ и мѣстенъ падежи нѣма.

До тѣзи признаци, които не личатъ въ сръбския езикъ, се докосва и младиятъ сръбски професоръ Беличъ, само че въ случая той не мисли като Караджича. Въ своята студия, написана на руски — Диалектологическая карта сербскаго языка, Спб. 1905 г. (помѣстена въ Сборникъ по славяновѣдѣнію II), като говори за нарѣчието, което се простира между Морава и Искъръ и заема и сѣверомакедонскитѣ покрайнини, нарича го сръбски диалектъ. Професоръ Беличъ, за подкрѣпа на това, посочва въ това нарѣчие сръбски звукови и морфологични особености. Не е могълъ обаче да прѣмълчи какво «вмѣстѣ съ тѣхъ есть черты, которыя отдѣляютъ эти говоры отъ остальныхъ сербскихъ діалектовъ и показываютъ, что они развивались въ совершенно другой средѣ, тѣмъ всѣ другіе сербскіе говоры. Эти черты или принадлежатъ этимъ діалектамъ, какъ отдѣльнымъ единицамъ, слѣдовательно представляютъ результатъ ихъ самостоятельнаго развитія, или же общи имъ съ другими балканскими языками.

Послѣднія заключаются въ слѣдующемъ:

- а) въ потерѣ падежей, за исключеніемъ именительнаго, винительнаго и звательнаго;
- б) въ приобрѣтеніи этими діалектами, впрочемъ не всѣми члена;
- в) въ употребленіи двойнаго личнаго мѣстоименія;
- г) въ исчезнованія неопредѣленнаго наклоненія.

Большинство этихъ чертъ находимъ и въ болгарскомъ языкѣ, и самымъ естественнымъ было бы, кажется, предположить, что онѣ и появились подъ вліяніемъ такъ близкаго сербскому языку болгарскаго языка.» (Стр. 22).

Подобно прѣдположение, т. е. че тѣзи черти принадлежатъ на българския езикъ, казва професоръ Беличъ, е немислимо и веднага прибѣгва до всевъзможни «соображенія», както и въ своето «Дијалекти источне и јужне Србије», за да докаже, че тука може да се мисли за каквото и да е друго

влияние върху този сръбски диалектъ между Морава и Искъръ, напр. албанско, влашко, новогръцко, но по никои начинъ не и българско. Пъкъ защо ли толкова неприязнь къмъ българщината? Туй ни напомня ненавистьта на оня гръкъ, който се кълналь така: «Българинъ да бжда ако те лъжа». Професоръ Беличъ е отишълъ много далече: той мисли, че едно нарѣчие съ членове и безъ падежи може да е сръбско. Ако е тѣй, pardon.

Тукъ прибавямъ примѣри отъ народенъ говоръ, за да се види изобщо строятъ, рѣчникътъ, формитѣ, звуковетѣ и ударението на говоритѣ край Шаръ, скопска Църна-гора и Осогово.

II.

П р и к љ з н и ц а.

Отъ Скопје.

И'маше двоица браќ'а¹⁾, едниот бѣше многу сиромѣф, друг'иот бѣше многу зѣнг'ин. И'деше сиромѣвиот да рабѣти со аргати у зѣнг'иниот. Рабѣтеле, а навечер си доб'але дома кай зѣнг'иниот. И им потражил зѣнг'иниот на браќата си и на аргатите: „Кѣмо ви алатите?“ О'ни рѣкле: „Г'и остави'ме, не мѣже'ме да г'и нѣсиме“.

— „И'дите да г'и зѣмете!“ О'тишле да г'и зѣмат. Кѣга пришле вѣк'е до мѣстото, слѣшаат — рабѣтат аргати у лѣзѣето. Влѣзле у лѣзѣе, им вѣкаат: „Чѣе лѣзѣе вѣе рабѣтите? — На браќата ти рабѣтиме. — Е, за бадѣава рабѣтите? — Миѣ сме кѣсметите на браќата ти, он сѣди, нѣе рабѣтиме“. Браќ му, сиромѣвиот рѣкол: „Кѣмо мѣйот кѣсмет, кѣде е? — Е'не го, му рѣкле, на рѣдон кадѣ ѣгра. Пѣрвиот со крѣпчето у руки що вѣрти тѣнецот, той е кѣсметот твой“. О'тишол сиромѣвиот брат кадѣ нѣго да го праќа и рѣкол: „Щѣ сте вѣе що играете тѣка? — Миѣ сме кѣсмѣгите. — Кѣй е мѣйот кѣсмет? — Я' сум твой кѣсмет, му рѣкол той що вѣртел шамѣйчето. — Защо ти ѣграш, а я да рабѣтам? — Защо ти рабѣтиш за мене, за тѣа ѣграм я. Ако саќаш да вѣдиш коѣку тѣче твоѣйот кѣсмет, ѣла да ти каќам!“ О'тишол, му каќал. И'мало вѣда тѣмо, капеле капк'и: ѣдна капка к'е капне у дѣнот... И тѣгай му рѣкол: „Тѣй е твой кѣсмет. А на браќата ти ѣте тѣя вѣда що тѣче силно, тѣя е на браќата ти“, рѣкол и си ѣтишол кѣсметот. Сиромѣвиот зел еднѣ стѣпче и го тѣрил да го ѣтин'е да фѣне да тѣче какѣ на браќата му, що тѣче пѣек'е, и тѣка го зѣтнал и нѣма капка вѣше да капне. Кугѣ вѣдел ѣти се зѣгнало, и вѣкнал: „О'леле се зѣтна, ѣлеле се зѣтна!...“ И го пѣтаат: „Щѣ ти е? — О'леле се зѣтна, ѣлеле се зѣтна...“

Слушана отъ баба Тѣта Карабиберѣва,
отъ Скопје.

¹⁾ Апострофътъ посочѣва меќа сѣгласна: к' = кѣ. CC-ND 3.0
Дигитална библиѣтеќа на Маќедонија | НУБ „Св. Климѣнт Охридски“ - Скопје

П е с е н.

Отъ Скопје.

Дэвойче, т'нко, в'соко,
 Нэ оди с'тно прэд мене,
 Не ми скор'вай ядове,
 Доста ми се м'ите,
 Кай да г'и т'рам тв'ите?
 — Т'ри г'и дэсна пазука,
 Слэгни си доле чаршия,
 Купи си севгар в'лове,
 И зорай рамни дв'рове,
 П'сей г'и м'ите ядове,
 Да видиш що к'е ти н'кне.
 А'ко ти н'кне б'сил'ок,
 Б'со к'е т'рчаш п' мене;
 А'ко ти н'кне страторец,
 Страден к'е б'деш з' мене;
 А'ко ти н'кне джунджуле,
 Джумерт к'е б'деш з' мене;
 А'ко ти н'кне каранфил',
 Каран к'е б'деш з' мене;
 А'ко ти н'кне т'полче,
 Топ к'е те убие з' мене.

Слушана отъ Евта Богданова, отъ Скопје.

Л а с т о в и ч е! . . .

Отъ Скопје.

Ластовиче, жубериче!
 Берй пен'а за в'чера . . .
 — Мэне ми се не в'чера,
 Ми заг'инало пилэнцето
 У цареи дв'рои.
 Цар'цата седеше,
 Свилна капа редеше:
 О'рлово крилце, пауново п'рце.

Слушана отъ сжцата.

П р и к а ж н ' а .

Отъ Црногорията, с. Цршево.

Некое време се женил некой на стó и шеесé гóдин. Зэмал девóйка на осумдесе гóдин. Пóсле стóрил свадба. По свадбата отишъл сос жéната у дэда на гóсти. Тамó имало млóгу гóсти,

се собрали. Седели у трпеза. Невестата г'и служила вино. Зетот како го гледал невестата, ватил да се смее сам. На деда му му паднало страм од роднината, дека зетот се смее сам, како будала. Тъга деда му му се налутил и га испратил. Зетот си отишъл. После деда не ишъл више у зета, ни к'ерку да види, ни зета да види.

Поминали шес-седъм години. Баба му га моли и вика: „Ай да идемо да си видимо к'ерката“, а он вика: „Не идем куде к'ерка ми, зет ми е будала. — Дека е будала зетот, да идемо да го видимо; ако е арън, ако не к'е го видимо“. Най-после баба га премолила деда. Си направиле лавот да идев на некој добър дън. И като дошло време да идев, баба пратила скришом от деда абър на зета да се спрема, оти к'е дойдев.

Зетот знал кой дън к'е дойдев. Он събрал кон'и слаби и як'и. Слабите г'и товари млогу тежък товар, а як'ите млогу лъсън товар и г'и пушил покрай едън пут да пасев, и едън измек'ар да г'и чини мукает туй. Слабите кон'и попаг'али от тежък товар, а як'ите — малко товар — играв и пасев. Ете га деда иде со баба. Гледа кон'ите слаби — товар тежък; кон'ите яки — товар лъсън. Тъга стариот прашал измек'арот що г'и чини мукает кон'ите: „Кой г'и натовари кон'ите яки — лъсън товар, а слабите кон'и тежък товар?“ Той му кажал оти филан к'иши, зет му. И како му кажал дека е зет му, дедо се запрел, не иде у зета на гости и вика на бабата: „Не идем у зета. Видиш зет ни дека е будала, како им направил на кон'ите!“ Баба му рекла: „Аман, да идемо да гу видимо, дека е будала такой, како поминуе“. Па деда га премоли и к'е идев.

Оди, оди по горе, зет им прегнал едно рало волови: едън вол напре, едън насат, упреко. Измек'арот салт г'и мава, ни-како не можев да пойдев. Дедо га прашал измек'арот зашто така г'и прегнал воловите, та г'и тепа. Он му рекъл оти г'и прегнал чорбаджия му. — Кой ти е чорбаджия? Му каже тай и тай, за зета му. Дедо тъга па се вратил, не к'е диде у зета. И вика на баба: „Виг'аш дека е будала, како да идемо у нега?“ Баба му вика: „Аман, да идемо да га видимо“. Га премолила деда, и дедо па к'иде, и отишле у зетови дворови. И скочи една кучка да г'и лае. Кучката г'и лае и кутрин'а от кучката лаев по напре от кучката.

Г'и пречекаше, улегосе у кук'а. Седосе малко време. И зет га праша деда: „Защо ти толку време си со мене лут?“ Дедо вика: „Я съм лут зашто се смееше ти той време у трпеза сам; мене ми падна страм отъ роднината“ — Ей дедо, или ме прашаш, я к'е ти кажем. Се смеем я за к'ерку ти, дека гу жалите вие, све гу дале мала и гу гледам нема ич сиси, а некое време къд к'е се мужив на петнаесе години и деца да има, какъв к'е биде той?“ Дедо му вика: „Е, арно. Я кон'ите зашто си г'и

товарил, слабите тешко, яките лъсно?“ Зетот вика: „Или ме прашаш, я к'е ти кажем. Той време к'д к'е се мужив девоичи-н'ата на тия години, т'га сиромасите к'е имава тешк товар, а чорбаджиите млого лъсно к'е им биде“. — Арно за той. Я волвите зашто си ги прегнал на н'ивата едн напре, едн насад? И никако не можев да поидев. Измек'арот сал г'и т'па . . .“ Он му рекъл: „Ил ме прашаш, я к'е ти кажем. У той време к'е се закачив државите — едн к'е тегне наама, едн к'е тегне навамо, никако не к'е можев да се оправив.“ Дедо му вика: „Е арно. Е зашто кучката лае и кутрин'ата по напре од н'ум лаев? — Ил ме прашаш, я ке ти кажем; Той време д'цата на таткото што к'е им вика овакој, д'цата к'е викав не е такој, овакој е“.

И т'га на д'да му паднало млого мило на срце д'ка такој зет му знал и станал, га исцеливал зета му и седел една недел'а, две недел'а на гости у з'та од милос д'ка такој му казал убаво.

Слушана отъ Миле Трайковъ, отъ село
Црешево, Църногорията.

Стоян арамия.

Отъ сжщото село.

Прокукала црна кукавица
Стреде зима колоджока,
Излажала Стојана арамия
Сос седмдесе дружина.
Искочил Стара планина.
Подувнало силно ветре,
Силно ветре, л'ута роса,
Замрзнали ток'и от полок'и,
Замрзнали пушк'и за рамен'а.
И Стоян им изговара:
„Ой дружина, мой дружина,
Овде к'е мије умирамо,
Тик'и айде да идемо доле у река,
Тамо има манастир,
Мије к'е се тамо изгреемо“.
Отишле доле у река,
Доле у река, у манастир.
Тамо огън' не нашли,
Стоян се л'уто разл'утил
И земал — икони цеџи,
Крстове крши,
Огън' ваџи, огън' силън навалил.
И Стоян тешко болно паднал,
Ни умира, ни стануе,

Дур се Стојан не исповéдал,
 Дéка икóни цéпал
 И крстове кршил,
 Душа нé дал.

Слушана отъ сжция.

Е'дна кóза и еден еж.

Отъ с. Гóрно Сòлн'е, въ скопската покраина Карши́яка.

Се стрéли на еден пат една кóза и еден еж. Е'жот и кáжал на кóзата: „Мие нéма сéга що да ядеме, сме глáдни, ай к'е рипаме у бунарот. Акó се утепам я, ти к'е ме ядеш; акó се утепаш ти, я к'е те ядам“. Е'жот се стркалал у бунарот, не се убил. Рипнала кóзата и се утепала. Е'жот ял, ял от кóзата и искóчил. И óдил по еден пат. Го стрéла една мéчка и му кáжала на ежот: „А, еже, ти си ял нéщо . . .“ Е'жот ѝ кажал: „Нé су ял нищо.“ — Кáжи зерé к'е те згру́шам какó кóщан'“. Ежот ѝ кáжал на мéчката óти ял от кóза мéсо. Мéчката му кáжала: „И мéне к'е ме вóдиш“. Ежот я óдвел и мéчката там. И óна се нáяла и потра́жила вóда. Ежот ѝ кáжал: „Нéзнам кáде има вóда. — Кáжи, защó какó кóшган' к'е те згру́шам. — И'ди при пóпот, кáй що óре, они кáжал, там ѝма вóда.“ Мéчката óтишла кáй пóпот и му кáжала: „Да ми дáдеш, пóпе, вóда за пиен'е. Ако не ми дáдеш вóда, рéкла му мéчката, к'е те ѝзедам со све вóлои.“ Тóгай пóпот ѝ дал вóда. Мéчката се нáпила вóда и му ўкрала тéслата на пóпот и си óтишла.

По нéколку врéме мéчката рóдила мéчоче. О'но вéднаш я прáшало мéчката: „Кой ми е тáтко мéне? — Нé знам кой ти е тáтко. — Кáко нé знаеш кой ми е тáтко! Кáжи, защó к'е те утепам.“ И мéчката му кáжала. — „Зéми тéслата и ѝскочи, виш там чéшмата. О'стай я тéслата кáй чéшмата, и скрий се ти; кой к'е я зéме тéслата, той ти е тáтко.“ И това чéкало, чéкало, нéма ни́кой да я зéме тéслата. Нáй-после дóшле едни́ дéца, на пóпот. О'ни кáжале: Е'ве на тáтета тéслата.“ Я зéле тéслата дéцата и я óтнесе за дóма. А мéчочето му рéкло на пóпот: „Ти си ми тáтко!“ Пóпот му рéкол: „Ай сиктър óттука, кой ти е тáтко!“ О'но му кáжало: „Ти си ми тáтко, я не искóчуам óттука“. И пóпот тóгай му рéкол: „Е, я сум ти тáтко, ама к'е те прáтам да ѝдеш да óраш. — К'е óдам, му рéкло тóва.“ Пóпот дал на мéчочето еден сéвгар бíволи. О'тишло мéчочето кáй нивата да óра. О'рал, óрал там и поста́нале бíволите вéче. Тóва г'и óтпустило бíволите и зело сáмо рáлото: сáмо тéгли, сáмо óра, и изóрало нивата. Дóшле кадé нéго едни луг'е дíви, за да го утепаа нéго. О'но зéло со грéделот, им се развртело со грéделот, г'и истéпало и я зáградил нивата сос луг'е. И óтишло дóма кáй пóпот.

Попот го прашал: „И'зора ли? — И'зораф, му кажало тоа. Попот отишол да види кай нивата и видел нивата изборана и заградена сос луг'е. Дошел попот дома и им кажал на нивните: „Шо да му праиме на ова мечоче? О'ни му кажале: „Праги го на дрва, дай му дванаесе магáрин'а, ако не може да г'и набере, к'е го напудиме, к'е му најдеме некая маана.

Мечочето отишло со дванаесе магáрин'а на дрва, набрало, натоварило и откóрнало една бýка со све кóрен'а и дóшло дома и дóнело дрвата. Попот гледа и се исплашил. И му вика: „Не сум ти я татко, да си óдиш!“ То му вика: „Не, ти си ми татко, кай к'е ме прак'аш, там к'е идам, — К'е зéмеш тогай едно магаре и к'е идеш кай дивите луг'е. там има пари, да го натовариш и да си дойдеш.“ О'но отишло. Там му се собрале дивите луг'е, за да го утэпаат. Мечочето зéло едно дрво и г'и истéпало дивите луг'е. Дрúг'ите му собрале пари и го испратиле. Тоа ишло, ишло по еден пат и се вратило по надвор на едно мéсто. И'скочил там еден волк и му го иззел магáрето. Мечочето искóчило и видело — нема магáрето, и го видело волкот. — „Пóчекай малку, волче!“ му рéкло. И волкот се запрел. Мечочето го фáтило волкот и го довело кай самарот со парите. Ставило му самарот со парите и оно се качило óзгоро и му рéкло: „Кой ти кажа да ми ядеш мóето магаре!“ И го óтерал дома кай попот волкот со парите. Видел попот и се исплашил и умрел.

Слушана отъ Апостолъ Боцевъ, отъ с. Горно Солн'е, скопска покраина Каршияка.

Чу'ма и Неда.

Отъ сжшото село.

Вéтер вее више село,
Рóса рóси испот село,
Чу'ма бие стрéг'е село.
Све селани разбегале,
Кáфпе Неда не побегна,
Плáтно бели триста лáкти.
Па óтиде црна чу'ма
И се мóли на кáфпе Неда:
— „Мол'а ти се, кáфпе Неда,
Да ми дáдеш от плáтното,
От плáтното до три лáкти,
Да пóвиям чуми'чин'а“.
Тóгай збóри кáфпе Неда:
„А'й отгúка чéрна (sic) чу'мо,
Не ти дáвам ни́то лáкот!“

Слушана отъ сжшция,

Г а ч к а.

Отъ с. Стѣнче, въ Горни-Пологъ (Гостиварско).

Си бил некой сиромаш чоѣк, ама бил многу учен У' мот многу му секол, туку без пари бидѣјк'и, що к'е праи?

Станал сеа умниов, па ти појдуе во некой друг град, ке що го не познаале и там ти се развикал низ градот: „У' мен сум, ербап сум, ама пари немам, — пак — к'амил сум, ербап сум, туку пари немам“. Коо на пѣто го зачул некой богат чоѣк шо имал пари дибилус многу. Той му свикал на ябанджиява: „Е'ла ен час овде! Шо е ова, шо викаш ти вак'е? Шо сакаш со тоа да речеш? — Ти дай пари, па я к'е ти кажам шо сакам да речам. — На ти пари тебе я, па праи шо ти сече умо!

Коа си зел париве от богатиов умнио чоѣк, ти станал, па ти накупил рогожи фетви многу. После и тоорил некая г'емиа и ойшол преку некое море негде, ке шо излагале нок'е да пасат дивите (sic) кон'и. Кон'иве зашо оделе по темнина тамо на еен брег да пасат, па да им се вѣя во темнината, излагале тѣа со бевценити камен'и в уста. Камен'иве и земале от море. О'ва умниов чоѣк знаел, па затоа и зел рогожите. Сеа тамо уще со ден запалил свѣте рогожите да изгорат. Тѣа изгореле и пепел се сторице.

Вечерта коа надошле кон'ите да пасат свокој со по еден бевцен камен в уста, и напуцале камен'ите и тѣа пропаднале ф пепел, па не могле да свѣтат. Кон'иве сакале да и соберат камен'ите, да и земат насат, туку не и вѣяле кѣде сат. Ден фатил вѣк'е и тѣа си испошле ф море.

Коа станал после чоѣко, ти собира она ми ти камен'и, и натооруе во г'емиата, па си доог'а насат ке богатио, му вѣка: „Е'ла сеа да ти кажам шо е тоа ербап сум, учен сум, туку пари немам“. Си и делиле париве напољу, и тоа.

Слушана отъ Георги Недѣлковъ, отъ с. Стенче,
Горни-Пологъ.

Великденска пѣсень.

Отъ с. Куново, Гостиварско.

О'ро вѣла Анг'елина
На висока Шар-планина,
Другачк'и му заблазуат:
„Блазе тебе, Анг'елино,
Шо си лепо променета!
Али ти го мајка прѣла

Твоё бѣло, лѣпо рѹо?
 Али ти го татко кѹпил?
 Али ти го братец донел?
 — Ни пѣк ми го ма́йка прѣла,
 Ни пѣк ми го татко кѹпил,
 Ни пѣк ми го братец донел. —
 Бу́ли прѣле, бу́ли тка́ле,
 Сама́ сум го избели́ла
 Прѣку Ду́наф на бел ка́мен.

Слушана отъ Гюргя Младенова, отъ с.
 Куново, Гостиварско.

Бал-тепé¹⁾.

Отъ Тѣтоо (Тетово).

Бал-тепé, — вода стѹдена,
 „ чѣшма шарена,
 „ бѹка висока,
 „ сѣнка широка,
 „ трава зѣлена!
 Бог да го бие 'А'лия,
 'А'лия фидан бѹйлия,
 Що ми напре отиде
 Та га задѣва нѣвеста.
 Нѣвеста му вели говори:
 „Я сум си тѣшка, тегѹбна,
 Ево ст то́кмо шѣста мѣсеца.“
 О'стави 'А'лил нѣвеста,
 Па ми дофати дѣвойче.
 Дѣвойче му вели говори:
 „Не мой ме 'А'лил задевай,
 Я сум си малка, малечка,
 От шесна́есе го́дине,
 Ни мѣне ме слѣнце грѣало
 Ни мѣне ме рѹса рѹсило
 Ни мѣне ме слана фати́ло
 Ни мѣне ме л'ѹбе л'ѹбило“.
 Ах и ти нѣзесто, нѣвесто,
 Ко́га си тѣшка, тегѹбна,
 Що к'е ти тѣбе бал-тепé,
 Бал-тепé сѣир да глѣдаш
 Бал-тепé вода стѹдена и пр.

Слушана отъ Лазарь Стояновъ,
 отъ гр. Тетово.

¹⁾ Хѣямъ надъ Тетово, съ крѣпость.

Свадбарска пѣсенъ.

Пѣе се въ понедѣлникъ прѣдъ сватбата,
въ с. Чѣлопекъ, Дѣлни-Пологъ (Тетовско).

Ви́ла мо́ма три зелѣна вѣнца :
‘Еден вѣнец од ви́нева лѳза,
Дру́г’и вѣнец од бѣла пчѣница,
Трѣк’и вѣнец от сѣтен бѳсил’ок.
Той що ми е од ви́нева лѳза, —
Фърлите го юна́ково лѳзйе ;
Той що ми е од бѣла пчѣница, —
Фърлите го юна́кова нѣва ;
Той що ми е от сѣтен бѳсил’ок, —
Фърлите го юна́кова ба́фча.

Слушана отъ Ката Ецова,
отъ с. Чѣлопекъ, Тетовско.

П р и к а з к а.

Отъ сжщото село.

Бил¹⁾ некой цар. Шѣгал по поле. Поглѣдуе сел’анк’ете како рабѳтаа на нѣва. Видел некая жѣна рѳдила и завѣткала у завѣчката, у skut, дѣтето и па си рабѳтала, жн’ѣала. Царот, когай ѳтишол до́ма, се нал’утуе на царѣцата що сѣдела. И’ мала ѳна дѣвет измѣк’арк’е. Измѣк’арк’ете ѣ г’и ѣзбркал, ѣдна са́де и ѳставил. И царѣцата бѣла пред раг’ан’е. Царѣцата се нал’утила и прѣтила измѣк’арот на ба́фчата. — „Све що ѣма да ѣскорнеш, да ѣструпаш, нищо да не ѳстане!“ Царот кога ѳтишол на ба́фчата да се рѣшета и видел нищо не́ма, ви́кнал по измѣк’арот : „Кой на́праил ѳва? — Я сум на́правил, цѣре. — Кой те те́бе заповѣдуе? — Царѣцата, цѣре“. Царот се нал’ути на царѣцата и ѳтиде да га ко́ле. И царѣцата у́чена мно́гу. — „Чѣкай, како к’е ме ко́леш, дур да се разбѣремо, како к’е ме ко́леш! — Я за́що ми га ѣскорна ба́фчата? — И’ маш и дру́га ба́фча, сал тая не́ ти ѣе. — Тѣя ми бѣше на ке́йфот. — Я ти ме́не за́що дѣветте измѣк’арк’е ми г’и ѣстера? Ме́не ма́йка ми не ме у́чила да ра́ботам, ме́не ма́йка ми у сви́лене пѣлене ми повѣяла, ме́не у чѣсто ме ма́йка ми глѣдала; а’ко си са́кал да ти ра́бота (sic), би си зел сѣл’анка“. И тогай царот до́шел на па́мет и не га за́клат. И па и г’и ви́кнал измѣк’аркете.

Слушана отъ сжщата.

¹⁾ Знакътъ л посочва тврдо, дебело л, което се приближава до у: бил^л. Интересно е, че въ други подобни форми [ѳтишол, ѣзбркал, за́клат, ви́кнал] и др. се чува чисто, обикновено л.

П ъ с е н ь.

Отъ с. Байловце, въ Козяка (Кумановско).

Павлинк'е, к'еро Павлинк'е,
 Дали знаеш, паметиш,
 Ми къда бѣс'мо малѣнк'и? . . .
 Слѣгнемо доле под село,
 Под село бѣс'че голѣме,
 У бѣс'че црѣшн'а висока.
 Една се црѣшн'а качимо,
 На една фѣйка стоѣмо,
 Црвѣни црѣшни бѣремо,
 Рука на рука давамо,
 Уста на уста турамо,
 Вѣра и клетва врзамо
 Ми двата да се зѣмемо,
 Кой да си клетва не држи,
 Кой да се напрет ожѣни,
 Три години болън да лѣга,
 До три постѣл'и да йск'ине,
 Ем до три пѣсте завивк'е,
 И до три пѣсте зглавнице,
 Да не мѡж младо да умре
 Дорѣ се с лѣдо не прѡсти.

. . . . .
 Викале мнѡгу попѡви,
 Попѡви жално чатѣле,
 Па не мѡж младо да умре,
 Па повикале лѣдото,
 Къд се ѣе с лѣдо прѡстила
 Тѣга е млада умрела.

Слушана отъ баба Аница Тасова,
 отъ с. Байловце (Кумановско).

Свети ѡтъц¹⁾.

Отъ с. Младо-Нагоричино, Кумановско.

Къд бѣло наше прво царство, адет бѣло кой к'е га види
 слѣнцето први пут, тѣй к'е бѣде цар. Свети ѡтъц му се приказал
 на еднога овчара. Рекна²⁾ му св. ѡтъц: „Овчаре, я к'е ти се кажу
 на тебе и к'е бѣдеш цар ти. Ама немѡй мене да ме забраниш.
 Да ми направиш одну цркву що да нема по убава. И он му ре-
 кнал: „Свите к'е глѣдав откуд слѣнце к'е изгрѣва, а ти да глѣдаш
 откуде заѡди“. И къд глѣдая овчар видѣя га блѣснало слѣнце

¹⁾ Св. Прохоръ Пчински.

²⁾ Причастнигѣ форми *рекнал* и *рекнал* и др. подобни се употрѣбаватъ
 еднакво; по-обща е втората.

откуде заоди и рекнал на тия сел'аните: „Я га слѣнце! . . .“
 'Они се обрнали свите откуде заоди и овчар па се обрнѣя от кудѣ огрѣва и га видѣа слѣнце искочи́ло едѣн остѣн високо. Пóсле биднѣя цар, царувал еднѹ гóдину и забравѣя га св. óтъц да му направи цр́кву.

Пóсле на сѣн му се приказал на цара тога св. óтъц: „Е, царе, ти ме мене забраи, я те намести' цар, ама ти ме забраи“. Тѣга цар вати́я ма́йсторѣе, к'е праи цр́кву у Стáро Нагорѣ-чино. И рекнѣя ги на ма́йстори: „Да напраите цр́кву, ама да нѣма пó убава“. По той врѣме едѣн мѣсец ишло и дошеа цар да гу види цр́кву и рекнал: „Е, ма́йстори, направѣсте ли гу, нѣма ли пó убава да се направи?“ И ма́йстори рекнаше: „Мó-гаше и пó убава да се праи“. Цар тѣг се разл'ютил и рекнал на войници: „Исечете г'и ма́йстори!“ Едни ма́йстори исекле г'и, а едѣн направѣя кри́ла отъ шѣце и летнѣя да лѣти от цр́кву. И летѣя како черек саат, и утѣкла му тѣсла, та му оцѣкла едно кри́ло, и паднѣя дóле ма́йстор и се утепѣя. Цар му направѣя туй знак и гроб. От тѣслу от држál'е никна́ло кру́шка. Пóсле св. óтъц побегнал от ту́я та оти́шл у Стáръц. Пóсле па по едѣн мѣсец цар потрѣжи га свети óтъца (sic) и нашѣя еднóга овчара стáрога на плáниву Стáръц и га прашал: „Мóре, овчаре, не ли се те прикажѹе нешо на сѣн да видиш?“ И овчар отговория: „И'ма, видѹю едѣн óрѣл бел, сдозгóр лѣти, пада у тѣй шупи-н'ак“. Пóсле му направѣя цар овде цр́кву на св. óтъц и гроб. И на овчара тога, що му га казая, и н'ему му цар направил цр́кву.

Слушана отъ Миле Димитриевъ,
 отъ с. Младо-Нагоричино, Кумановско.

Нашето село Лѣсново (Крáтовско).

Нашето село се вѣка Лѣсново. Оно се наог'а у крáтовска ка́за. От Крáтово до Лѣсново има два саата и пол. Лѣсно́вци сечат воденичарск'и ка́мен'е. Сос това́ живѣят сите лѣсно́вци. Ка́мен'ето г'и дѣл'ат на три цѣни: най малѣчк'ите ка́мен'е чѣнат чѣфто две и пол до три бѣли меджудѣи; най ширóк'ите ка́мен'е се вѣкат сметени́ци; они́ са ширѣк'и чѣтири и пол пѣди, а дебѣли како́ дойде. Ту́ка кой дойде да г'и зѣме на мѣсто, чѣнат чѣфто сѣдѣм и пол до óсѣм бѣли. У нашето село има едѣн стар манасти́р. Ра́мото му е свети Ра́нг'ел и светà Богорóдица и свети Гаврил. На тѣя дѣнове се собѣрат гости. Доа́г'ат от Палáнка, от Крáтово, от крáтовски сѣла, от Кóчани; едни па́ти и от Вѣлес и от Ско́пѣе доо́г'ат. На́й-век'е доо́г'ат лу́г'е да видат гради́щето и рупите. Гради́ще вѣкаме, дѣка сечат ка́мен'ето воденичарск'и. Ру́па се вѣка дупката, дѣка иска́ча рудата: óлово, бак'ър. Сѣга не рабóтат що иска́ча рудата. На́й-век'е има руда у Шлѣгово и

у Добрево. У Лѣсново има сичко сто и десет кук'и. Сите са бугарск'и.

Слушано отъ Йорданъ Атанасовъ,
отъ с. Лѣсново, Кратовско.

П р и к а з н а.

Отъ сѣщото село.

Имало еден цар. Он имал двојца синове. По малио брат кажал на по старио: „Останало, брату, царството ни отъ старо... парадедо и дѣдо и татко на нас четврти останало царство. Па г'и баталиле старите книг'и, старио завет оставиле, нов ванале“. Помолил се по малио брат на по старио: „Брату, я сакам да г'и прегледам старите книг'и.“ По малио г'и чате, а по гулемио слуша како чате. Нашел у еден типик: старите имале адет да искачат на висок'и планини у срет лето на прошетка, а младите оставиле той адет. Како нашле у типико како работиле старите, и му се помолил по малио на по старио: „А'йде, брату, да ванеме како работиле старите“. И го послушал по старио. Дошло време, искочиле на прошетка и се накачиле из гората, и низ гората вода студена, сенка дебела и нашле една ширина зелена, па седнале тука да починат. По малио рекъл на по старио: „А'йде да направеме сарай на овој место“. Послушал го брат му по старио, „А'йде да најдеме еден човек, он да го направи, сал царо да дава пари“. Тражиле, тражиле додека му царството држало, и не могле да најдат.

Госпот знаеше срцето на двата брата, на царовето, и прати свети апостол Тома да приима царските пари за айрато, и го научи Госпот свети апостол Тома: „Зем си една мулка; що к'е ти дадат царовето пари, ти да г'и раздаваш по сиромасите“. Отишел св. Тома и кажал на двата браќа: „Ја к'е ви заставам на таа работа“. Дал еден товар пари. Они имале, да кажеме, у царството сто касаби, по барабар сут терале и парите от даноко си г'и делиле. По старио брат дал на св. Тома от својо дел. Св. Тома одил, раздавал г'и парите на сиромасите, и оиде при по старио брат и му кажал: „Сос тай товар анджак темелите ископа; труди се да го направиш“. Тогай апостол Тома земал и друк товар. И тай го раздал по сиромасите. Трѣк'ио пат се врнал и на отишел каде по старио брат; потрек'ил и друк товар и тай го раздал по сиромасите по селата. Па кажал царо на неговите си измик'ари: „Идите, видите на планината има ли направено сарай!“

Отишле царските измик'ари на планината и виделе — нема нищо направено, и се врнале и кажале на царо: „Нема нищо да е направил. — А! скоро да го најдете тай човек“. Измик'арите отишле да тражат. Госпот заповеда свети апостол Тома

да излезне на срѣк'а. И го најдоа. Отидоа сос него и го одведоа каде царо. Царо го прашуе: „Направи ли нашио сарај, што ти дава'ме парите? — Што бидо' кадър, направи'. — 'Арно, ама я прати' мбите измик'ари и они ми кажaa немало нищо нае' правено“. Свети Тома кажал: „Честити цару, я би' длъжен на мнозина, на тебе дал Госпот пари ногу; што к'е борчувам на мнозина, сал на тебе да борчувам“. И царо заповеда на измик'арите: „Затворете го у апсана!“ Земале го слуг'ите на царо и го затвориле.

И како го затвориа свети Тома, брат му по малио на царо се поболел. Ни яде ни пийе, ни умира, ни станује. Па се мол'и на Бога: „Господи, я ми давай здравје да станам, я да умрам“. Госпот прати' анг'ел божи, — го умре. И анг'ело поведе царската душа у небесното царство и го поведе низ райо. Царската душа прашуе, анг'елот кажуе: „Кой направи овај чешма на овој суо место? — Еден чорбаџија го направи на земята, и овде му ѝе пред душата. — Я овој мос, кой го направи на овој скендер место? „Божи анг'ел му кажал: „На земята направил чорбаџија и овде му ѝе пред душата. — Е, кой направи овия сарај? — Фил'ан цар на земята го направи. — Я овој по убав кой го направи? — Направи го брат ти сос парите што г'и дал на свети Тома“. И му кажа царската душа на анг'ело: „Ок'е ли Госпот да ме поврне ош едниш, да отидам при брата ми, да му посакам овај сарај да ми го даде“. И го поврнал Госпот и оиде при брата си и кажа: „Брату, што су видел на онај свет, таксај ми го; дурѝ не го таксаш, не ти го кажувам. — Да ти дам десет града од мене поек'е, царуј“. Таксал му десет града, и па не кажува. „Но што к'е ти сакам я, дурѝ не таксаш, не ти кажујем. Тай човек што си го затворил у апсаната на земята не ти направил сарај, а на онај свет. Я ти го сакам бакшиш. Я к'е те поклонам мојо дел от царството сего“. И му кажуе по старио: „Я ке ти дам мојо дел, сарајо не давам“.

После го извадиа св. апостол Тома от апсаната царска, и царовето ставaa от столнината и заповедаа на измик'арите: „Да го измиете, да го променете у чиста руба, да му исчешл'ате брадата и косата на апсо“. И отиде чис свети апостол Тома каде царовето. И станaa царовето от столнината и седна свети Тома на столнината. Они му се поклониа и му кажaa: „Ти си за нас добро правил; ние ти греш'ме, прости ни“.

Слушана отъ сжция.

Скопје, януари 1908.

Йор Ивановъ.

VII.

Титлитъ на старобългарскитъ господари

I. Язическа епоха.

Старитъ българи, споредъ извѣстието на латинския писателъ Ennodius (Енодий), сж станали извѣстни за пръвъ пжтъ въ Европа прѣзъ 482–5 год. сл. Хр. Тогава българския владѣтель у тоя писателъ е извѣстенъ подъ името *водителъ* или *ductor*: *stat ante oculos meos bulgarum ductor libertem*.. Мошм. Germ. VII., p. 205. Нъ каква е била тѣхната народна титла? Като вземемъ прѣдъ видъ извѣстията на византийскитъ писатели отъ тѣзи врѣмена, които разправятъ, че владѣтелитъ на разнитъ народи, които населявали сегашната югоизточна часть отъ Европейска Русия, на сѣверъ отъ Кавказъ, сж се величаели съ титлата *хаганъ*, то трѣбва да допуснемъ, че подобна титла трѣба да сж имали и българскитъ прѣдводители, които съ своитъ орди прѣзъ V и VI вѣкъ често сж нахлували въ Европейскитъ владѣния на Византийската империя. (*προσβέβηται ο χαγάνος πρὸς ἑτέροους τοῖς μεγάλους χαγάνου*. Theophil. Simocat. I. VII c. VIII). При туй трѣбва да имаме прѣдъ видъ и фактътъ, че хаганската титла е била достояние и на владѣтелитъ на околнитъ съ българитъ народи: авари, хазари, печенеги, кумани, както и на всичкитъ велико-тюркски многобройни владѣтели въ централна Азия. Отъ Орхонскитъ пѣкъ старотюркски клинообразни каменни надписи, които сж отъ началото на VIII в. сл. Хр. (W. Rabloff, Die alttürkischen Inschriften der Mongolei) се учимъ, че почти всичкитъ господари на многочисленитъ (повече отъ 30) тюркски народи, които населявали централна Азия, даже и Монголия, сж носели обща титла *хаганъ*, или *ханъ*. (Академикътъ Радловъ въ словаря си не прави разлика между *каган* и *кан*). Освѣнъ това и владѣтелитъ на прямитъ сродни племена съ българитъ: кутригуритъ и утригуритъ, които прѣзъ срѣдата на VI вѣкъ сж нападнали византийскитъ владѣния на Балканския полуостровъ, сж носили титлата *ханъ*. Напримѣръ четемъ: (*Ζάβεργαν*) Заберьганъ, *Σάνδιλ-χαν* и *Σάνδιλχος* Шандил ханъ. А най стария Кубратовъ синъ, господаря на призовската България, споредъ свѣденията на византийския лѣтописецъ Теофана, се наричалъ *Βατβαῖ-αγάν*, Батбай-аганъ (Theop. cod. vaticanus 155) и още *Βατβαῖ-γάν* (cod. Parisiensis reg. 1710) Батбай-ганъ. Нѣкои изслѣдователи обаче, напримѣръ Marquart, (Die Chronologie der

alttürkischen Inschriften S. 40 и 85), като си послужилъ съ развалената форма Batbaian, (Бат-байан) (у писателя Patriarch. Nikerphoros стои Βαϊανός), я сближилъ съ бегъ-Баянъ (Bäg-Bajan) и по такъвъ начинъ приелъ, че титлата на българския вождъ въ приазовска България е била *бегъ*. Този възгледъ е приетъ и отъ В. Златарски. (Студии по българската история стр. 20 отд. отпеч.). Нъ Батбай-аганъ или Батбай-канъ да се сближава съ бег-Баянъ, когато имаме собствени имена Анагай, вождъ на Уйгуритъ по Волга) а сжщо Анаквай (хаганъ на Zuan-zuan), както и Мармай, български военачалникъ въ X вѣкъ и Бурондай и пр., ни се вижда твърдѣ отдалечено отъ самата дѣйствителностъ, толкозъ повече, че въ деветтѣхъ старобългарски каменни надписи отъ врѣмето на великитѣ господари Омъртага и Маломира, които се пазятъ въ Народния музей, намираме формитѣ: *Τὸ δὲ ὄνομα τοῦ ἀρχοντός ἐστὶν Ὀμορτάγ, т. е. името на владетеля е Омортагъ великъ ханъ, κανας υβγυ.* Тукъ въ думата *κανας* частицата *ας* се смѣта за окончание, а думата *υβγυ* се сближава съ куманотурската дума *евею*, която означава славенъ великъ. Единъ пѣтъ само и то въ Търновския надписъ на колоната въ черквата „Св Четиридесетъ“ Омъртагъ се титулира *κανας υβγυῶν, канас ивишомъ*. Изслѣдователитѣ частицата *омъ* изхвърлятъ, като я считатъ за погрѣшно издѣлбана. Нъ споредъ насъ частицата *омъ* трѣбва да смѣтаме за постпозитивна частъ къмъ *ивиш* съ значение на *отюръ*; тѣй като въ чувашкия языкъ *омъ* има сжщото значение. Тогава *евишомъ* ще да е означавало *най-великъ*, тѣй като у старитѣ българи намираме титлата *ханъ* да се дава и на други лица съ подолень чинъ отъ самия върховень господаръ. На примѣръ Кампа-ганъ и още Борита канъ (*Ἄλλος δὲ τις ἀρχὸν αὐτῶν, ὃν ὀνομάζουσι Καίπα-γάνον* Patr. Niceph. p. 79. ed. Bonn) и (*Vita St. Clementis. с. XVI Борита канос ὀλοστρούτηρος*). Тѣй, че чисто народната титла на старитѣ язически български господари, както въ приазовска България, тѣй и въ европейската отсамъ и оттаткъ Дунава, е била *каганъ*, или *ханъ*. Въ туй послѣдното най-ясно ни увѣрява и свидѣтелството на Дуклянския прѣсвитеръ, който пише: *че българитѣ господаря си на своя языкъ наричали каганъ*, което на нашия (латински) языкъ означава *императоръ*. (*quem lingua sua Cagan appellabant, quod in lingua nostra resonant imperator*. Виж. Presbyteri Diocleatis, Regnum Slavorum въ Scriptores rerum Hungaricarum t. III. p. 478) *Това важно извѣстие до сега не било взето въ внимание отъ изслѣдователитѣ на тоя въпросъ*. Освѣнъ това и въ Хинкмаровитѣ анали намираме каганска титла за Бориша: *Hludovicus, rex Germaniae, hostiliter obviam bulgarorum Cagano nomine, qui christianum se fieri velle promiserat, perguit.* (Pertz-Monum Germ. t. I, Annales Hincmari pag. 465) В. Златарски по, грѣшно твърди „*че това е едничко мѣсто и твърдѣ съмнително*“ (Мин. Сбор. кн. XV стр. 25 отд. крит.). Нека приведемъ и ду“

митъ на академикътъ А. Куникъ, който въ своитъ *Извѣстія Ал-Бекри и другихъ авторовъ о Руси и Славянахъ*, Спб. 1878, часть I, стр. 150 по поводъ на титлата „хаганъ“ у старитъ българи, пише: „Безспорно, въ главѣ Болгаръ стоялъ хаганъ такъ же какъ въ главѣ Хазаръ, Аваръ и Великотюрковъ алтайскихъ. Прямыхъ свидѣтельствъ Византійцевъ объ зтомъ нѣтъ; но изъ одного письма императора Людовика II къ импенатору Василию отъ 871 г. мы узнаемъ, что главию Болгаръ, по выраженію Василія, въ византійской государственной канцелярий признано было званіе хагана.“ Ний съжالياваме, че не можахме да имаме на ржка това писмо отъ императ. Людовика II за да цитираме самия текстъ, отъ който най-ясно се доказва сжществуваніето на хаганската титла у българитъ, която мнозина отказватъ.

Нъ слѣдъ настаняваніето на българитъ въ Мизия разнообразни сж били названіята на титлитъ, които сж давали византійскитъ лѣтописци на българскитъ господари до покръщаването имъ. Титулували сж ги съ *κύριος* или съ неправилната форма *κῦρος* т. е. господарь. Напримѣръ четемъ: (*Κροβάτου τοῦ κῦρου τῆς λεχθείσης Βουλγαρίας*. Theoph. chronogr. I p. 546 ed. Bonn). (Въ *именикътъ* на българскитъ господари стои *Куртъ*, който се отождествява съ Кубрата) Сетнъ срѣщаме титлата *ῥήξ*-тех. Нъ почеста е била прѣдводителъ *ἀρχων*, която заедно съ господарь, *κύριος*, се давала почти на всичкитъ старобългарски ханове отъ първата държава включително Симеона велики. Така напримѣръ титулуватъ: Аспаруха, Тервеля, Телеча *Τελέτης*, Шабъна (*Σαβνός*), Кормисоша, Пагана, Черига, *Τζερίγος*, Кардама. На Кръма между другитъ споменати титли прибавятъ и *ἀρχηγός* водитель или войвода. *Κροῦμιος ὁ τῶν Βουλγάρων ἀρχηγός παραταξάμενος κατὰ Σαρδικῆς*. Theoph. chronogr. p. 693, ed. Bonn.). Омьртагъ има сжщитъ горѣизложени титли само, че продължателя на Теофана, както и Кедринъ Скилица, които сж писали, слѣдъ като българскитъ господари сж се титулували съ *βασίλευς* „цѣсарь“, наричатъ го василевсъ. (*Μορτάγων ὁ τῶν Βουλγάρων βασιλεύς* . . . Theoph. Contin. p. 64 ed. Bonn.). (Нъ тия писатели по тоя въпросъ не могатъ да иматъ рѣшаеще значение, тѣй като свѣрѣменицитъ не говорятъ за подобна титла). Неговия наслѣдникъ Маломиръ се нарича сжщо архонтъ, както и Прешиамиъ. Богоришъ е тоже архонтъ прѣди покръстваніето, и слѣдъ това събитие. Нъ въ нѣкои източници отъ твърдѣ късна дата се титулира неправилно *βασίλευς* „василевсъ“ цѣсарь.

II. Християнска епоха.

Най-вече свѣдѣнія за титлата се срѣщатъ за господаря „Богориша“, който съ приеманіето на християнството живо заинтересувалъ, както свѣрѣменнитъ писатели, тѣй и по-къснитъ. Него

титулуватъ: *ἀρχων*, *ἀρχηγός*, *ἡγεμών*, т. е. архонтъ, архигосъ, хегемонъ, а отъ писателя Генесия се нарича и *καθηγεμών*, (Виж. М. Соколовъ. Изъ древней исторій Болгаръ стр. 215—850). Слѣдъ покръстването на Бориша официалната титла въ византийския дворъ му е била: *ὁ πνευματικὸς ἔργονος τοῦ βασιλέως ἡμῶν τοῦ ἁγίου ὁ ἐκ Θεοῦ ἀρχων Βουλγαρίας*, а на господарката: *ἡ ἐκ Θεοῦ ἀρχόντισσα*. (Constant. Porphyg. De ceremon. aulae byzant. II, 47. p. 681 ed Bonn). („Духовното чадо на светия нашъ царь отъ Бога поставениятъ (владѣтель на България). Това узнаваме отъ въпроситѣ, които сж се задавали на българскитѣ пратеници въ Цариградъ отъ дворцовия церемониймастеръ (логотетъ), който питалъ: „какъ е еди кой си, какъ е еди коя си“?....

У латинскитѣ писатели се срѣща и титлата *rex Vulgarogum*; а сжщо и хаганската, както наведохме по-горѣ. Симеонъ Велики тоже е билъ отъ начало *архонтъ*. (Българската форма е била Шимеонъ, отъ тамъ произлиза названието на гр. Шуменъ, който византийскитѣ писатели наричатъ *ἄνησις τοῦ Συμεῶνος*.) Така напримѣръ, въ Нарийския пограниченъ камененъ надписъ отъ 904 г. намѣренъ въ солунско, четемъ: *ἐπὶ Συμεῶν ἐκ Θεοῦ ἀρχοντος Βουλγαρίων*. Нека забѣлѣжимъ, че въ този камененъ надписъ не фигуриратъ вече чисто българскитѣ думи *καναξ υβυρι* т. е. *ханъ великъ*. Може да се прѣдположи, че тогава българския господаръ като християнинъ напусналъ вече язическата си титла, съ която се величаели Омъртагъ и Маломиръ, а безъ съмнение и Прешиама и баща му Богоришъ. Сжщо и съврѣменнитѣ византийски писатели, както и покъснитѣ, го титулиратъ *ἀρχων*, *владѣтель*. Напримѣръ, продължителя на Теофана, Георги Монахъ, Кедринъ, Симеонъ Магистъръ и пр. А отъ 19 писмо на цариградския патриархъ Николая Мистика до Симеона се учимъ, че българския господаръ къмъ 920—921 година поискалъ писмено отъ Византия да го признае официално за свой императоръ, т. е. за византийски. Патриархътъ пише на Шимеона: „Не обявявай“ нека остави царството онзи, който се вече възкачилъ на прѣстола му“ (това се отнася до Романа Лакапена), понеже това е невъзможно; не дѣй писа, управителитѣ на ромейското царство да те признаятъ за свой императоръ и царъ, защото и това не може да бжде и никой нѣма да се съгласи даже да изслуша подобна рѣчь.“ (Мин. сбор. кн. XII стр. 124). Дали Симеонъ къмъ 922 год. се именува въ вече *βασιλεύς*, положително не можемъ каза. *Нъ на 924 година българскитѣ побѣдоносни войски прѣдъ цариградскитѣ стѣни поздравили Шимеона въ присъствието на императора Романа Лакапена и на патриарха Николая Мистика на гръцки языкъ като римски императоръ*. Слѣдователно, при свиждането съ визант. императоръ и патриархътъ при Космидионъ, Симеонъ билъ поздравенъ отъ военачалницитѣ и войскитѣ си, които се намирали около него, въоръ-

жени съ златни и сребърни копия и щитове и облѣчени въ желѣзни ризници, като βασιλεύς (царь-императоръ) на ромеитѣ; и тогава се извършило официалното прокламиране на царската му титла. Това събитие направило силно впечатление въ Цариградъ. Затова сж го отбѣлѣзали и мнозина лѣтописци. Така на-примѣръ у продължателя на Теофана четемъ: οἱ μέσον αὐτῶν εἰληρότερος Σιμεῶν ὡς βασιλέα εὐφρήμονα τῆ τῶν Ρωμαίων φωνῆ“. (Theoph. Contin p. 407). Това не се понаравило въ Цариградъ; византийския императоръ Романъ Лакапенъ скоро подиръ туй пише на Симеона: „Не дѣй си помисля това, че като си опустошилъ цѣлия западъ (Тракия) и си поробилъ жителитѣ и, та по такъвъ начинъ да те наричатъ царъ на ромеитѣ“. „Μὴ τοῦτο σοι λογίζεσθω πᾶσαν τὴν δύσιν καταλήσαντι καὶ τοὺς ἐν αὐτῇ κατοικοῦν-τας αἰχμαλώτους λαβομένῳ, ἵνα διὰ τοῦ τοιοῦτου τρόπου βασιλεύς Ρωμαίων κατονομάξῃ.“ (Δελτίον τῆς ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος том. 1 τεῦχος 4). Въ Цариградъ негоду-вали не за туй, че Симеонъ се прокламиралъ за βασιλεύς царь, а за това, че той се величаелъ съ титлата *василевсъ на ромеитѣ*, или съ други думи, че искали да го обявятъ за свой импера-торъ на мѣстото на Романа Лакапена, когото Симеонъ смѣталъ за незаконенъ, защото, споредъ договорътъ отъ 913 г., трѣбвало Симеонъ да стане дѣдо на младия визант. императоръ Констан-тина Багрянородни, а не Романъ, който подиръ 919 г. станалъ съ хитрость дѣдо и съуправникъ на Конст. Багрянородни.

Протестътъ на Византия най-ясно се изражава въ писмата на Романа Лакапена до Симеона, въ които го нарича „владѣ-тель на България“ (αρχὸν τῆς Βουλγαρίας). А въ II-рото писмо отъ Романа до Симеона четемъ слѣдното: „Какъ твоятъ най-възвишенъ и проницателенъ разумъ не е обсждилъ, какъ ние пи-сахме не за това, че ти се наричашъ незлобиво царь, а затова, че ти се пишешъ царь на ромеитѣ, тѣй като ти въ своето оте-чество можешъ да правишъ каквото искашъ; обаче, ако трѣба право да говоримъ, то и въ него не (можешъ). Понеже отъ кжде ще може да ти се приложи такъво име? Отъ прѣдѣдитѣ ти ли? (Нъ) ти всичко самъ знаешъ. Нъ (може би) отъ насил-ничество или завладяване на земя и (отъ нарушение) на клет-вени съглашения? — Това не е царско достоинство, а ненасит-ность. Тѣй като се знае, че извършеното съ сила не остава за винаги. Това е невъзможно, не! Даже, ако и да се стремишъ и силишъ да се накичишъ, както никой гарванъ, съ чужди пера които, слѣдъ като изпадатъ подиръ малко, ще покажатъ на явѣ званието, което по рода ти прилича; а изкуственостъта и фал-шивостъта на твоятъ възгледъ съвършено ще те уличатъ. Па и какъ ли могатъ да бждатъ двама царе, както ти самъ напразно се трудишъ, които се различаватъ по рода, отличаватъ се по образа на мислитѣ и се надминаватъ по царско достоинство? И съ какви ли ромеи ти ще се помирявашъ като се наричашъ

царь на ромеитѣ, когато тѣ не ти разрѣшаватъ? Тѣй като никой не сключва миръ съ тия, на която той е господарь, и владѣе надъ тѣхъ. Ако пъкъ ти се домогвашъ да господарувашъ, (значи) ти не желашъ да сключишъ миръ“. (Мин. Сборн. кн. XIII стр. 293) Щомъ се успокоили духоветѣ въ Византия, Лакапенъ почналъ да нарича Симеона още прѣзъ живота на патр. Николая Мистика „свой братъ“. Той казалъ на патриарха: „напиши на нашия братъ“. (Писмо 26, мин. сбор. кн. XII стр. 201). Симеонъ като братъ на визант. императоръ ималъ сжщата титла каквато и визант. императоръ. Огъ слѣдното извѣстие на Конст. Багрянородни се научаваме, че малко посетилъ и самиятъ Романъ Лак. титулувалъ вече българския господарь βασιλεύς (цѣсарь). Въ церемониалната книга на византийския дворъ написана отъ К. Багрянородни четемъ: *Κωνσταντῖνος καὶ Ρωμανός, ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ εὐσεβεῖς ἀποκράτορες βασιλεῖς Ρωμαίων, πρὸς τὸν πέποθυμενον καὶ, πνευματικὸν ἡμῶν τέκνον τὸν κύριον ὁ δεῖνα βασιλέα Βουλγαρίας* (т. е. „Константинъ (Багрянородни) и Романъ (Лакапенъ) въ Христа Бога благодетелни императори и царе на ромеитѣ, до обичното ни (или драгото) духовно наше чадо господина едикой си царь на България“. (Const. Porphyg., de cerem. aul. byzant. II, p. 691). Тази е била формулата, съ която сж се обръщали византийскитѣ императори по онуй врѣме, когато сж искали да пишатъ на българскитѣ царе върху нѣкои частни или държавни работи. Горната формула трѣба да се е вмъкнала прѣзъ царуването на Петра, когато вече сж се подобрили отношенията на българитѣ съ Византия. Тогавъ, по заповѣдъ на императора Романа Лакапена, цариградския синглитъ припозналъ официално и българския свещеноначалникъ за независимъ патриархъ на българитѣ. *Δαμιανὸς . . . πατριάρχης ἀνηγορεύθη παρὰ τῆς βασιλικῆς συγκλήτου κελεύσει τοῦ βασιλέως Ρωμανοῦ Λακαπηνοῦ* (C. H. Gelzer, der Patriachat von Achrída S. 6).

Въ хрисовула на императора Василия Българоубица, даденъ на Охрид кия архиепископъ Йоанна Дебърски, както Петъръ, тѣй и Самуилъ, се именуватъ царе на България: „ὡς ὁπὸ Πέτρον τοῦ βασιλέως καὶ Σαμουὴλ κατεῖχοντο“. (Byzantin. Zeitchr. II, 1893). Борисъ II се титулира *василевсъ*, а сжщо и Самуилъ. Дуклянския просвитеръ го нарича *imperator* (In partibus Achrídae in Iaso, qui Prespa dicitur, ubi et curia ejusdem imperatoris est.).

Словѣнски извѣстия.

Нѣ въ българската държава влизалъ още единъ важенъ етнически елементъ, именно многобройнитѣ словѣнски племена въ Мизия, Тракия, Македония и пр., които се намирали подъ прѣката власть на българитѣ. Слѣдъ прокарванието на словѣнската писменостъ отъ ученицитѣ на словѣно-апостолитѣ въ Балканския полуостровъ, започватъ и словѣнскитѣ извѣстия за титлата на българскитѣ господари. Въ проложкото житие на

св. Кирила и Методия, което се приписва на Климента, епископа словѣнски, четемъ: ꙗ българомъ ꙗ Бѣ князъ Борисъ. А Тудоръ черноризецъ братъ на Бориса титулува го: Великий ѿ чѣстныи ѿ благокрѣпкы господ наш князъ болгарскъ именемъ Борисъ (Горскій и Невоструевъ, Описание рукоп. Моск. Син. библ. 1, 5, 409). Константинъ пресвитеръ, а посетѣвъ епископъ, който писателствуваше прѣзъ живота на Бориса и Симеона знае титлата князъ. Пооклениемъ княза нашего болгарска именемъ Симеона. Сжщо и Иоанъ Екзархъ пише князъ. Въ словѣнското житие на Климента намираме: княза же ѿхъ Бориша. Въ записката на лѣтописа отъ Иоана Малала (руск. прѣп. отъ XV в.) за г. 927 четемъ: предложена ꙗ греческа ѿзвѣка к' словенскыи при князи болгарскыи Симеоне сѣнкъ Бориши. Значи най старитѣ словѣнски писатели давали на българския господаръ титлата князъ или великъ князъ, а държавата наричали княженне. Сии князъ дръжаше княженне обокъ странокъ Дунаи. (А. Поповъ, Обзоръ хронографовъ русской редакцій. Москва 1866, 1, 2). Нъ щомъ като Симеонъ, Петъръ и пр. получили гръцката титла *βασιλεὺς*, *василевсъ*, тогава южнословѣнскитѣ писатели си послужили съ словѣнския прѣводъ на священото писание, въ което често се срѣща гръцката дума *βασιλεὺς*, която на словѣнски е прѣведена съ *цѣсарь*. Ударението е паднало на първия слогъ, а не на втория, както твърди напоследъкъ академикътъ г. В. Ягичъ. Въ това се увѣряваме отъ словѣнското изрѣчение, което се запазило въ гръцката хроника на Скилица—Кедрина отъ XI вѣкъ, именно *βεζεῖτε ὁ Τζαῖσαο*, т. е. вѣжитѣ о Цѣсарь! *) Тази дума трѣба да произхожда отъ латинската *caesar***). Гласната *к* въ прѣдпоследната сричка, ако и ударена, съ течение на врѣмето, намираме, че въ нѣкои южно-словѣнски паметници е промѣнена въ полугласна *ь* (цѣсарь), която най-сетнѣ съвсѣмъ изчезнала и останало само царь съ твърдѣ незначително *с*, което постепено съвсѣмъ се изгубило. Този процесъ на измѣнение се извършилъ само у юго-източнитѣ словѣни, значи у прѣдѣлитѣ на днешнитѣ българи и сърбохървати. У словѣнцитѣ останала и до днесъ старата форма *sezar* (цѣсарь), както и у чехитѣ стара форма *sezar* (циесарь) или нова форма *cisar* (цисаржъ); сжщо и у поляцитѣ *cesar*. Мжчно е да се опрѣдѣли до кое врѣме е прѣживѣла у южнитѣ словѣни по старата форма *цѣсарь* и откога почнало употрѣблението на по-новата царь. Въ най старитѣ писмени паметници, които къмъ края на X и въ продължение на XI вѣкъ сж прѣминали въ Русия, се запазила пълната форма *цѣсарь*. Ака-

*) Скилица-Кедринъ вмѣкватъ тѣзи фраза въ устата на българскитѣ войници, които сж се сражавали съ византийцитѣ при воденско въ 1017 г. Неочакваното появяване на императ. Василия II на полесражението, рѣшило побѣда въ полза на Византия срѣщу царь Ивана Владислава. *Cedrin*, p. 466.

***) Проф. К. Иречекъ е на мнѣние, че цѣсарь произлиза отъ късното латинско *caesar* (Вижъ, *Denkschriften der k. Akad. der. Wissen.* 48, S. 36. Wien 1902).

демикътъ г. В. Ягичъ върху туй казва: „въ българскитѣ грамоти отъ XIII вѣкъ, тази дума се изразява чрѣзъ съкратено царь и малко с“. Въ всѣки случай употребяваната днесъ форма царь (sar) трѣба да е добила изключително господство у българитѣ, сърбитѣ и русситѣ въ продължение на тринадесетото столѣтие*). Въ течение на цѣлия политически животъ на българитѣ до пропаданието на тѣхното царство, и въ добри и въ лоши дни тѣхниятъ владѣтель, безъ огледъ къмъ териториалнитѣ размѣри, всѣкога се наричалъ царь (sar) съ всички видоизмѣнения на тази дума; тѣй че и управляване се казвало царствокати (zarstvovati) и т. н. Другъ изразъ българитѣ не сж знаели“.

Нъ за християнската епоха и въ словѣнскитѣ памегници се срѣща още и титлата каганъ. Нѣкой изслѣдователи отричатъ категорически сществуването на подобна титла. Така напримѣръ въ книгата „История на старото българско държавно право“ на страница 274 четемъ: „Обаче и за това (че българскитѣ владѣтели сж приели аварската титла каганъ) нѣма положителни извѣстия, защото, доколкото ни е извѣстно, ни единъ отъ летописцитѣ не титулува поне първи и най-стари български владѣтели съ тази титла“... Ний отначало още наведохме, че Батбай се титулувалъ хаганъ или канъ и че Дуклянския пресвитеръ приписва на българскитѣ владѣтели хаганската титла. Нека прибавимъ тукъ, че и въ видението на пророка Данаила българския владѣтель носи титла каганъ. И тоу пакъ приде дѣкъ чести измалкѣтѣ и понаѣнитѣ кооу землю какгарскоою, и шѣдъ каганъ съставитѣ е на Срѣдѣци“. (П. С. Среѣковиѣ, Споменик V. стр. 13).

Освѣнъ туй имаме и едно неясно извѣстие върху титлата на българскитѣ господари и отъ арабски източникъ. Испанецътъ, арабски писателъ Ал-Бекри, който се ползувалъ отъ извѣстията на евреина Ибрахимъ-ибнъ-Якубъ, писателъ отъ X вѣкъ пише: *тенср блкадѣн али*. Баронъ В. Розенъ поправи думата *блкадѣн* на *блкарин* (Б. В. Розенъ, Извѣстия Ал-Бекри о славянахъ и ихъ сосѣдахъ, стр. 38) Думата *тенср*, Розенъ мисли, че може да се чете *цѣсар* или *цар*, или пъкъ съдържа собствено име на нѣкой български царь. Въ всѣки случай, тогава титлата на българския господарь е била вече *цѣсарь*, понеже Ибрахимъ ибнъ Якубовъ, който срѣщналъ българскитѣ пратеници въ крѣпостъта Мерзбургъ при дворътъ на Отона I, писалъ своя мемоаръ около 965 години.

Между туй, при покоряванието на сѣвероизточна България отъ императора Иоанна Цимисхи, 967 побѣдителя, като се вър-

*) Ний мислимъ че съкратената форма царь е получила гражданско право въ Македония още прѣзъ XII вѣкъ. Това ще се потвърди отъ словѣнския надписъ, (още не обнародванъ), който се намира на канарата до селата Крушово и Кърчово (Сърско). Той е писанъ прѣзъ врѣмето на великия дукъ Врана (Βράνας), и тамъ се срѣща формата царь. Въ списанието ни ще се обнародва тоя надписъ.

налъ въ Цариградъ съ триумфъ, пожертвувалъ короната на закоренѣлитъ врагове на римската империя въ Софийската катедрала. Борисъ II самичкь трѣвало публично да снесе украсената съ злато и бисеръ пурпурна тиара, багряница и червенитъ обуца. Знакове на царско достоинство били още прѣстолъ и скиптъръ. Напримѣръ въ житието на Иоана Рилски, сѣписано киръ *Ἐϋϋμιεμχ πατρίαρχωμ Τρῆνοβскѣим, четемъ: Βαγωχзстикώμχ й самодрѣжцѣ вѣлгарскѣгω скѣптра црю Пѣтрѣ. Йор. Ивановъ, Български старини изъ Македония, стр. 128. Сжщо и Василий Българоубиецъ, като стигналъ въ Охридъ прѣзъ 1018 год. въ царската съкровищница намѣрилъ украсената съ бисери златна корона и златотъкани царски дрехи.*)*

Титлата прѣзъ второто българско царство.

Отъ двамата братя, Теодоръ, нарѣченъ Петъръ или Калопетъръ и Асѣнъ, извѣстенъ съ името Бѣлгунъ, които възстановиха второто българско царство слѣдъ възстанието на 1186 г. противъ Византия, Калопетъръ е билъ вѣнчанъ отъ Търновския архиепископъ Василия съ златна корона, който му облѣкълъ и багряница, и златни обуца, като знакъ на императорско достоинство (*Ἐτερος δὲ τῶν ὁμαζόνων ὁ Πέτρος καὶ στεφανίσκος χρυσέω διαδεῖται τὴν κεφαλὴν, καὶ τοῖς ποσὶν ὑποοράττει καὶ περιτιθήσι κοκκοβαφές πέδιλον. Nicet. Choniata p. 486. Тукъ Никита говори само за малъкъ златенъ вѣнецъ и за червени обуца). Тогава Петъръ се величаелъ и съ титлата царъ и самодрѣжецъ вѣскѣмъ вѣлгарωμъ и гърκωμъ, която по традиция се пазела между българитъ, както и по самитъ писания, останали още отъ врѣмето на старото царство. Титлата на Калопетра у нѣкои отъ латинскигъ автори е гласяла: „Kalopetrus... itemque a suis dictus imperator Greciae (Ansbert, Fontes rerum Austriacum, t. v. p. 54). Нъ скоро намираме на прѣстола Асѣна, а Петъръ се билъ отеглилъ въ Прѣславската часть отъ владѣнията си. Асѣнъ I, споредъ домашнитъ ни паметници, се титулиралъ царъ и самодрѣжецъ на всички българи и гърци, които се намирали подъ неговата власть. Така въ прочутия търновски надписъ на колоната въ черквата „Св. Четиредесетъ“ четемъ: *Язъ ѿω (Иванъ) Яскнъ къ х̄а (Христа) вг (Бога) вѣрны цр̄ и самодрѣжецъ вѣлгарωμъ сннъ СТАРАГО АСѢНЪ ЦАРЪ.**

Византийския историкъ Георги Акрополита нарича Асѣна I *василевсъ*, т. е. царъ („*Καὶ ἀνίσταται τις Ἀσάν τοῦνομα καὶ βασιλεύει τῆς χώρας*“). Georg Acropolit. p. 21). Слѣдъ убиството на Асѣна I отъ Иванка, прѣстола заелъ пакъ Петъръ („*καὶ μετῆλθεν . . . πρὸς τὸν Πέτρον πάλιν ἡ ἀρχηγία Μυσῶν*“ Nicet. Choniat. p. 721). Никита Хониатъ често отбѣгва думата *царство*,

*) Cedrin, p. 466.

а си служи съ думата *началство*. Петра наслѣдилъ Калоянъ. Византийския писателъ Акрополитъ пише, че той се нарекълъ царь на българитѣ: („αὐτὸς οὖν ὁ Ἰωάννης βασιλεὺς Βουλγάρων ὀνομασθεὶς“ . . . G. Acropolit. p. 23); а Никита Хониятъ пише: ἡ δὲ ἡγεμονία τῶν Βλάχων βλέπει πρὸς Ἰωάννην τὸν τρίτον τῶν ἀδελφῶν“ стр. 622. (Водителството (вмѣсто царството) на власитѣ (българитѣ) гледа къмъ Иоана (Калояна) третия отъ братята). И дѣйствително Калоянъ пише и на папата: „V episcopatus Bulgariae pertinent ad imperium meum. Theiner, Mon. Slav. I, p. 30) т. е. че петъ епископии на България принадлежали на *Калояновата империя*. Нъ римскитѣ папи, както и западнитѣ владѣтели и нѣкои писатели (латински), успорвали на Калояна царското достоинство и императорската титла. За това Калоянъ билъ принуденъ да се обърне къмъ папа Инокетий III и то слѣдъ като Византия, подиръ сключването на политическия договоръ (1200 год.), не пожелала да му признае царската титла и независимостта на Търновския патриархъ. Тогава Калоянъ изпратилъ обратно въ Римъ папския нунций Доминика отъ Бриндизи съ отговоръ отъ Калояна, въ който искалъ отъ папата, заедно съ приемането му въ лоното на римската църква, императорска корона, подобна на прѣдишнитѣ български царе Симеонъ, Петъръ, Самуилъ. Слѣдъ дълги колебания Инокетий чрѣзъ кардинала си Льва, който пристигналъ въ Търново, коронясалъ Калояна като rex (съ regium diadema) и му далъ кралевски знакове, при все че Калоянъ го молилъ и искалъ да го признае за императоръ и да му изпрати императорски знакове: корона и скиптеръ. Папата редовно въ писмата си нарича Калояна *rex Bulgarorum et Blacorum*. Сжщо и франкскитѣ писатели титулиратъ Калояна съ *roi. Johannis roi de Bogrie et de Blachie*. Кралската титла не била извѣстна въ България; тя отъ маджарско стигнала само до сърбитѣ тѣй като българитѣ били свикнали съ царската титла още отъ старото царство. Калоянъ съ благодарностъ приелъ короната, нъ все пакъ се подписвалъ царь (императоръ). Сжщото се случило и съ сантъ на Василия, за когото искали отъ папата титлата патриархъ. Василии получилъ само титлата примасъ, подъ прѣдлогъ, че и двѣтѣ титли иматъ еднакво значение (Apud nos haec duo nomina primas et patriarcha paene penitus idem sonat, cum patriarche et primates teneant unam formam, licet eorum nomina sint diversa. Theiner, Mon. Slav. I. 25, 27, 30, 39). (Кореспонденцията на Калояна съ Иннокетий III-ти се запазила само на латински). Наслѣдникътъ на Колояна е билъ Борилъ; въ синодика, който е билъ прѣписанъ отъ гръцки на български по негова заповѣдъ, четемъ: *Сѧ же кзскъ сѧтворѧшасѧ и покѧлна быша ѿ благочестѧкаго царѧ Борила*. (стр. 51 по софийското факсимилирано издание). Сжщо и Г. Акрополита Борила смѣта за царь („τοῦ γοῦν εἰρημένου Βορίλα βασιλικῆς τῶν Βουλγάρων κατάρχοντος“ . . . G. Acropol. p. 35).

Иванъ Асѣнъ II, при когото започна разцвѣтяванието на II-то българско царство въ търновския надписъ отъ 1230 год. се титулира, както и по-горѣ цитирахме, още и *самодържець* т. е. императоръ. А въ Болонския псалтирь, който билъ писанъ въ негово врѣме, четемъ: при цри асѣни българьскѣмъ... кх вхридѣ градѣ кх селѣ рекомѣмъ Рамне. И въ латинскитѣ паметници Асѣнъ II има сжщата титла: „cum Azeno Bulgarie imperatore“)... (Theiner. Mon Hung. I 21). Историкътъ Акрополита го нарича ту „василевсъ“ царь, ту „архонтъ“: „συνῆλθε τῷ τῶν Βουλγάρων βασιλεῖ Ἰωάννῃ τῷ Ἀσάν“ . . . . (G. Acropol. p. 44 ed Bonn.) Акрополита употребява титлата архонтъ за Асѣна II, когато говори едновременно и за византийския царь, та види се за разлика на българския господарь той прикача по-долна титла. Напримѣръ: ὁ μὲν τῶν Βουλγάρων ἄρχων. Ibid. p. 134 и още τῷ Βουλγάρων ἄρχοντι Ἀσάν. . . . Ibid. p. 55. Отъ него царь е запазено едно златопечатно слово (грамота), съ което се даватъ голѣми привилегии на Дубровчанитѣ: да ѣждоу ходѣтъ по ксеи хворѣ царствѣ ми: сѣ коупѣжъ какъжъ (ли) кѣ или женѣ. . . На монетитѣ, сѣчени въ негово врѣме (сребърни асѣновки), се вижда на едната страна спасителътъ седи на прѣстолъ, а на другата: „царьтъ“ стои, на глава му низка равна корона съ точки отгорѣ по срѣдата, загърнатъ съ намѣтало (мантия), прѣхвърлено прѣзъ лѣвото рамо, по крайщата богато украсено съ рѣсни, а въ срѣдата съ цвѣте кринъ; въ дѣсната си ржка държи жезълъ съ кръстъ отъ три точки на върха; а въ лѣвата ржка, протѣгната на вѣнъ, държи земно кълбо, надъ което стои едностранно кръстче съ точки на краищата. Долу отъ лѣво между краката и жезъла, шестоперна звѣзда. Горѣ отъ лѣва страна на полето монограмъ исе, който значи Асенъ, отъ дѣсно цр—царь; а отъ долу на лѣво монограмъ блг. на дѣсно грм., т. е. *Асѣнъ царь българомъ и гръкомъ*. Споредъ извѣстието на Албериха, Асѣнъ II умрѣлъ въ 1241 год. „circa festum S. Iohannis Assanus rex mortuus est“. Albericus, p. 578.

Въ синодикътъ отъ царя Борила на 58 стр. четемъ: Климаноу благовѣрномуу црю и Михаилоу братоу его..., дѣтемъ благочестивымъ великаго црѣ Асѣни, кѣчнаа памѣтъ. Царь Калиманъ или Коломанъ царувалъ само петъ години, роденъ билъ отъ майка маджарка. Него наслѣдилъ братъ му Михаилъ Асѣнъ отъ епиротката Ирина. Въ Дубровнишкото златопечатно слово четемъ: рожденомоу одъ благовѣрнихъ и свѣтихъ царю. Въ гръцкитѣ източници е извѣстенъ подъ името Μιούσης Мицо. Той е секалъ монети вѣнъ отъ България съ латинско писмо. На Мицовитѣ сребърни монети отъ една страна е изобразенъ Ис. Хр., а на opakото — единъ светець (навѣрно Св. Димитрия) съ осѣнка отъ бисерни точки около главата, подава знамѣ съ кръстъ на царя, който стои отъ лѣво гологлавъ и богато облѣченъ, и пришеѣ знамето съ дѣсната си ржка, а въ лѣвата държи кжсъ же-

зълъ, или свитѣкъ книга. Надписътъ се намира отъ дѣсно на полѣто MHN, а отъ лѣво AENV, между царевата глава и върлината на знамето буква надъ буква IP. или IPR., а въ други IPT. Тѣ означаватъ: *Mihael Aenus Imperator* (Михаилъ Асѣнъ Самодръжець). На нѣкои монети думитѣ стоятъ обратно. Има и монети отъ тоя царъ съ словѣнски монограмъ: Ц. Михаилъ — Ц. Ерина, т. е. *Царь Михаилъ — Царица Ерина*.

Михаилъ Асѣнъ билъ убитъ отъ своя братовчедъ, Калимана II, който заелъ прѣстола и се оженилъ за вдовицата Ирина 1257 г. Нѣ и той наскоро билъ убитъ, та се прѣкратила династията на Асѣновцитѣ. Тогава се събралъ съборъ въ Търново отъ кѣсѣмъ болѣшимъ малымъ же и великимъ иеррешимъ и чрънцѣмъ и кѣсѣмоу народу, та избрали за царъ Константина (1258—1277 г.), синъ на Тиха и внукъ на сръбския кралъ Стефана Неманя. Той билъ храбъръ и уменъ човѣкъ, родовитѣ владѣния на които се намирили близо до София, при политѣ на Витоша. За да запази правото на наслѣдство, той се оженилъ повторно за дъщерята на визант. императоръ Теодора Ласкариса, Ирина, внука на Асѣна II и приелъ име Константинъ Асѣнъ. Неговия и на царицата ликове почти въ естествена голѣмина се намиратъ въ Боянската черква „Св. Никола“, която е била зографисана прѣзъ 1259 г., а точни копия на тѣхнитѣ ликове се виждатъ въ приложенитѣ на нашето списание царски образи, които прѣдставляватъ *портретитѣ имъ*. Въ Боянския надписъ четемъ слѣдната титла: *при благокрѣпкъ и вѣчѣстиккъ и хѣтолюбивкъмъ цѣри Констандинъ Асѣни*. Надписътъ надъ портрета на царицата гласи: *Ерина благочестика царица кѣмъ българомъ*. Тѣзи царски фрески иматъ голѣмо значение за царскитѣ ни стри носии. Тази носия е почти най-богата и най-изящна отъ всички до сега известни у насъ царски носии по фрескитѣ. За сжщия царъ въ Софийския синодикъ четемъ: *Константиноу благочестикомъ и прѣкославному цѣрю нашему*.. стр. 58. Слѣдъ смъртта на Ерина (1270) Константинъ се оженилъ за Мария, племенница на визант. императоръ Михаила VIII. Тогава царъ Константинъ като зестра получилъ градъ Месемврия и Анхиало; послѣдния градъ на туркобългарски се наричалъ *Тутхонъ*. (споредъ старословѣнския прѣводъ на хрониката отъ Симеона Логотета). Прѣзъ неговото боледуване, като съуправителъ на царицата Мария, се явилъ полусамостоятелния деспотъ *Яковъ Святославъ*, който на 1271 г. взелъ участие въ мирѣтъ, заключенъ между Пржемисла Отокара II съ Стефана V, маджарски кралъ. Святославъ се титулува: *Svetislaus imperator Bulgarorum*. (Emler, Regesta Bohemiae et Moraviae II, 302) Него наслѣдилъ царъ Ивайло (1277—79 г.), прѣдводителъ на недоволната партия. Въ *Свѣрлийскитѣ откъслѣци* се запазилъ домашенъ споменъ за тоя царъ. Тамъ четемъ: *азъ ракъ божи Констандинъ чѣтъцъ, а зокомъ Койснъ граматикъ, написахъ книгы сие прѣзвитерю Гевргию, а зокомъ попоу Радослакоу, къ*

градъ Еврелизѣ, въ дѣи црѣ Ивана (въ 1279 г.) иѣги стопахоу грѣци подѣ градомѣ Трънкомѣ (Г. Ильинскій, Сверлижскіе отръвки, стр. 10). Когато царь Ивайло, съ прѣкоръ бърдоквата билъ записанъ въ войната съ татаритѣ, византийтѣ, които обсаждали Тръново, сполучили да турятъ на българския прѣстолъ далеченъ роднина на Асѣновци подѣ име Иоанъ Асѣнъ III, когото византийския императоръ Михаилъ VIII оженилъ за дъщеря си Ирина. Свадбата се извършила по царски и най-тържественно. (*Ἀλλ'οἱ τῆς Εἰρήνης γάμοι τῷ ἤδη βασιλεῖ φημιζομένῳ Βουλγάρων Ἀσάν ἐτελοῦντο περιφανέστερον, συμβόλους γὰρ ἔχοῦτο βασιλικούς.* Georg. Pachymer. p. 444 Bonn). Византийтѣ сами, споредъ български обичай, му дали титлата *василевсъ, царь*. Иоанъ Асѣнъ III, като не самостоятеленъ не можалъ да се удържи на българския прѣстолъ. Тогава се възползувалъ Георги Тертеръ отъ смуветѣ въ България и билъ коронясанъ за царь (1280 г.), ако и да произхождалъ отъ кумански родъ *Τερτεροῦς ἐκ Κομάνων ἦν*. Pachim. II. p. 265. Въ 1291 г. папа Николай IV отново се опитвалъ да привлече къмъ унията „Императора Георгия“, *Imperator Bulgarorum* стои въ единъ актъ, (Макушевъ, Италианскіе архивы и хранящіеся въ нихъ матеріалы для Славянской исторіи. С. П. Б. 1871 г. II. 28). и патриарха Иоакима III. (Е. Голубински, краткъ очерк. пр. церкв. стр. 83). Въ домашнитѣ ни източници царь *Георги Тертеръ* се спомѣнува въ надписътъ на „Смилецовия мѣнастирь“, построенъ отъ „княза Смилеца“ въ 1286 г.. Тертеръ, уплашенъ отъ татаритѣ избѣгалъ въ Одринъ; а татарския ханъ Ногая турилъ на прѣстола княза Смилеца, чийто имѣния се намирали между Ихтиманъ и Пазарджикъ. Той билъ длъженъ да плаща данъкъ на татаритѣ. По туй врѣме въ венецианскитѣ грамоти на българскитѣ царе редовно се дава титлата *imperator*, а и маджаритѣ го наричатъ понѣкога *imperator*.

Него наслѣдилъ *Теодоръ Светославъ*, синъ на Георгия Тертера. На неговитѣ сребърни монети личи: царьтъ пълноликъ стои изправенъ съ низка корона на главата, въ дълго богато украсено облѣкло, държи въ дѣсната ржка жезълъ съ едностръкъ кръгтъ на върха; а лѣвата му ржка е опрѣна на гърдитѣ. Надписътъ върви на около и гласи: **СВѢТОСЛАВЪ — ЦР. БЪЛГАРОМЪ** т. е. *Светославъ царь болгаромъ*. Неговъ наслѣдникъ билъ войнствениятъ му синъ Георги Тертерий II. Той царувалъ само една година и умрѣлъ. (1322—23 год.). За него било написано въ 1322 г. евангелие, което до скоро се пазеше въ хилендарския мѣнастирь. Тамъ четемъ: великѣи царь Георгие синъ великаго царя **СВѢТОСЛАВА**. (Срезневскій, памятн. Ю. С. письм. стр. 350). Още прѣзъ царуването на Светослава въ западна Вългария (Видинъ) владѣялъ самостоятелно Михаилъ *despoti Bulgarie, dominus de Vidigno*“.

Подиръ смъртъта на Тертера II въ България настанали безредици, та боляритѣ избрали за царь тогози *Михаила* (1323 —

1330 г.) Монетитѣ отъ този царь сж доста интересни. Лицето — Спасителя седи на прѣстолѣ. Опако̀то — царѣтъ пълноликѣ съ затворена корона на главата, вѣди на конѣ отъ дѣсно; въ лѣвата си рѣка дѣржи жезѣлъ съ кръстѣ на върха. До царя на полето раздѣлени буквитѣ МХ — ЦРЬ, т. е. *Михаилъ царь*. Михаилъ Шишманъ падналъ въ боя съ сръбския кралъ Стефанъ Урошъ III (1330 г.), който изпратилъ войски въ Търново, та избрали за царь Стефана Шишмана II, синъ отъ първата Михайлова жена, сръбкинята Анна. Въ сръбскитѣ паметници Михаилъ се титулира царь, Miklosich, Monum. Serbie, p. 93. Данило, Животи кралѣва и архиеп. српскихъ стр. 180, 181, 183, 188, а българската държава старитѣ сръбски писатели наричатъ царство българско̀е. Нѣ прѣзъ пролѣтъта (1331 год.) настанили смутове въ България, поради които новоизбраниятъ царь избѣгалъ при татаритѣ. Тогава българскитѣ боляри избрали за царь Иоанна Александра, сестринъ синъ на Михаила. Въ Манасиевия лѣтопись, който се пази въ Ватиканската библиотека, се намира изображение на царь Александра съ надпись: *Іωάννης Αλεξάνδρος βασιλεύς τῆς βαλγάρων* и грѣкомъ. А въ Британския музей се съхранява лордъ Кързонно — Заучеровото илюстрирано евангелие, кждѣто е изображено цѣлото царско сѣмейство начело съ Ивана Александра. Контури отъ цвѣтнитѣ сѣлѣкла се виждатъ тукъ на стр. 94 и 95. Тамъ е прѣставенъ въ цвѣтни дрѣхи и деспотъ Константинъ, зетъ на царь Александра съ тритѣ царски дѣщери, отъ които едната: дѣржаници же сжщи великаго амира амоурага. еданѣ же бѣхши за нѣ рода ради българскаго. (Софийски синодикъ, стр. 65). Отъ Ив. Александра се запазили и златопечатни слова (грамоти), дадени на Венециански търговци, и на Орѣховския мнастирь. Въ грѣцкитѣ официални документи четемъ: *Υψηλότητι βασιλεῦ τῶν Βουλγάρων* или: *Πρὸς τὸν ὑψηλότετον βασιλέα τῶν Βουλγάρων*. (Fr. Miklosich et Jos. Müller, Acta patriarch. t. I). Въ Месемврийския надпись четемъ: *Βασιλεύοντος τοῦ εὐσεβεστάτου μεγάλου βασιλέως Ἰωάννου Ἀλεξάνδρου μετὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ μεγάλου βασιλέως τοῦ Ἀσάν*. (Като царувалъ прѣчестния великъ царь Иоанъ Александъръ, съ синѣтъ си великия царь Асѣна). Интересно е, че и Иоанъ Шишманъ като прѣстолонаслѣдникъ още носи титлата *царь*. Византийския писатель Халкондила го титулува царь *Ἐστρατεύετο Ἀμουράτης ἐπὶ Σούμανον τὸν Μυσίας βασιλέα*. Нѣ и турскитѣ писатели приписватъ титлата *императоръ* на Ив. Шишмана. Така у ходжа Саадъ-Еддинъ, у Джевдедъ, у Наима, у Редзи-юл Ибраръ и пр. се нарича: „Зисманъ кебир-и текюръ диар-и българънъ“. Кебир-и текюръ означава великъ владѣтель или императоръ. Прилагателното кебиръ се давало само на българския господаръ, а въ рапортѣтъ отъ Лала Шахинъ до Мурада I по привзимането на гр. София, се нарича Кебир-и мурдарънъ, т. е. великъ мърсникъ. Сжщо и Ив. Сраци-

миръ Видински се нарича *царь*, както въ монетитѣ сѣчени съ неговия ликъ, тѣй и въ грѣкитѣ официални документи: *Παρέπεμψε δὲ πρὸς ἡμᾶς ὁ ἐνφιλότετος βασιλεὺς τῶν Βουλγάρων, κῶρ Ἰωάννης ὁ Σρατζιμηρός*. Acta patriarch. t. II. p. 28. А съпругата на царь Страцимира се титулира: „Imperatrix Bulgariae“ Theiner, Monum. Hungar. II 95, 28. Царь Срацимиръ Видински въ влашката хроника (У Григоровича) се нарича „Imperatui“ а въ грамотата му (1369—1398) стои: *Iw. Срацимиръ царь Българомъ*. Царь Шишманъ като е станалъ васалъ на зетя си Мурата, почналъ да сечи мѣдни монети, които отъ една страна иматъ словѣнски букви, а на опачината сж съ арабски букви. Такъва интересна монета съмъ виждалъ у подполковникъ Михайловски. Българския пѣкъ деспотъ Добротичъ, който владѣлъ сѣвероизточната крайбрѣжна часть на България съ резиденция гр. Варна, въ търговския договоръ, сключенъ между Генуа на 27 май 1387 г. синьтъ му Иванко, се титулира: *Dominus magnificus*, а самия *Jvanco: magnificus et patens dominus*. (De Sacy, Memoires de l'acad. des inscr. t. VII Paris 1824). Тѣй че българскитѣ владѣтели отъ втория периодъ по стара традиция се титулиратъ въ държавнитѣ актове изключително *царе*, а българската държава се наричала: „българскоѣ царство“ или *царства ми*, както стои въ *златопечатнитѣ слова*. Тази титла била извоювана изпърво отъ Симеона велики, когато съ побѣдоноснитѣ си войски диктувалъ миръ на Византия въ 924 г. прѣдъ цариградскитѣ стѣни. А братята Асѣновци подновиха царската си титла пакъ съ оржжие въ ржка. *)

*) Титлата *краль* у българитѣ не била никакъ въ употребување за българскитѣ господари. Кралскати титла види се стояла малко по-долѣ, та за това сръбския *краль* Стефанъ Душанъ, като стигналъ до върха на славата си, при все че е билъ *краль*, се вѣнчалъ на ново и приелъ титлата *царь*. Тѣй че, ако въ историко-литературно отношение и да не сжществувала разлика въ достоинството на *царь* и *краль*, нъ въ политическо е имало незначителна разлика. Титлата *царь* или *Βασιλεὺς* съдържала и понятието *господарь-владѣтель* и на чужди народности.

† Феѡра въ хѣбавѣрнаа,
и новопросвѣщеннаа
црца, и самодръжнца
въсѣмь
българомь
и грѣкомь:

† Иоанъ Алезандръ
въ хѣбавѣренъ црѣ
и самодръжецѣ
въ мѣбългаромь
и крѣкомь

Иоанна
црѣ снѣ
белнка црѣио

Иоанъ
црѣ снѣ
црѣвъ

КОНСТАНДИ ДЕСПО ЗМБЕЛНКА ЦРЪ ІО АЛЕЗАНРА
† КЕРАФАДЛАРЪ ДЕСПОТНИЦА, НАДЪЩНИЦРВА:
† КЕРАЦА ДЪЩНИЦРВА -
† ДЕСНЛАВА ДЪЩНИЦРВА:

Върху държавното и военно устройство на старо-българската държава?

Българския народъ (*τὸ τῶν Βουλγάρων ἔθνος* Theoph. p. 544 ed. Bonn.), който се настанилъ на постоянно мѣстожителство отсамъ р. Дунавъ въ старата област Мизия и въ България отататкъ Дунава Скития (*Βουλγαρία ἐκείθεν τοῦ Ἰστροῦ ποταμοῦ*) или както се казва въ именикътъ на старо-българскитѣ господари, *кѣнѣженне обоноу етраноу Доунапа*, се състоялъ отъ множество *родове* или *племена γένη* или *γενεαί*. Имената на такива родове, които въ разни врѣмена отъ идванието на българитѣ въ Европа сж заемали канския прѣстолъ, се наброяватъ въ именикътъ слѣднитѣ: *Якитохолъ . . . род емоу Доуло. Гостоуиъ . . . родъ емоу Ерми. Кинѣхъ . . . род емоу Оукилъ. Кормисошъ . . . родъ емоу Кокнилъ. Телець . . . род емоу Оуганиъ.* (А. Поповъ, Обзоръ хронографовъ русской редакцій, I, стр. 20.). Нъ и въ каменнитѣ надписи отъ врѣмето на великия канъ Омъртага (818—828 г.) се срѣщатъ названия на старобългарски племена, именно: *Кубиаръ* (*ἦτον δὲ γενεᾶς Κουβιάρης*), *Чагагаръ* или съ метатеза Качагъръ) *Κατζαγάρης* (*ἦτο δὲ γενεᾶς Τζακαγάρης*), *Киригиръ*, (*ἦτον δὲ τὸ γένος αὐτοῦ Κουριγῆρ*), *Ермиаръ* (*ἦτον δὲ γενεᾶς Ερμιάρης*); а въ другъ надписъ се е запазилъ само суфиксътъ *дуаръ* отъ единъ старо-български родъ или колѣно (*ἦτο δὲ γενεᾶς . . . δουάρης*). Материали для болгарскихъ древностей, стр. 173—237, 1905 год. издание Рус. Археол. Инстит. въ Константинополѣ. (Каменнитѣ надписи сега се съхраняватъ въ Народния музей). Съ изключение на родътъ *Ерми* останалитѣ колѣна сж живѣли и въ Мизия. Нъ ако се приеме тождеството на родътъ *Ермиаръ* съ родътъ *Ерми*, тогава ще трѣбва да приемемъ, че и послѣдния се запазилъ и миналъ заедно съ останалитѣ отсамъ р. Дунавъ. Отдѣлни групи отъ подобни родове образували племена *φολαί* или *γένη* или *γενεαί*, военната сила на които съставлявала ордата на племето. Числеността на ордата достига крѣгло до 10000 души, които се прѣдвождали отъ единъ вождъ, когото наричали *хаганъ* (*χαγάνος*) или *канъ* (*κάν*).

Срѣдневѣковнитѣ писатели ни съобщаватъ, че чергарскитѣ племена, които прѣзъ IV, и началото на V вѣкъ сж живѣли на сѣверъ отъ Кавказкитѣ планини, около Азовското море и на сѣверъ отъ р. Донъ, както и ония варварски племена, които сж обитавали покрай Химейскитѣ планини и къмъ централна Азия, ако и да носили общо име скити и хуни, нъ по отдѣлно всѣко едно племе имало си свое име. Така едно отъ тѣхъ се наричало *кутригури*, друго *утигури*, трето *ултизури*, четвърто *вуругунди* и пр. Множество такива племена малко по късно сж прѣминали въ Европа, като си послужили между другото... и съ течението на езерото, (р. Донъ) което се влива въ

Черното море. Тѣ се настанили въ тамошнитѣ земи, като изгонили прѣдишнитѣ жители. Отъ тѣзи племена ултизуритѣ и вуругундитѣ до царуването на императора Льва (457—474), били познати на ромеитѣ, нѣ подирѣ или изчезнали или пъкъ сж се оттеглили по на далечъ отъ границитѣ на византийската империя. (Οἱ Οὐννοὶ τὸ γένος . . . καθάπερ καὶ τὰ ἄλλα βάρβαρα ἔθνη, ὅποσα ἐντὸς Ἰμαίων ὄρους ἀνὰ τὴν Ἀσίαν ἐτόγγχανον ἰδρυμένα οὗτοι δὲ ἅπαντες κοινῇ μὲν Σκύθαι καὶ Οὐννοὶ ἐπωνομάζοντο ἰδίᾳ δὲ κατὰ γένη τὸ μὲν τι αὐτῶν Κοτρίγοι, τὸ δὲ Οὐτίγοι, ἄλλοι δὲ Οὐλίτιγοι, καὶ ἄλλοι Βουρούγουνδοι, καὶ ἄλλοι ὡς ἂν αὐτοῖς πάτριόν τε ἦν καὶ εἰθισμένον. Γεναῖς δὲ πολλαῖς ὕστερον διέβησαν εἰς τὴν Εὐρώπην . . . εἴτε καὶ ἄλλοῖα χρησιμοποιοῦντες τὴν ἐκροήν τῆς λίμνης τὴν ἐς τὸν Εὐξείνιον Πόντον φερομένην . . . ὡς καὶ τοὺς προτέρους οἰκήτορας ἀπελάσαντες, αὐτοὶ τὴν ἐκείνων κατέχουσιν, ἡμελλόν δὲ ἄρα οὐκ ἐπὶ μακροτάτον διαμένειν . . . ἀντίκα γοῦν Οὐλίτιγοὶ τε καὶ Βουρούγουνδοὶ μέχρι μὲν Λέοντος (457—474) τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τῶν ἐν τῷ τότε Ῥωμαίων γνώριμοί τε ὄπῃσιν καὶ ἄλκιμοὶ εἶναι ἐδόχουν ἡμεῖς δὲ οἱ νῦν οὔτε, ἴσμεν αὐτοῦς, οὔτε, οἶμαι, εἰσόμεθα, τυχὸν μὲν διαφθαρέντας, τυχὸν δὲ ὡς πορόωτάτω μεταναστάντας. Agath. p. 300, ed. Bonn.) Нѣ, освѣнѣ споменатитѣ по горѣ племена писателитѣ: Прискъ, Прокопий, Менандъръ, Йорданъ и други, сж отбѣлѣзали имената и на разни други хунски племена като: оногури или хуногури, сарагури, уроги и пр. Повечето отъ тѣзи племена историческата критика е наклонна да постави въ блиско сродство съ *българитѣ*.

Българското племе съ сжщинското си име се споменува за пръвъ пжтъ въ III вѣкъ подирѣ Р. Хр. въ една гръцка хроника, която се свършва съ 237 год. Нѣ критиката изказва съмнѣние въ древността на пасажа, който се отнася до *българитѣ*, затова и го изхвърля като неавтентичен*). Тѣй че най-старото извѣстие за българитѣ и до днесъ остава онова на латинския писателъ Eupodii, епископъ Тицински отъ 482—485 год., именно: *statt aute oculos meos Vulgarnm ductor Libertem . . . Mon Germ. VII p 205.* Нѣ отъ V вѣкъ имаме спомени за българитѣ и у арменския историкъ Моисей Хоренски (писалъ около 470 г.). Той съобщава, че около 120 год. прѣди Христа, възникнали голѣми смутове при Кавказскитѣ планини, въ земята на българитѣ. Отъ тѣзи българи много прѣминали въ Армения и се поселили на югъ отъ *Кох'а* въ плодonoсни и хлѣбородни мѣстности. Моисей говори още, че тая страна, гдѣто се поселили „*Вх'ндуръ—Булгаръ*“, била нарѣчена Ванандъ по името на прѣдводителя имъ Вундъ или Внендай (Mnēndaj). Историја Армений Мойсея Хоренскаго. Москва 1893 г. Извѣстията на Еннодия потвърждаватъ фактътъ, че прѣди от-

*) Виж. А. Куникъ и В. Розенъ, Извѣстия Ал-Бекри и другихъ авторовъ стр. 148.

теглянието на остготитѣ отъ Мизия за Италия (487 г.) трѣбвало Теодорихъ да се бие съ българитѣ, и навѣрно туй сражение станало прѣзъ 485 г. въ което остготския вождъ убилъ единъ български прѣдводителъ*). Това събитие е отбѣлзано и въ хрониката на Иоанна Антиохийски, който писалъ къмъ началото на VII вѣкѣ. *Υ^ς τῶν Θεοδορίων συζυγία αὐθις τὰ Ρ^ωμαίων ἐτάραττε καὶ τὰς περὶ τὴν Θράκην πόλεις ἐξελόθη, ὡς ἀναγκασθῆναι τὸν Ζήρωνα τότε πρῶτον τοὺς καλουμένους Βουλγάρους εἰς συμμαχίαν προτρέψασθαι. Ἐπειδὴ δὲ Θεοδώριχος ὁ Τριαρίου ἐπιτοχῶν πρὸς τοὺς Οὐνους ἔπραξε πολέμῳ, καὶ ἐπ' αὐτὴν τὴν Κωνσταντίνου πόλιν ὄρησεν.* (Ioannis Antiocheni Fragm. hist. Graec. ed. Didot. t. IV. p. 619). Тогава българитѣ, които се наричатъ едноврѣменно и *уни*, както се вижда и отъ горѣнаведеното, били разбити и Тевдерихъ се нахвърлилъ върху Цариградъ. Вторъ писателъ по дата, който говори за българитѣ е Cassiodorus, министъръ на остготския кралъ Теодориха. Той споменува българитѣ по поводъ поражението, нанесено на *ужаснитѣ на свѣта българи* отъ остготския прѣдводителъ Теодорихъ, синъ на Триария. Битката станала прѣзъ 504 год. отъ Теодориховитѣ офицери нѣкждѣ въ Панония. (Bulgares toto orbe terribiles... Mon. Germ. t. VIII p. 239).

Отъ 499 год. нататкъ се споменуватъ често нападения на българитѣ въ византийскитѣ области на югъ отъ Дунава, въ Мизия, Тракия и Илирия; а сжщото ставало и прѣзъ Юстиниановото врѣме (527—565 г.) Comes Ammianus Marcellinus, който писалъ прѣзъ 584 г. казва: *Consulta gens Bulgarorum saepe Thraciam, nullo Romanorum milite resistente, iterum devastavit.* Chron. Marcell. comit. Roncall. Vetust. latin. script. chron II. p. 306; и още: *in Thraciam quoque advolans praedantes eam Bulgaros felicior pugna cecidit . . .* ibid. II. p. 320. Нъ и писателя Jordan, който писалъ прѣзъ 552 г. казва, че жилищата на българитѣ се намирали надъ Черното море: *ultra quos (Acatziros) distendunt supra mare Ponticum Bulgarum sedes . . .* Mon. Germ. c. 5 s. 37. А на друго мѣсто сжщия авторъ пише: *Hi sunt casus Romanae rei publicae preter instantia cottidiana Bulgarum, Antium et Sclavinorum* p. 52. Сжщо и африканския писателъ Викторъ Тунуненски казва, че българитѣ нахлужвали въ Тракия и идвали до Цариградъ. *Bulgares Thraciam invadunt et usque ad susas Constantinopolim veniunt.* Roncal. vet. lat. chron II p. 377. Нъ на византийскитѣ историци: Иоанна Малала (билъ съврѣменникъ на императоритѣ Анастасия I Юстина I, Юстиниана и Юстина II), Прокопия (живѣлъ до 561—562 г.), Агатия (536

*) Ennod. Paneg. Theoder. c. 12. per foederati Mundonis adtrectationem Graecia est professa discordiam, secum Bulgares suos in tutela deducendo. — Eminus Pitzia indomitam Bulgarum iuventutem speculatus ardentis adolescentium impetus verborum armavit incendiis. — Concurrerant duae nationes: miratae sunt mutuo sui similes inveniri et in humano genere vel Gothum resistentem (?) audere vel Bulgares.

—572) и Менандра Протектора (живѣлъ прѣзь втората половина отѣ VI вѣкъ), които сж писали едноврѣменно съ горѣнаведенитѣ латински автори, названието бѣлгари е непознато. И когато тѣ говоратъ за сжщитѣ събития, вмѣсто названието бѣлгари, употрѣбаватъ — хуни. Значи, за тѣхъ бѣлгари и хуни било все едно. А туй най ясно се вижда отъ византийския писателъ (*Ἰωάννης Αντιοχεύς*). Иоанна Антиохийски, чието извѣстие цитирахме по горѣ*). Нѣ *Θεοφύλακτος Σιμόκατος*, който живѣлъ прѣзь врѣмето на императора Хераклия (610—640 г.) знае бѣлгаритѣ съ сжщинското имѣ име. Theoph. Simocat Hist. ed. Bonn. p. 276. А и Теофанъ конфесоръ, който живѣлъ и прѣзь началото на IX вѣкъ († 818) споминува бѣлгаритѣ за пръвъ пжтъ подъ 499 г. *Τῷ δ' αὐτῷ ἔτει καὶ οἱ καλούμενοι Βούλγαροι τῷ Ἰλληρικῷ καὶ Θράκη ἐπιτρέχουσι πρὶν γνωσθῆναι αὐτούς.* (Theoph. Chron. ed. de Boor p. 143.). Теофанъ извѣстява, че бѣлгаритѣ и прѣзь 513 год., навлезли въ Тракия, Скития (Добруджа) и Мизия съ Виталияна и завзели гр. Варна и Анхиало. *Τούτῳ τῷ ἔτει Βιταλιανὸς παραλαβὼν πᾶσαν τὴν Θράκην καὶ Σκυθίαν καὶ Μυσίαν, ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ πλήθη Ὀύννων καὶ Βουλγάρων, παρέλαβεν τὴν Ἀγχιάλον καὶ τὴν Ὀδυσσόπολιν* (ibid p. 247 ed Bonn.) Друго нашествие на бѣлгаритѣ въ Скития и Мизия се отбѣлѣзва и прѣзь 531 г. *Τούτῳ τῷ ἔτει ἐκίνησαν οἱ Βούλγαροι, δύο ῥήγες μετὰ πλήθους Βουλγάρων καὶ δοούγγου, εἰς τὴν Σκυθίαν καὶ Μυσίαν...* Въ слѣдната година подиръ едно нашествие на бѣлгаритѣ, които били разбити отъ гепидския военачалникъ Мунда, настаналъ миръ въ тѣзи византийски провинции, защото *унитѣ* не смѣли вече да минаватъ Дунава; а плененитѣ бѣлгари царѣтъ изпратилъ въ Армения и Лазика. И Теофанъ, както се вижда отъ цитираното, отождествява бѣлгаритѣ съ хунитѣ. Слѣдователно, и за нѣкои отъ византийскитѣ писатели наименованието за бѣлгари и хуни е било едно и сжщо. Подробности за други нахлувания на бѣлгаритѣ въ Балканския полуостровъ прѣзь VI вѣкъ, вижъ у: K. Müllenhoff, *Deutsche Altertumskunde*, V. II. s. 382—387 Въ 551 г. Гепидитѣ изпратили посланици да искатъ помощъ отъ понтийскитѣ хуни (кутригуритѣ) за прѣдстоящата война съ лонгардитѣ. Кутригуритѣ имъ изпратили 12000 души подъ прѣдводителството на множество водители. Нѣ понеже не билъ изтекълъ срокътъ на уговорения миръ съ лонгардитѣ, то гепидитѣ да не се лишатъ отъ съюзната помощъ врѣменно я изпратили противъ византийскитѣ владѣния. А императора Юстинианъ за да се освободи отъ кутригурскитѣ грабежи насъскалъ посрѣдствомъ скжпи подарѣци прѣдводителитѣ на утигуритѣ, (братско племе

*) Д-ръ Ив. Шишмановъ въ статията си: *Критиченъ прѣгледъ на въпроса за произхода на прабѣлгаритѣ* стр. 521, помѣстена въ Мин. Сбор. кн. XVI—XVII, като говори за Иоана Антиохийски, не отбѣлѣзалъ, че за тоя авторъ бѣлгари и хуни било все едно.

на кутригуритѣ) противъ тѣхъ. Тогава утигуритѣ заедно съ племето тетраксити подъ водителството на Шандилъ хана, прѣминали рѣката Донъ и се нахвърлили върху останалитѣ въ старитѣ си жилища кутригури и ги опленили. Поради тази постѣпка на утригуритѣ, били се принудили кутригуритѣ да напуснатъ византийскитѣ области и да се върнатъ въ старитѣ си жилища. (*καὶ ἐγένετο εἰρήνη βαθεῖα ἐν τῇ Θράκη, μηκέτι τολμώντων τῶν Οὐννων περᾶσαι τὸν Δάνουβιον. Τοὺς δὲ αἰχμαλώτους τῶν Βουλγάρων ἐπέμψεν ὁ βασιλεὺς εἰς Ἀρμενίαν καὶ Λαζικήν*). Тогава 2000 души хуни, отъ разбититѣ отъ Шандиля (*Σάνδιλ*) избѣгали съ женитѣ и дѣцата въ византийска територия и били настанени отъ Юстиниана въ Тракия. Въ 552 г. на ново нападнали хуни въ византийската империя (*Prokop. de bello Got. 421. p. 517*). Българитѣ като народъ се споменуватъ и въ погрѣшно приписваната на *Захария Реторъ църковна история*.*) Въ края на тази историческа компиляция на монахъ сириецъ се намира списъкъ на южни и сѣверни кавказски народи. Въ този именно списъкъ отъ 555 г. личатъ имената едно по друго: на *сабири*, *бургаръ* или *булгаръ*, *кутургуръ*, *абаръ*, *касиръ* (*акач ири*), *дирмаръ*, *сарургъръ*, *бъгърскъ* или *бърсълъ* и пр.

Прѣзъ 558 год. кутригуритѣ потеглили на югъ и се настанили блиско до Дунавското устие. *Ἐκείνου γε μὴν τοῦ ἔτους (558) . . . τὰ λοιπὰ τῶν Οὐννων γένη ἐσώζετο, καὶ ἦσαν ἐτι ὀνομαστότατα. Κατιόντες δὲ ὁμοῦ οἱ Οὐννοι ἐς τὰ πρὸς νότον ἄνεμον οὐ πόρρω τῆς ὄχθης τοῦ Ἰστροῦ ποταμοῦ ἠόλιζοντο, ἠνίκα ἦν αὐτοῖς. Agath. V 11 p. 301 ed. Bonn.* Нъ на идящата зима тѣхния водителъ Заберъ-ганъ (*Σαβερογάν*) прѣминалъ по замързналия Дунавъ. На пролѣтъта 559 г. хунитѣ т. е. кутригуритѣ, подраздѣлени на три групи, опустошили Балканския полуостровъ. Една орда отъ тѣхъ даже заплашвала самия Цариградъ, и само чрѣзъ хитросгъта и юначеството на стария военачалникъ Белизара билъ се отървалъ градътъ отъ тази опасностъ. Писателятъ Агатия говори, че тѣ сж били *хуни*, а Малала и Теофанъ поставятъ наедно хуни и словѣни *Οὐννοι καὶ Σκλάβοι*. Малала даже за 539 год. изрично бѣлѣжи, че при нападенията сж взимали участие множество разни варвари (*Ἐπερόδωσαν αὐτῷ (Μούνοδω) Οὐννοι μετὰ πολλοῦ πλήθους διαφόρων βαρβάρων*). Наемничеството тогава цѣвгѣло, а може би нападенията срѣщу византийскитѣ провинции били прѣдварително нагласявани отъ разнитѣ варварски народи.

Между туй къмъ 558 г., каго новъ опасенъ съсѣдъ за Византия въ нѣкогашнитѣ земи на гелидигѣ и лонго бардитѣ въ Панония, се настанили аваритѣ. Баянъ хаганътъ на този турски чергарски народъ поискалъ отъ Византия да му отстѣпи важната крѣпостъ Сирмиумъ. Тогава, както кутригуритѣ, тѣй и

*) К. Krumbacher, Geschichte der byzantin. Litterat. S. 403.

утигуритѣ вече сж признавали върховенството на аварския хаганъ и дѣйствиували наедно съ аваритѣ; той изисквалъ отъ Византия и годишниятъ данѣкъ, който още Юстинианъ плащалъ на двѣтъ горѣспоменати хунски племена, наричани и съ името *българи**). Баянъ като не билъ удовлетворенъ, заповѣдалъ на 10000 кутригури, *понтійски хуни*, да прѣминатъ р. Сава и да ограбятъ Далмация. А къмъ 597 год. намираме между войскитѣ на аварския хаганъ и български, които се биятъ съ византийски войски. За тѣхъ говори Теофилактъ Симоката. *Ἐκτῆ δὲ ἡμέρα καὶ πρὸς τὸ σκολῆσαι τοὺς πολεμίους ἄνδρας χιλίους συνέταξεν. Οὗτοι ἑκατοντάσι δέκα Βουλγάροις προσπίπτονσι . . . οἱ δὲ Βούλγαροι πρόσβεις ἐξέπεμπον τὴν τε μάχην ἀποκηρυκεύοντες . . . οἱ μὲν οὖν Βούλγαροι πρὸς μάχην χεῖρας ἐνέμιξαν, καὶ λίαν ἡρωϊκῶς συνταξάμενοι, εἰς φυγὴν ἀποκλίνας Ρωμαίους ἠνάγκασαν.* Theoph. Sim. 7. 4.

Нъ за прѣселывание на нови български орди по онова врѣме въ Европа намираме извѣстия и въ сирийската хроника на Антиохийския, якобитски патриархъ Михаила Велики (1166—1199 г.). Тукъ даваме самото извѣстие въ прѣводъ на френски, както го намираме у Шабо, тѣй като у насъ до сега не е съобщено за него.

A cette époque, trois frères (sortirent) de la Scythie intérieure conduisant avec eux trente mille Scythes, et firent route pendant 60 jours. depuis les defiles du mont Imaeon. Ils firent route en hiver, afin de trouver de l'eau, et parvinrent jusqu'au fleuve Tanais. qui sont du lac Maeotis et se perd dans la mer du Pont.

Lorsqu'ils arriverent aux frontières des Romains l'un d'entre eux appelé Bulgarios. prit dix mille hommes et se sépara de ses freres. Il franchit le fleuve Tanais dans la direction du Danube, qui lui aussi se perd dans la mer du Pont; et il fit demander à Maurici[us] de lui donner un pays pour s'y fixer et devenir les auxiliaires des Romains. L'empereur lui donna la Moesie supérieure et inférieure, et la Dacie: pays florissants que le peuple des Avars avait dévastés depuis l'époque d'Anastas[us]. Ils habitèrent là, et furent une garde pour les Romains. Ils furent appeles par ceuxci: Bulgares.

Les deux autres frères scythes vinrent dans le pays d'Alân qu'on appelle Bersâlia, dont les villes avaient été bâties par les Romains, (382) qui sont Qâzpia, qu'on nomme Porte de Touraiyê. Les Bulgarayê et les Pougourayê leurs habitants, se firent un jourchrétiens. Quand un peuple étranger régna sur ce pays, ils furent appelés Khazarayê du nom du frère aîné qui se nommait Khazarig.

*) Отъ нѣмскитѣ учени D-r O. Pniower, D-r J. Marquart считатъ утигуритѣ и кут игуритѣ за български племена, а отъ рускитѣ Ф. Ив. Успенски, именно: „И указаніе на двѣ орды кутургуровъ и утургуровъ несомнѣно дѣлжно быть отнесено на счетъ болгаръ, а не гунновъ“. Материалы для болгарскихъ древностей стр. 215.

Ce peuple devin puissant et prit de l'expansion. (Chronique de Michel le Syrien Patriarche Jacobite d'Antioche (1166—1199) t. II p. 363—364 ed. Chabot). Тукъ даваме сжщия текстъ споредъ нѣмския прѣводъ на Д-ръ J. Marquart, Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge. S. 484—485.

„In dieser Zeit (zogen aus) drei Brüder aus dem inneren Skythien, indem sie mit sich führten dreissig tausend Skyten, und sie kamen einen Marsch von 65 Tagen von jenseits des Gebirges Imēon. Sie kamen aber in der Winterszeit wegen des Auffindes von Wasser, und sie gelangten bis zum Strome Tanais der aus dem See Māntiōs (Maiotis) herauskommt und sich in das Pontosmeer ergiesst Als sie nun an die Grenze der Romäer gelangt waren, nahm einer von ihnen namens Bulgarios, zehn tausend Mann und trennte sich von seinen Brüdern und überschritt den Tanais (Tāniōs) zum Strome Dōnabis (у Бархепрея стои und schlug sein Lager auf zwischen den beiden Strömen Tanais und Dōnabis, т. е. и разположи легера си между двѣтѣ теченията на р. Донъ и р. Дунавъ.) der ebenfalls in das Pontosmeer mündet, und sandte an Maurīqē, er möge ihm Land geben, um dort zu wohnen und ein Bundesgenosse der Romäer zu sein. Er gab ihm Ober und Unter-Moesien und Dakien, feste Orte, die das Volk der Awaren (Abāris) verwüstet hatte seit den Tagen des Anastas, und sie siedelten sich dort an und wurden ein Bollwerk für die Romäer. Jene Skythen wurden von den Romäer Bulgaren genannt.

Jene beiden andern Brüder aber kamen ins Land Alān, das Barsalia heist, dessen Städte von den Römern erbaut worden waren, welche Qaspia sind, welche man Thor der Torāje nennt; die Bulgaren und Puguren ihre Bewohner, waren einmal Christen; da aber ein fremdes Volk über jene Gegend die Herrschaft gewonnen hat, wurden sie Chazaren genannt nach dem Namen jenes ättesten Bruders, der Chazarig genannt wurde. Und es ward stark dieses Volk und breitete sich aus“. Българския прѣводъ гласи:

„Въ туй врѣме излѣзли трима братя отъ вжтрѣшността на Скития, като водѣли съ себе 30000 скити, и тѣ направили единъ ходъ отъ 60 дни (65) оттаткъ на Имейската планина. Тѣ дошли прѣзъ зимата за да намѣратъ вода, и тѣ стигнали до течението на р. Танаида (Донъ), която изтича отъ Меотийското езеро и се влива въ Понтийското море. Когато тѣ стигнали до границата на ромейтѣ единъ отъ тѣхъ, по име Вулгариосъ взелъ десетъ хиляди души и се отдѣлилъ отъ братята си. Той прѣминалъ р. Танаида и се настанилъ между двѣтѣ течения на Донъ и на р. Дунавъ, която тѣй сжщо се влива въ Понтийското море. И изпратилъ до императора Маврикия пратеници да иска да му даде тамъ земя за живѣние и да стане съюзникъ на ромейтѣ. Той му далъ Горна и Долна Мизия и Дакия, укрѣпени мѣста, които бѣ опустошилъ аварския народъ отъ врѣмето на Анастасия, и тѣ се поселили тамъ и станали крѣпка стража за ромейтѣ. Тѣзи скити се нарѣкли

българи отъ ромеитѣ. Нъ онѣзи двама други брата отишли въ земята на аланитѣ, която се нарича Барсалия, чиито градове сж били съградени отъ ромеитѣ, които сж Каспия (Qaspiā), които наричатъ Врата на *Турайтъ* (Toraје или Touraіye). Българитѣ и Пугуритѣ тѣхни жители били нѣкога християни; нъ понеже единъ чуждъ народъ върху тази страна владѣлъ, тѣ се нарѣкли *Хазари* по името на оня най старъ братъ, който се наричалъ Хазаригъ. Този народъ е билъ силенъ и се прострѣлъ на широко“. Обяснения върху текста вижъ въ горѣказанитѣ съчинения.

Нъ за идванието на български племена въ Европа прѣзь царуванieto на Маврикия (четвъртата му година 586) свидѣтелствува и Григория Бархебрей, за когото се приема че се ползувалъ главно отъ хрониката на Михаила Велики. Това извѣстие даваме го споредъ прѣвода на Д-ръ Маркарта.

Um diese Zeit (in 4. Jahre des Maurīqē 586 n. Chr.) zogen drei Brüder aus dem inneren Skythien aus mit 30000 Skythen, und sie kamen einen March von zwei Monaten, um Wasser aufzufinden, nämlich von jenseits des Gebirges Imeos (Imāōn), und sie gelangten bis zum Flusse Tanais, der aus dem See Maietis herauskommt und sich in den Pontos ergiesst. Als sie nun an die Grenze der Romäer gelangt waren, nahm einer von ihnen, namens Bulgaris 10000 (Mann), überschritt den Tanais und schlug sein Lager auf zwischen den beiden Strömen Tanais und Donabis, der ebenfalls in den Pontos mündet. Und er sandte an Maurīqē, er möge ihm Land gewähren, um dort zu wohnen und ein Bundesgenosse der Romäer zu sein. Er gab ihm Ober und Unter-Moesien und er siedelte sich dort an, und sie wurden ein Bollwerk für die Romäer. Diese Skythen nun nannten die Romäer Bulgaren. Jene beiden andern Brüder aber kamen ins Land der Alanen d. i. Barsēlia, oder zur Stad Kapadokia (?) welche die Bulgaren und Hunuguren 'Tor der Türken nennen, welche ehemals Christen waren und jetzt Chazaren genannt werden nach dem Namen ihres ältesten Bruders“. Dr. J. Marquart, Die Chronologie der alttürkisch. Inschrift. S. 82. (Това извѣстие на сирийския лѣтописецъ игнориралъ проф. Златарски безъ да се опита да даде какви годѣ обяснения).

Едва ли може да подлежи на нѣкакво съмнѣние, че сирийския лѣтописецъ не е почерпилъ горнитѣ свѣдения за идванието на българитѣ отъ много по стари надѣжни византийски лѣтописи, които не сж се запазили, та не достигнали до насъ. Въ горното можемъ да се увѣримъ и отъ краткитѣ сходни извѣстия които намираме у Ios. Genesii, (писалъ прѣзь 945—959). *Ος δὲ ἀρχηγὸς Βουλγαρίας (οἷς τὸ γένος ἐξ Ἀβάρων τε καὶ Χαζάρων ἀπὸ Βουλγάρου κυρίου ὀνόματος, ὃς παρὰ Ρωμαίων ἐν κατοικήσει Δορυστόλου καὶ τῆς Μυσίας γεγένητο) ἐλαχθῆν προῆσι ῥήματα ἐπιδρομῆν Ρωμαίους.* Genesii, De rebus L. IV p. 85 ed. Bonn. Значи и Генезий знаелъ, че българитѣ сж получили

името си отъ собственното име *Булгаросъ*, както пише Михаилъ Антиох. Нъ и Левъ Дияконъ (писалъ падирь 992 г.) свидѣтельствува, че България си получила името отъ своя племениначалникъ, който се наричалъ *Булгаросъ*. *Λέγεται γὰρ Μυσοῦς ἀποίκους τῶν ὑπερβορίων Κοτράγων, Χαζάρων καὶ Κουμάνων ὄντας . . . ὁμονύμως δὲ τὴν χώραν ἀπὸ Βουλγάρου (τοῦ σφῶν φυλάρχου) Βουλγαρίαν καλέσαι*. Leon. Diakon. VI 8 p. 103 ed. Bonn.

Между туй критиката съ недоумѣние погледна на горното съобщение за идванието на българитѣ въ Европа прѣзъ 586 г., тѣй като подобно извѣстие не е отбѣлѣзано въ запазенитѣ до сега византийски лѣтописи отъ онова врѣме. Нъ за туй пѣкъ въ тѣхнитѣ хроники се намиратъ свѣдения, които разправятъ за прииждане на хунски племена съ ордитѣ си въ Европа. Така напримѣръ споредъ Менандра още прѣзъ срѣдата на VI вѣкъ Аваритѣ (558 г.) били истикани отъ турцитѣ (хазаритѣ) (*τοὺς τούρκους ἀπὸ τῆς ἐφᾶς, οὓς Χαζάρους ὀνομάζουσιν*. Theoph. p. 485.) въ Европа и се борили съ словѣнитѣ (Анти) които живѣли между Днѣпъръ и Днѣстъръ. Тогава между аваритѣ се намирало вече племето *Κοτζαγηροὶ* (племения вождъ се именувалъ *Κοτράγηρος*) (*τοῦτά τοι ὁ Κοτράγηρος ἐκεῖνος, ὁ τοῖς Ἀβάροις ἐπιτήδειος ὁ κατὰ Ἀντῶν τὰ ἔχθιστα βουλευσάμενος*. Müller, F. H. G. t. IV p. 204). Вслѣдствие на сжщия напоръ на турцитѣ, които покорили множество народи и въ юго-источна европейска Руссия*), подиръ дванадесетъ години отъ идването и на тѣзи българи, сж отбѣлѣзани нахлувания и на други хунски орди въ Европа. *Κατ' αὐτὸν τὸν χρόνον οἱ Ταρτιάχ, καὶ οἱ Κοτζαγηροὶ (καὶ οὗτοι δὲ τοῦ Οὐάου καὶ Χουννοὶ) ἀπὸ τῶν τούρκων ἀποδιδράσκουσι, καὶ πρὸς τὴν Εὐρώπην γενόμενοι, τοῖς περὶ τὸν Χαγᾶνον τῶν Ἀβάρων συνάπτονται. Λέγεται δὲ καὶ τοὺς Σαβενδέου, ἐκ τοῦ γένους περνεῖναι τῶν Οὐάου, καὶ Χουννοὶ. Η' δὲ γερονεῖα ἐπίθετος δύναμις τοῖς Ἀβάροις εἰς δέκα χιλιάδας ἦκρί-*

*) *Ὁ Χαγᾶνος ὁ μέγας δεσπότης ἐπὶ τὰ γενῶν, καὶ κύριος κλιμάτων τῆς οἰκουμένης ἐπτά*. Theoph. Sim. L VII c. VII. Тогава били покорени отъ турцитѣ и земитѣ отъ гдѣто идвали разнитѣ хунски племена включително и псевдоаваритѣ. *Ὁ χαγᾶνος καὶ τοὺς, ὄγῳ ἐχειρώσατο πάντα. Ἔθνος δὲ . . . οὗτοι δὲ πρὸς ταῖς ἀνατολαῖς τὰς οἰκίσεις ποιοῦνται, ἔνθα ὁ Ἄτελ (Τίλ) διαρρέει ποταμὸς, ὃν μέλαινα τούρκοις ἀποκαλεῖν ἔθος*. Theoph. Sim. I. VII, c. VII. А у Теофана стои Аталъ . . . *ποταμὸς μέγιστος . . . διὰ τῆς τῶν Σαρμάτων γῆς, λεγόμενος Ἀτάλ*. p. 545 ed. Bonn. Отъ тѣзи цитати личи, че рѣката Волга тогава се наричала Ателъ или Ителъ, та по нейното име не могли да бждатъ нарѣчени българитѣ, които съ сжщинското си име били отъ полрѣди извѣстни на сжщитѣ писатели. По този въпросъ до такъво не научно обосновано заключение доде Д-ръ Ив. Шишмановъ въ статията си: *Критиченъ прѣгледъ на въпроса за произхода на прабългаритѣ*. Мин. Сбор. кн. XVI и XVII, именно: „И така българинъ значи буквално човѣкъ, мжжъ отъ Волга. Волжанинъ“ (стр. 744). И до като Шишмановъ не е взелъ въ внимание статията на учения фр. Миклошичъ: *Über die Nationalität der Bulgaren*, доста на широко говори за възгледа върху произхода на българитѣ на Цани Гинчева и П. Р. Оджаковъ! (вижъ стр. 631—632). Изобщо взета тази рѣбота на Д-ръ Шишмановъ е твърдѣ набързо писана и е доста слаба.

βωτο. Theoph. Sim. L. VII с. VIII. Това сж били Тарнияхъ хуни, кочагири и забендеръ хуни, които избѣгали отъ къмъ Волга, пакъ вслѣдствие турския натискъ и се присѣдинили къмъ аваритѣ. Тѣй че, при това движение на многобройнитѣ хунски племена е било твърдѣ възможно, щото и горѣспоменатитѣ три племена отъ сирийскитѣ лѣтописци, да сж се настанили между р. Донъ и Дунава. А че хрониститѣ не всѣки пжтъ сж отбѣлѣзвали всичкитѣ произшествия на врѣмето си поредъ, въ туй не трѣбва да се съмняваме, толкозъ повече, че имаме подобни примѣри.

Между туй *българи* продължаватъ да се споменуватъ и прѣзъ събитията, които ставали въ началото на VII вѣкъ. Така въ обсадитѣ на гр. Солунъ отъ словѣнитѣ, участвували заедно съ аваритѣ и *българи*. (Тѣ ставали прѣзъ първото десетолѣтие на VII вѣкъ (около 609 год.), както напоследъкъ се установи отъ критиката, слѣдъ като се обърна внимание на извѣстието въ етиопската хроника отъ Иоана Никиу)*). Върху туй свидѣтелствува и житието на Св. Димитрия, писано прѣзъ VIII вѣкъ. Словѣнскитѣ племена въ Македония слѣдъ като не успѣли въ първата обсада на Солунъ, изпратили апокрисиарии до аварския хаганъ за да имъ помогне да прѣвзематъ града. Хаганътъ драговошно приелъ просбата и слѣдъ двѣ години събралъ войски отъ варварскитѣ племена въ държавата си, именно: отъ словѣни и *българи*, и безчисленни народи (*Προθύμως οὖν ὁ λεχθεὶς τῶν Ἀβάρων χαγάνος... πάντα βάρβαρα φύλα συναθροίσας, ἅμα τε τῶν πάντων Σκλαβίνων καὶ Βουλγάρων καὶ ἀπειρῶν ἔθνῶν... Tougard, De l'histoire profane dans les actes grncs des Bollandistes. Paris 1874. p. 130. Още: ὁ τῶν βαρβάρων χάγανος μετὰ τοῦ ἑτέρου πλήθους τῶν τε Βουλγάρων καὶ τῶν προελεγμένων πάντων ἔθνῶν... ibid p. 132. И още: ἐξ ἐκείνου οὖν ἐπιμυγέντες μετὰ Βουλγάρων καὶ Ἀβάρων καὶ τῶν λοιπῶν ἐθνικῶν... ibid. p. 186. Въ това житие се различава и языкътъ на словѣнитѣ отъ оня на българитѣ, *καὶ τὴν καθ' ἡμᾶς ἐπιστάμενον γλῶσσαν καὶ τὴν Ρωμαίων, Σκλάβων καὶ Βουλγάρων.* Ibid p. 190.*

Нъ къмъ туй врѣме аварската мощъ почнала да ослабва. Прѣзъ 619 г. и 626 г. аваритѣ заедно съ *българи* и словѣни безуспѣшно обсаждали Цариградъ. Тогавъ били настѣпили и вжтрѣшни раздори между тѣхъ, а българитѣ до толкова се чувствували силни въ аварската държава, щото подиръ смъртта на хаганътъ къмъ 630 г. изявили даже претенции да поставятъ на хаганския прѣстолъ своя прѣдводителъ. По поводъ на това настанала люта борба между българи и авари, която

*) Die Nachricht zeigt, dass die bisher angenommene Chronologie der Angriffe der Slaven und Avaren auf Thessalonique ganz unrichtig ist, und dass die grossen kämpfe in die Zeit um 609 gehören... C. Iireček, Die Romanen in der Städten Dalmatiens... въ Denkschriften der. k. Akad. der Wissenschaft. 48. Band, S. 26.

се свършила въ полза на послѣднитѣ. Тогава 9000 българи съ жени и дѣца поради туй били принудени да напуснатъ Панония. Кралъ Дагобертъ, къмъ когото се обърнали да искатъ земя за живѣние, позволилъ имъ да прѣзимуватъ въ Вајонагіа, кждѣто и били безчеловѣчно, коварно и измѣнически избити, а само 700 подъ прѣдводителството на Alcioca се отървали отъ кървавата баня въ marca Vipedogum, отъ дѣто между 663 г. 668 се отправили за Италия, като помолили лонгобардския кралъ Гримвалда да имъ отстѣпи мѣстожителство. Той ги допусналъ въ старитѣ самнитски градове Saepinum, Bovianum и Aesernia. Тѣ си запазили языка още 1¹/₂ вѣкъ, нъ вече почти всички говорили романски языкъ. (Fredegar, с. 72). А малко по късно къмъ 635 год. владѣтеля Кувратъ на уногундуритѣ (българско племе) изругалъ и изгонилъ, оставенитѣ въ собствената му земя, аварски войски.

Ето самото извѣстие:

Υπό δὲ τὸν αὐτὸν καιρὸν ἐπανεστῆ Κοῦβρατος ὁ ἀνεπίος ὄρος γανᾶ ὁ τῶν Οὐννογοундоῦρων κύριος τῶ τῶν Ἀβάρων χαγάνω, καὶ ὃν εἶχε παρ' αὐτοῦ λαὸν περιβοίσας ἐξεδίωξε τῆς οἰκείας γῆς. Διαπροσβεύεται δὲ πρὸς Η'ράκλειον καὶ σπένδεται εἰρήνην μετ' αὐτοῦ, ἣνπερ ἐφύλαξαν μέχρι τέλους τῆς ἐαυτῶν ζωῆς, δῶρά τε γὰρ αὐτῶ ἐπέμπε καὶ τῇ τοῦ πατριχίου ἀξία ἐτίμησεν. Niceph. arch. Const. ed. De Boor, p. 24. Прѣводъ. И въ това врѣме възстаналъ Кубратъ братанецъ на Ор-гана, господарь на уногундуритѣ противъ аварския хаганъ и като изругалъ всячески войската, която ималъ отъ него (отъ хагана), изгонилъ я отъ собствената земя*). И изпраща пратеници до Хераклия и сключва съ

*) В. Златарски невѣрно прѣвелъ една часть отъ това извѣстие, именно той пише: „и като се отнесълъ къмъ неговия народъ, когото той управлявалъ, твърдѣ надмѣнно, изгонилъ го отъ собствената си земя“. Какъ измждрилъ г-нъ професора подобенъ прѣводъ! Нека забѣлѣжимъ, че Никифоръ, както и Теофанъ думата λαὸς употребляватъ често вмѣсто *войска στρατός*. Примѣри за това има много у византийскитѣ лѣтописци.

Горното свидѣтельство на Никифора нашия проф. В. Златарски го сблизилъ съ едно извѣстие, което се намира въ етиопската хроника на епископа Иоана Никиу отъ Горни Египетъ. То гласи: „Саманата хвърли раздори между Хераклия II и армията, и веднага войскитѣ отъ провинцията Кападокия се пуснаха да прѣвѣятъ злини и съставихъ едно писмо, за което казвахъ, че било адресувано отъ Мартина и Пирра, цариградски патриархъ, до Давида Логотета за да го поканятъ да вдигне силна войска . . . когато жителитѣ на Византия получихъ тази новина, тѣ казаха, че авторътъ на този проектъ е Кубратъ началникъ на хунитѣ, братанецъ на Органа. Този човѣкъ бѣше кръстенъ още отъ дѣтинството си и приетъ въ нѣдрата на християнството въ Цариградъ и бѣ израсълъ при

него миръ, който запазили до края на живота си, защото и дарове му изпратилъ и го почелъ съ достоинството на патриций“.

До тукъ наведохме по хронологически редъ по-голямата частъ отъ извѣстията у писателитѣ, които посочватъ съществуването на българи отъ татъкъ р. Дунавъ, главно въ аварскитѣ владѣния, а подиръ туй указахме и на освобождението на българитѣ отъ игото на аваритѣ отъ Кубрата. Нъ, споредъ писателя патриарха Никифора, Кубратъ съединилъ племената хуни, българи и котраги. (*Λεκτέον δὲ ἤδη περὶ τῆς τῶν λεγομένων Οὐννων καὶ Βουλγάρων . . . καὶ οἱ λεγόμενοι Κότραγοι ὁμόφυλοι αὐτῶν καὶ οὗτοι τυγχάνοντες . . . Κουβράτος τις τοῦνομα κύριος γενόμενος τῶν φύλων τούτων*). А Теофанъ конфесоръ именува ги: оногундури, българи и котраги (*Ἀναγκαῖον δὲ εἰπεῖν καὶ περὶ τῆς ἀρχαιότητος τῶν Ὀνογουνδοῦρων, Βουλγάρων καὶ Κοτράγων . . . καὶ οἱ λεγόμενοι Κότραγοι ὁμόφυλοι αὐτῶν καὶ οὗτοι τυγχάνοντες*)*). Нъ пита се, дѣ сж живѣли тѣзи племена,

императорския дворъ. Той завърза нечувана дружба съ Хераклия I, който бѣше го обсицалъ съ благодарѣния, и слѣдъ смъртта му той останж отъ признателностъ привързанъ къмъ дѣцата му и жена му Мартина. Съ силата на светото и животворно кръщение, което той получи, той побди всичкитѣ варвари и езичници. И тѣй казвахж, че той покровителствува интереситѣ на Хераклиевитѣ синове и е врагъ на Константиновитѣ“. Мин. Сбор. кн. XI стр. 148—149. Както се вижда отъ горѣнаведеното проф. В. Златарски въз основа на свидѣтелството отъ Иоана Никиу твърди, че Кубратъ съ помощта на императ. Хераклия изгонилъ аварскитѣ гарнизони отъ българскитѣ земи и че Кубратъ билъ покърстенъ и пр.... Нъ това твърдѣние не може да издържи критика. Отъ разсжжденията на проф. П. Смирнова, който рецензира статията на В. Златарски въ Журналъ Мин. Нар. Просв. книг. 351 январь 1904 г., излиза, че горното извѣстие на Никиу не може да се отнесе до нашия Кубратъ владѣтеля на хунитѣ, братанецъ на Ор-гана, а до съвсѣмъ друго лице. Г-нъ П. Смирновъ казва, какво Иоанъ Никиу говори за нѣкой Quetrades, че постоянно живѣлъ при двора въ Цариградъ. А патриарха Никифоръ приблизително подъ 635 г. пише: „че Кобратъ братанецъ на Органа, повѣлителъ на хуногундуритѣ, възстаналъ противъ аварския хаганъ и пр. . . . и изпратилъ пратеници до Хераклия и . . . и заключилъ миръ; слѣдъ това, споредъ П. Смирновъ, сближението на Quetrades съ Кубрата и на Куетради съ *Ἰοουανᾶς* еще менѣ основательнымъ, защото нѣмало тождество въ извѣстието на Никиу съ Никифора. Quetrades (на Иоана Никиу) — по видимому служилый человекъ

*) Проф. В. Златарски погрѣшно прѣвожда послѣдната фраза, именно: „и казанитѣ котраги тѣхнитѣ (на българитѣ) съплеменици и тия находящи се (племена)“. Фразата „и тия находящи се (племена)“ е съчинилъ самъ г. В. Златареки. (Период. списан. кн. 63, стр. 319). Горната фраза се прѣвежда: „и рѣченитѣ котраги, и тѣ сж били тѣхни съплеменици. Глагольтъ *τυγχάνω* въ този случай има значение на *съмъ, бивамъ*.

които обѣдинилъ Кубратъ въ една държава, която се нази-
вавала въ старо врѣме велика България, или съ други думи,
на кждѣ се простирало тогава Кубратовото българско ханство?
И Никифоръ и Теофанъ отговарятъ на този въпросъ, както
слѣдва: *ἐν τοῖς ἀρκτέροις περατικαῖς μέρεσι τοῦ Εὐξείνου πόντου,*
ἐν τῇ λεγομένῃ Μαιώτιδι λίμνῃ . . . ἐπὶ τὸν λεγόμενον Κοῦφιν πο-
ταμόν, ἐνθα τὸ ξυστὸν ἀρρεύεται Βουλγαρικὸν ὄψαρον, ἢ παλαιὰ
Βουλγαρία ἐστὶν ἡ μεγάλη. (въ сѣвернитѣ оттатъшни страни на
Евксинския понтъ (Черното море) при езерото, наречено Мео-
тида (Азовско море) по рѣката нарѣчена Куфина, (сега Ку-
банъ), дѣто се лови гладката (вкусната) българска риба, *се*
намира старата велика България). Сходенъ отговоръ дава
и Никифоръ: *Περὶ τὴν Μαιώτιν λίμνην κατὰ τὸν Κώφην πο-*
ταμὸν καθίσταται ἡ παλαιὰ καλουμένη μεγάλη Βουλγαρία, т. е.:
Около езерото Меотида по рѣката Кофина *се намира нари-*
чаната отдавна (въ старо врѣме) велика България.

Нъ сжщитѣ автори понататъкъ разправятъ, че „Кубратъ
„владѣтелятъ на казаната България, и на котрагитѣ, като

Ираклия християнинъ, а Ковратъ — ханъ“, който изхвърля игото на
аваритѣ. А че Quetrades е билъ служащъ челоуѣкъ на византий-
ската империя показвалъ, пише Смирновъ, слѣдния контекстъ:
„войскитѣ отъ провинцията Кападокия . . . съставихъ едно писмо . . .
когато жителитѣ на Византия получихъ тази новина тѣ казахъ, че
авторътъ на този проектъ е Quetrades“. Отъ тукъ явно е, че Que-
trades се намиралъ при византийската армия въ Кападокия и нѣмалъ
нищо общо съ българския ханъ Кубрата. Заключение то на проф.
П. Смирнова върху тази студия на проф. В. Златарски е „что эта
работа оказывается продѣланной напрасно; на прасно-же потрачены
усилія и нато, что бы объяснить, какимъ образомъ болгары, еще
при Кубратѣ бывшіе християнами, такъ основательно забыли хри-
стианство ко времени появления на Балканскомъ полуостровѣ (стр.
204—205)“. Ний трѣбва да съжалимъ, че горнитѣ разсжждения на
проф. Смирнова сж останали неизвѣстни, както на проф. Д-ръ Ст.
Станоевиѣа, Византија и Срби. т. II, стр. 33—34.. тѣй и на проф. г-нъ Θ.
Ив. Успенски, виж. на стр. 51—52 въ по долѣ цитираната статья,
и други, които неволно сж приели за вѣрни неоснователнитѣ твър-
дения на г-нъ Златарски. Въ сжщата погрѣшка попадналъ и К.
Krimbacher, който прѣпорѣчва даже статьята на В. Златарски, като
помагало къмъ Иоана Никиу, именно: Die auf die Bulgaren bezü-
glichen Nachrichten des Johannes erörtert. V. N. Zlatarski, Gechi-
chte der byzantin. Litterat. S. 404.

Почтения ученъ г-нъ Θ. И. Успенски даже и Кубера *Κούβεο*
идентифицира съ Кубрата. Вижъ статьята му: „О вновь открытыхъ
мозаикахъ въ церкви Св. Димитрія“. Извѣстія Русскаго Археолог.
Инстит. въ Константинополѣ т. XIV. Туи обаче едва ли ще се приеме
отъ ученитѣ, т. е., че Кубратъ обсаждалъ и гр. Солунъ, когато
нѣкои учени не допускатъ даже да е стигналъ до Дунава.

„умрѣлъ прѣзь царуванието на императора Константина IV „оставилъ петима синове и имъ завѣщалъ никога да не се „раздѣлятъ отъ съвмѣстното живѣние, чрѣзь което тѣ на „всѣкждѣ ще завладѣватъ и отъ другъ народъ не ще се по- „робатъ (Никифоръ пише: тѣй като чрѣзь взаимното съгласие „биха могли да запазатъ (земиѣ) подъ властѣта си). Подиръ „малко врѣме отъ неговата смъртъ (у Никифора стои: тѣ „малко като се грижили за бащиното увѣщание) петѣтѣ му „синове, като дошли въ разногласие, се раздѣлили единъ отъ „другъ заедно съ подчинената на всѣкой отъ тѣхъ военна „сила. (*ὁποκειμένου λαοῦ*, тогава думата *λαός* имала значение „на военна сила) (у Никифора: като отцѣпилъ всѣкой отъ „тѣхъ своя дѣлъ отъ военната сила). И първиятъ синъ, по „име Батбай-аганъ (*Βατβαι-αγῶν* стои въ парижкия кодексъ), „като запазилъ завѣщанието на баща си, останалъ въ земята „на прѣдѣлитѣ си (*ἐν τῇ προγονικῇ αὐτοῦ γῆ μέχρι τῆς δεῦρο*) „и до днесъ. А втория му братъ, който се наричалъ Котрагъ, „като прѣминалъ рѣката Донъ (*Τάναϊς*), се поселилъ срѣщу „първия братъ, а четвъртия и петия като прѣминали р. Истъръ „или наричаната Дунавъ, единиятъ останалъ въ аварска Па- „нония, заедно съ военната си сила (*μετὰ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ*), „като се подчинилъ на хагана на аваритѣ. (У Никифора стои: „се настанилъ въ Панония, която сега се намира подъ аваритѣ, „като се намиралъ въ договоръ съ мѣстния народъ *ἐπὶ σπονδῶς* „*τῷ ἐρχορίῳ ἔθνει γενόμενος*). А другиятъ (петиятъ), като за- „взелъ Пентаполъ къмъ Равена, станалъ подъ християнскитѣ „царства. (У Ник. станалъ поданикъ на ромеитѣ“.

Нъ това извѣстие на Теофана и патр. Никифора не се сходя съ цитиранитѣ погорѣ свидѣтельства отъ другитѣ съврѣ- менни византийски, латински и сирийски лѣтописци. Ний знаемъ вече, че българи въ Панония е имало прѣди 100 години и повече; ний видохме, че българитѣ претендирали даже и за хаганския прѣстолъ и че една частъ отъ тѣхъ поради това и пострадала и се била поселила, (631 г.) първо въ *Waldavia*, и сетнѣ въ *marca Vinetorum* (словѣнската марка) и дори къмъ 663—668 се поселили въ Италия. Като вземемъ прѣдъ видъ още и словѣнското извѣстие, отъ именикътъ на старобългарскитѣ господари, което гласи: **Син ѣ кнѣжъ дръжаше кнѣжине обо- ноу страну Дунаи** т. е., че прѣди Аспаруха българитѣ сж имали петъ князе отгаткъ Дунава, които сж господарували нѣколко вѣкове, то трѣба да считаме извѣстието на Теофана и Никифора за легендарно, както по отношение простора на българската държава при Кубрата, тѣй и по отношение раздѣлата на синоветѣ му. Върху основа на сжщитѣ съображения, историческата критика отдавна е обявила горнитѣ сказания за не напълно вѣрни съ дѣйствителния ходъ на събитията. (Вижъ D-r J. Marquart, *Die Chronologie der alttürkischen Inschriften* 1898 S. 85. *Von der geschichtlicheh Entwicklung des*

Bulgarenstaates, wie sie sich aus den gleichzeitigen Quellen ergibt, weicht die Stammsage bei Nikephoros... und Theophanes... beträchtlich ab.

Проф. В. Златарски обаче продължава настоятелно да твърди, че „разказитѣ на Теофана и на Никифора трѣбва да „се изключатъ отъ областта на легендитѣ не само като та- „кива, които сж заимствувани отъ другъ по старъ, съврѣме- „ненъ на самитѣ събития изворъ, нъ и защото се потвърдя- „ватъ и отъ други извѣстия“. Период. спис. кн. 63. стр. 325. Нъ г. Златарски не се опита да даде обясненията си върху всичкитѣ горѣизложени факти, които се намиратъ въ не- съгласие съ разказа на Никифора и Теофана, а почва направо съ идването на Аспаруха*). А за простора на Кубратовата дър- жава Златарски пише: „Кубратъ слѣдъ като свали аварското иго, успѣ да обедини подъ своята властъ (ония племена, на които се е дѣлилъ турско-българскиятъ народъ,) и да обра- зува велика България въ областта на Азовското и Черното море между рѣкитѣ Донъ и Кубанъ“. Ibid стр. 323. Критиката отдавна е наклонна да приеме, че онази частъ отъ разказътъ на Никифора и Теофана, която говори само за идванието на Аспаруха да смѣта за правдоподобна, тъй като тази частъ почти въ всѣкое отношение се схожда, както съ историческия ходъ на събитията, тъй и съ свидѣтелствата отъ други из- точници. „Nach dessen Tode (Kubrats) zwischen 668 und 679 aber scheint infolge der Eroberungen der Chazaren eine aberma- lige Auswanderung von pontischen Bulgaren horden nach der Donau stattgefunden zu haben, und diese Verstärkungen ermu- tigen Kubrats sohn Asparuch (Esperich, türk. Äspäruk? vgl. den türkischen Namen *Σπαρζεγγουδν* Theoph Sim. 7, 8, 9) zu einem neuen Zuge nach Thrakien, der zur endgiltigen Festsetzung der Bulgaren in Moesien führte. Ibid. p. 87.

Ний тукъ ще прибавимъ още единъ сходенъ по съдър- жанието разказъ, който се намира въ писмото на хазарския хаганъ Иосифа на еврейски языкъ; то е останало неизвѣстно, както на Marquarta, тъй и на В. Златарски. Ето го:

„Въ страната, въ която азъ живѣя, проживявали нѣ- кога Венентеръ. Тогава дошли нашитѣ прѣдѣди хазаритѣ и се били съ нихъ. Венентритѣ били толкова много, като пѣськъ въ морето; нъ тѣ все пакъ немогли да противостоятъ на ха- заритѣ и напуснали страната си и побѣгнали. А хазаритѣ ги прѣслѣдвали, до като тѣ не ги изтикали къмъ рѣката Дуна (Дунавъ); тъй че тѣ още и сега живѣятъ на рѣката Дуна въ

*) Като оставяме на страна, пише Златарски, въпроса за разселението и сждбата на четирмата братя на Аспаруха, понеже той не влиза въ нашата задача, ний тукъ ще се спремъ... Ibid. стр. 322. Както се вижда отъ гор- ното — г-нъ Златарски не ще и да знае за всички извѣстия, които говорятъ за сществуванieto на българи въ Балканския полуостровъ до идванието на Аспаруха!

съсѣдство на Константина (Цариградъ), и хазаритѣ завладѣли тѣхната страна и я задържали до настояще врѣме*)“. Въ еврейския текстъ названието на българитѣ било *вннтр* безъ гласни, което можело да се чете и *уннтр* и *угнтр* = на *вогонторъ* или *угунтуръ* т. е. *Οὐνογοουνοδοῖροι* у Теофана. Тѣй го тълкува учения фр. Вестбергъ. Той твърди че, „борьба хазаръ съ болгарами относитя къ периоду времени между 635—679 годинами“. (Жур. Мин. Нар. Просв. 1908 г. мартъ стр. 49).

Нъ за нѣкои само названия на български племена прѣзъ Кубратовото врѣме нимираме извѣстие и въ тѣй нарѣчената арменска география, която е била писана къмъ края на VII вѣкъ. Въ нея въ статията, озаглавена „Азиятска Сарматия“ четемъ: „Въ Сарматия се намиратъ планинитѣ Кераунска и „Хиппийска, отъ която изтичатъ петъ рѣки въ Меотида. И „отъ Кавказъ изтичатъ двѣ рѣки, Валданисъ (Кубанъ), до „планината Краксъ. (Кораксъ западния Кавказъ), която извира „при Кавказъ и тече на длъжъ къмъ сѣверо-западъ между „Меотида и Понтъ. Отъ тая (планина Кораксъ) извира една „рѣка по име Псевхрусъ, която отдѣля Босфора отъ областъта „Цигунъ, кждѣто се намира градецъ Никопсъ. На сѣверъ отъ „нея живѣятъ народитѣ турци и българи, които се наричатъ „по имената на ония рѣки: *Купи-булгаръ*, *Дучи-булгаръ*, „*Олхонторъ-блкаръ*, *Чдаръ-болкаръ*. Тия племена не сж из- „вѣстни за сега на Птоломея. И отъ Хиппийската планина „избѣга синътъ на Хубраата. А между българитѣ и Понта „живѣятъ народитѣ: *гаршк*, *кутк* и *сванк* до (града) Писинунъ“.

Историческата критика подъ *Купи-булгаръ* разбира българитѣ по течението на р. Куфинъ или Кубанъ. Что первая орда названа по Кубани, безспорно, пише Фр. Вестбергъ въ споменатата по-горѣ студия. Паткановъ съглежда името на р. Кубанъ въ формата *Cupis* или *Sorhen*, както вече въ VI вѣкъ почнала да се казва тая рѣка. Въ названието *Дучи-булгаръ* Маркартъ вижда развалена форма и я поправя въ *кучи*, като оправдава поправката чрѣзъ начина на пи ванието на *д* и *к*, които малко се различавали въ арменекитѣ ржкописи. *Кучи-булгаръ* Маркартъ поставя въ свърска съ *кутригури* или *Κούτραροι* иди *Κοτζαῖροι*. Нъ Вестбергъ като свързва *Кучи-булгаръ* съ *Кочо*, названието на р. Днѣпъръ по арменската география, което намира сходно съ *Κοῦζοι* у Константина Багранородни (название за сжщата рѣка Днѣпъръ), до-

*) Въ странѣ, въ которой я живу, проживали нѣкогда венентеръ; тогда пришли наши предки хазары и бились съ ними; венентеръ было такъ много, какъ песокъ на морѣ, но они все таки не могли противостоятъ хазарамъ и покинули свою страну и убѣжали; а хазары ихъ преслѣдовали, пока они не отгѣснили ихъ къ рѣкѣ Дуна (Дунай), такъ что они още нынѣ живутъ на рѣкѣ Дуна, въ сосѣдствѣ Константина, и хазары овладѣли ихъ страною и удържали се до настоящаго времени. Споредъ прѣвода на Гаргави въ *Russ. Revue* издан. на К. Ретгера VI. Спб. 1875, стр. 81.

хожда до заключение, че въ името Кочо трѣбва да се крие р. Днѣпъръ. (Отъ названія Днѣпра Кочо, *Κοῦζοι*, болгары получили, очевидно, свое наименование *Κοτζαρηροί*, Кучи-болгаръ). А племето *Огхондъръ-блкаръ* А. Патхановъ идентифицира съ оногундуритѣ на византийскитѣ писатели и съ *Вх'ндур-булгар*, извѣстни отъ историята на Мойсея Хоренски*). Маркартъ пѣкъ пише: *Die nach Europa auswanderten d. i. die Unogundur-Bulgaren. ibid. S. 89.* Сжщо и Вестбергъ прѣдполага да не би подъ това название да се крие р. Волга или пѣкъ *улузъ* великъ и тогава да е означавало *велики българи*, както наричали нѣкои източни писатели покрайдунавскитѣ българи. (Не ставитѣ-ли Моисей Хоренскій Олхонтор, Вогкх-ондор, Вугунтур, въ связь съ „Волгою“, если только это финское наименование рѣки было тогда уже извѣстно?) Що се отнася до племето *Чдар-булгар*, то френския прѣводачъ на арменската география съглежда котрагитѣ. Вестбергъ пише: Если три-первыхъ ордѣ получили свое название отъ большихъ рѣкъ: Кубань, Днѣпръ Волга(?), — то быть можетъ Чдар означаетъ Донъ“. Въ този случай е любопитенъ прѣкия възгледъ на В. Златарски именно: „Прѣброенитѣ тукъ четири турско-български племена се помѣстятъ отъ автора на географията въ сжщото мѣсто, дѣто споредъ Теофана и Никифора се е помѣстяла велика България, слѣдов. тѣ сж съставяли държавата на Кубрата“. (Период. Списан. ко. 63 стр. 323—324). Нашия, проф. съ единъ замахъ рѣшава въпроса, ако и да е извѣстно, че авторътъ на тази география, знае вече Аспаръ-Хрука, синътъ на Хубрата, около устието на р. Дунавъ. Тамъ четемъ: „въ Тракия има двѣ планини и рѣки, отъ които едната Данубъ, като се дълги на шестъ рѣкава, образува езерото и островъ, нареченъ Пеуке. На тоя островъ се поселилъ Аспар-Хрук, синътъ на Хубрата, който избѣга отъ хазаритѣ изъ българскитѣ планини и прогони аваритѣ на западъ, и се посели на това мѣсто“. К. Паткановъ, Изъ новаго списка географіи, при писываемой Моисею Хоренскому, Жур. Мин. Нар. Пр. г. 926, стр. 26. J. Marquart, Die Chronol. der alttürk. Inschrift. S. 88. Ний мислимъ, че арменския географъ, говори за български племена, които останали въ Сарматия, а не за дунавскитѣ.

Нъ нека прибавимъ и извѣстията на византийскитѣ писатели за идванието на Аспаруха или Испериха. Теофанъ пише: *Ἐπειτα τούτων ὁ τρίτος Ἀσπαρούχ λεγόμενος τὸν Δάναπριν καὶ τὸν Δάναστριν περάσας καὶ τὸν Ὀλγον καταλαβὼν βορειορρέτους τοῦ Δανουβίου ποταμοῦς, μεταξὺ τούτων κάκεινον ὄκησεν, ἀσφαλῆ καὶ δυσμάχητον εἶναι τὸν τόπον στοχασάμενος ἐξ ἐκάστου μέρους.* [Слѣдъ тѣхъ (другитѣ четири брата) третиятъ, който се наричалъ Аспарухъ, като прѣминалъ Днѣпъръ и Днѣстъръ

*) Жур. Мин. Нар. Пр. 1883 г., мартъ, стр. 21—36.

и като завзелъ *ογγλῆτῶ* по сѣверни рѣки на Дунава, се поселилъ между този (Дунава) и онзи]. А Никифоръ казва: *Τούτων ὁ λοιπὸς τρίτος ἀδελφὸς ὄνομα Ἀσπαροῦχ τὸν Δάναστρον καὶ τὸν Δάναστρον ποταμὸν περαιοῦθεις περὶ τὸν Ἰστρον οἰκίξεται, τόπον πρὸς οἴκησιν ἐπιτήδειον, Ὀγγλον τῇ σφῶν καλούμενον φωνῇ, καταλαβόμενος, δυσχερῆ τε καὶ ἀνάλωτον πολεμίοις ὑπάρχοντα.* [Отъ тѣхъ останалиятъ третъ братъ по име Аспарухъ, като прѣминалъ рѣката Днѣпъръ и Днѣстъръ се поселява около Дунава, завземайки мѣсто удобно за поселение, което на тѣхния языкъ се наричало Оглонъ (Огълъ) и което било недостъпно и опасно за неприятелитѣ]*). В. Златарски обаче горния текстъ като прѣвожда неправилно, именно: „Най сетнѣ третиятъ братъ Аспарухъ, като прѣминалъ Днѣпъръ и Днѣстъръ и завзелъ Огълъ, по сѣвернитѣ рѣки (устия на Дунава), поселилъ се между него [Дунава и тия (устията му)], дошелъ до невѣрно заключение, че „Аспарухъ се поселилъ заедно съ племето или ордата си въ делтата на Дунава, на днешния Георгиевски островъ, дѣто той и разположилъ своя огълъ или укрѣпенъ лагеръ“. За да дойде до такова заключение г. Златарски взелъ на помощъ и извѣстието на арменската география, което гласи, че на *Островъ Пеуки живѣе Аспаръ-Хрукъ*“. Споредъ насъ отъ правилното разбиране на думитѣ *βορειοτέρους τοῦ Δανουβίου ποταμοῦς* зависи и вѣрното разрѣшение на въпроса, кждѣ именно е билъ настаненъ българскиятъ народъ *τὸ τῶν Βουλγάρων ἔθνος*, или *ἔθνος ὀυπαρὸν καὶ ἀκάθαρτον* (мръсенъ и нечистъ народъ), както въ гнѣвѣтъ си го наричатъ византийскитѣ писатели. А че българитѣ не сж били настанени на нѣкакъвъ островъ, за това свидѣтельствува първо Никифоръ, който изрично казва: *περὶ τὸν Ἰστρον οἰκίξεται*, (настанява се около Дунава), второ самъ Теофанъ, който употрѣблява фразата „по сѣверни отъ Дунава рѣки“ *βορειοτέρους τοῦ Δανουβίου ποταμοῦς*. Тукъ *ποταμοῦς* неможе да означава устие, тъй като Теофанъ, ако искалъ да посочи на устие, би си послужилъ съ думата *στόμιον*. И ако българитѣ били поселени на островъ, Теофанъ би употрѣбилъ думата *νησος*. Напротивъ, той въ своя разказъ изрично казва: *Ὁ δὲ Βασιλεὺς Κωνσταντῖνος μεμαθηκώς, ὅτι ἐξάπινα ἔθνος ὀυπαρὸν καὶ ἀκάθαρτον ἐκεῖθεν τοῦ Δανουβίου εἰς τὸν Ὀγγλον ἐσκήνωσεν* т. е., царъ Константинъ, като се научилъ, че неочаквано се разположилъ на лагеръ нѣкакъвъ си мръсенъ и нечистъ народъ (Златарски прѣвожда: „нѣкакво си мръсно и нечисто племе вмѣсто народъ) *оттатѣкъ Дунава* (*ἐκεῖθεν τοῦ Δανουβίου*) въ Оггълътъ. Ний мислимъ, че думитѣ *оттатѣкъ Дунава* сж достатъчни да изключатъ всѣкаква мисль за настаняванието на българитѣ въ нѣкакъвъ *островъ* на Дунава. Нъ трѣба сжщесрѣменно да забѣлѣжимъ, че можемъ да приемемъ, какво Аспарухъ е живѣлъ на острова Пеуки, кждѣто той е ималъ своя *αὐλήν, аула*, ломъ, укрѣпенъ съ окопи, както сж имали

обичаи старитѣ бългири и другитѣ сродни на тѣхъ народи. Подобни аули сж имали и то по нѣколко, както Крѣмъ, тѣй и Омъртагъ въ сегашна сѣверо-източна България. За сжествуваоието на частни укрѣпени домове ни свидѣтелствуватъ и византийскитѣ писатели, а по важно и самитѣ каменни надписи отъ врѣмето на ханъ Омъртага. Тѣй, че, ако Аспарухъ живѣлъ на островъ Пѹки, то още не доказва, че цѣлия български народъ билъ прибранъ само въ Св. Георгиевски островъ. Като вземаме въ внамание фактѣтъ, че българитѣ едвамъ слѣдъ нѣколко дена се окуражили и нападнали на многочисленната византийска войска, то трѣба да приемемъ, че военната сила на българитѣ имала нужда отъ нѣколко дена за да се събира, та подирѣ заела нападателно положение. Освѣнъ туй като вземемъ въ внимание фактѣтъ, че българитѣ изтикали още и аваритѣ на западъ съ оржжие; че тѣ разбили византийскитѣ войски, че се разпореждали съ седѣмтѣ словѣнски племена, които заварили въ сѣверо-източна България, а още като вземемъ прѣдъ видъ и домашното извѣстие, което гласи, че оттатѣкъ Дунава имало е отдавна българска държава, че хазаритѣ изтикали българи, които били като пѣськъ въ морето не „*сме наклонни да мислимъ, както г-нъ проф. В. Златарски, че количеството на ордата тахитит е възлизало до 20—25 хиляди души**“), която орда ужъ била прибрана на Св. Георгиевския островъ!

А между туй испѣква тукъ твърдѣ важенъ незачекнатъ въпросъ за *етническиятъ составъ на българския народъ*, който се установилъ въ Мизия. Ний погорѣ наведохме, че Теофанъ и Никифоръ въ разбърканитѣ си разкази за идванието на българитѣ, наброяватъ три етнически елемента: *оногундури, българи и котраги*, у Никифора стои *унни* вмѣсто *оногундури*. (*Περὶ τῆς ἀρχαιότητος τῶν Ὀνογουνδούρων, Βουλγάρων καὶ Κωτραγῶν*) у Теофана: *περὶ τῆς τῶν λεγομένων Οὐννων καὶ Βουλγάρων ἀρχῆς . . . καὶ οἱ λεγόμενοι κότραγοι, ὀμόφυλοι αὐτῶν . . .* (Никифоръ). Нека сега прослѣдимъ дали сж влѣзли горѣспоменати племена въ состава на български народъ въ Мизия. Maquet приема, че Аспарухъ прѣдвождалъ *оногундурската* орда (*Dies war die Unogundur Horde s, 86*). Той прѣдполага, че къмъ тази орда още прѣзъ 635 г. сж се били присъединили и ордитѣ: на *кутригуритѣ*, на *тарнихъ* и на *забендеръ* хуни, когато уногундурския вождъ Кубратъ се отказалъ отъ аваритѣ. Златарски пѣкъ, както цитирахме погорѣ, приема, че само една орда образувала българския народъ въ Мизия

Нъ Теофанъ ни съобщава, че българитѣ подирѣ прѣминаванието на Дунава и настаняванието имъ въ днешна сѣверо-източна България, слѣдъ като *сж се увеличили*, се въз-

*) Пер. Списан. кн. 63 стр. 330. В. Н. Златарски, Основание на българското царство.

гордѣли и почнали да нахлуватъ въ Тракия и да разрушаватъ и опленяватъ византийски крѣпости и села. *Ἐν τούτοις οὖν πλατυνθέντων αὐτῶν ἐγαυρίασαν.* А у Никифора стои: *Ἐν τούτοις ἰσχυρωθέντων καὶ ἀξηθέντων,* т. е. „между туй като укрѣпнали и като пораснали“. Отъ това извѣстие може да се заключи, че българитѣ, щомъ като се настанили въ Мизия, получили веднага подкрѣпления отъ своитѣ съплеменници. Нъ кои племена влѣзли въ състава на български народъ, Теофанъ не ни съобщава. Обаче Никифоръ, като говори за политическия прѣвратъ, който станалъ въ 759 год. казва: *Τὰ δὲ κατὰ τοὺς Οὐννοὺς καὶ Βουλγάρους ἐπράττετο τῆδε.* т. е. „А (работитѣ) у хунитѣ и българитѣ сж се вършели тѣй“. Значи, споредъ Никифора български народъ образували и хуни и българи. Нъ кои сж били хунскитѣ племена? На този въпросъ византийскитѣ писатели не ни даватъ свѣдѣния; само ни съобщаватъ, че българския народъ е ималъ множество господари. Така Теофанъ пише: *οἱ δὲ Βούλγαροι ἐπαναστάντες ἐφόρευσαν τοὺς ἀπὸ σειρᾶς καταγομένους,* т. е., Българитѣ*), като възстанали убили своитѣ господари (или владѣтели) които произлизили отъ потекло (които по наслѣдство имали власть надъ тѣхъ). У Никифора стои: *οὗτοι τὰ πρὸς ἀλλήλους συνθέμενοι τοὺς μὲν ἐκ σειρᾶς τὴν κηρείαν τὴν ἐπ' αὐτοὺς κειτημένους κτείνουσι.* А че българския народъ е ималъ не единъ *ἄρχων* вождь, или *κύριος*, а повече, се вижда и отъ слѣднитѣ извѣстия: *τὸν δὲ Τελέττην στασιάσαντες οἱ Βούλγαροι ἀπέκτειναν σὺν τοῖς ἄρχουσιν αὐτοῦ* (а като възстанали българитѣ убили Телеча заедно съ неговитѣ архонти). И още: *οἱ δὲ Βούλγαροι . . . κτείνουσι καὶ κύριον αὐτῶν καθιστῶσιν ἓνα τῶν ἐν αὐτοῖς ἀρχόντων τυγχάνοντα* (българитѣ убиватъ, и поставятъ за свой господарь единъ отъ архонтитѣ който билъ между тѣхъ). А че тѣзи *αρχонти* не сж били прости боляри, а сж носили титлата ханъ, свидѣтельствува пакъ патриархъ Никифоръ, именно: *ἄλλος δὲ τις ἄρχων αὐτῶν, ὃν ὀνομάζουσι Καμπα γανον,* (а другъ нѣкой тѣхенъ (архонтъ) вождь, когото наричатъ Кампа-ганъ. Послѣдния не е билъ държавенъ глава, нъ билъ архонтъ и носелъ българска титла *ганъ* или *канъ*. Такъвъ трѣбва да е билъ и Българския български управитель *Βοριτα κανος*, Борита канъ, който билъ (*ὑποστράτηγος*) подвойвода. Безъ съмнѣние, тѣзи архонти сж принадлежали на боярската класа. Така Теофанъ пише: *ἔξηλθε (Παγανός ὁ κύριος Βουλγαρίας) πρὸς αὐτὸν (πρὸς τὸν Βασιλέα) μετὰ τῶν Βοϊλάδων αὐτοῦ . . .* (излѣзе (се опжти). Па-ганъ господарьтъ на България къмъ Царя (визант. импер.) заедно съ бояритѣ си). Споредъ насъ тѣзи (вожди) архонти

*) В. Златарски подъ българи разбира „българскитѣ боили, (боляри) които собствено застанали начело на възстанието. А подъ хуни и българи — унно-българи споредъ изоанието на de Vooga. Нъ и въ изоанието на De Voog на стр. 33 стои пакъ „уннитѣ и българитѣ“. Тѣй че въ този случай по-правилно е въ Болското издание.

сж били прѣдставители на разнитѣ хунски и български племена, за които говори Никифоръ, че съставлявали българския народъ. А че българитѣ имале обичай да оставятъ племената да се управляватъ отъ свои началници (архонти), се установява отъ факта, какво грѣцкитѣ пленници отъ Крума (813 г.) които били прѣселени оттатѣкъ р. Дунавъ въ 838—842 г., се управлявали отъ свой войнски началникъ, *ἀρχεῖν τῶν Μακεδόνων τῶν ὄντων πέραν τοῦ ποταμοῦ Δανουβίου* (Период. Спис. кн. 63 стр. 104). Такъвъ обичай сж имали и аваритѣ, т. е., да оставятъ отдѣлнитѣ племена да се управляватъ отъ свой началници. Напримѣръ Куберь билъ такъвъ началникъ на новопоявилия се народъ отъ примѣса на грѣцкитѣ пленници съ аваритѣ, българитѣ и пр. (*καὶ λοιπὸν ὡς ἴδιον ἔθνος προσέχων ὁ Ἀβάρων χάγανος, καθὼς τῷ γένει ἔθος ὑπῆρχεν, ἀρχοντα τούτοις ἐπένω κατέστησε, Κούβερ ὄνομα αὐτῷ*). Прочее, аварския хаганъ, гледайки като на отдѣленъ народъ, както е имало обичай у аварското племе, поставилъ имъ (архонтъ) вождъ, чието име е било Куберь). Tougaard, § 110. Отдѣлни вожди (архонти) на племената сж имали и други скитски народи на примѣръ маджаритѣ: *ἔχουσι δὲ κερφαλήν πρώτην τὸν ἀρχοντα ἀπὸ τῆς γενεᾶς τοῦ Ἀρπάδη κατὰ ἀκολουθείαν . . . ἔχει δὲ ἐκάστη γενεὰ ἀρχοντα**) (А върховна глава иматъ вождътъ отъ колѣното на Арпада по наслѣдство, . . . а има всѣко племе вождъ (архонтъ).

Освѣнъ византийскитѣ писатели за български родове, които били прѣдставители на племена въ Мизия, ни говорятъ и каменитѣ надписи, които и цитирахме на стр. 000 именно: Киригиръ, Чакагаръ, Кубиар, Ермиаръ... и отъ другъ родъ запазенъ е само суфиксътъ... дуаръ. Такива названия на родове намираме и въ „именика“ на старо-българскитѣ господари: Дуло, Ерми, Угаинъ, Вокилъ, Укилъ. Нѣ тѣзи родови названия прѣдставляватъ ли отдѣлни български племена или пѣкъ сж отдѣлни родове или сѣмейства на едно и сжщо племе? За да се отговори на този въпросъ трѣба да се прослѣди употреблението на думитѣ *γένος* множ. *γένη*, и *γενεά* и множ. *γενεαί* у византийскитѣ писатели. Дѣйствително, думата *γένος* означава и родъ и племе на грѣцки языкъ. Нѣ византийскитѣ писатели, както имахме случай да наведемъ, често въ статията, си служатъ съ горнитѣ изрази за варварски народи, когато ги употребляватъ въ смисълъ на родъ, който стои начело на племе. Напримѣръ у Агатия четемъ: *ἰδίᾳ δὲ κατὰ γένη τὸ μὲν τι αὐτῶν Κοτρίγουροι, τὸ δὲ Οὐτίγουροι . . . γενεαῖς δὲ πολλαῖς ὕστερον διέβησαν εἰς τὴν Εὐρώπην*. или на стр. 104, или сжщо и у Константина Багрянородни *αἱ τέσσαρες τῶν Πατζινακῶν γενεαί* (четиритѣ печенѣгски племена). Мѣстото, което заемало племето у печенѣгитѣ се наричало тема т. е. областъ: *πᾶσα ἡ Πατζινακία εἰς θέματα ὀκτώ διαίρεῖται* [цѣла Печенѣгия се

*) Const. Porph. De administ. imp. p. 174.

дѣли на осѣмь теми (или области)]. У маджаритѣ пѣкъ мѣстото заселено отъ племето се наричало *комитатъ*.

Нѣ споредъ Хинкмара, реймски архиепископъ, който билъ франкски официаленъ лѣтописецъ, въ България прѣзъ Борисовото врѣме 864 г. е имало десетъ комитати [Quotquot igitur fuerunt intra decem comitates adunaverunt se circa palatium eius... И тѣй всички, които бѣха въ десеттѣхъ комитата, се събрали около двереца (на Бориса)]. По аналогия съ маджарския строй и съ печенѣгския трѣбва да приемемъ, че въ всѣки комитатъ е било настанено по едно племе, било отъ българитѣ или отъ хунитѣ (както ги нарича Никифоръ) съ своята военна сила или орда. Тя трѣбало да се подчинява на племенния началникъ *γενεάρχης, φυλάρχης* или *ἀρχων* архонтъ или канъ, който отъ своя страна признавалъ върховната власть на народоначалника (*ἐθνάρχης*), или както се казва въ старо-българскитѣ каменни надписи *κανας υβιγη*, великъ канъ. А че дѣйствително въ България прѣзъ язическото врѣме е имало деветъ канове или архонти или *principes*, които се подчинявали на върховната власть на хагана ни свидѣтелствува и латинската хроника, която се приписва на Дуклянския пресвитеръ*). Ний тукъ даваме изцѣло текста заедно съ прѣвода, тѣй като това извѣстие не било използвано до сега ни отъ единъ изслѣдователъ на старо-българския държавенъ строй**).

„Praeterea, regnante Bladino, exiit innumerabilis multitudo „populorum a magno flumine Volga, a quo et nomen ceperunt, „nam a Volga flumine Vulgari usque in presentem diem vocantur. „Hi cum uxoribus, et filiis, ac filiabus atque cum omni pecunia „ac substantia magna nimis, venerunt in Sylloduxiam Provinciam. „Preerat eis quidam nomine Kris, quem lingua sua Cagan appe- „labant, quod in lingua nostra resonat imperator, sub quo erant „VIII Principes, qui regnabant, et iustificabant populum, quoniam „multus erat nimis“. Schwandtner, *Scriptores rerum Hungaricarum* t. III p. 478.

„Освѣнъ това, като царувалъ Бладино, излѣзли безбройно „множество народи отъ голѣмата рѣка Волга, отъ която сж „получили и името, защото отъ рѣката Волга се наричатъ „българи дори до днешенъ день. Тѣ съ женитѣ и съ сино- „ветѣ си и съ дѣщеритѣ и съ всичкитѣ блага „и съ огромни срѣдства за сжществување дошли въ Силодукската областъ. „Тѣхъ прѣдвождалъ нѣкой си по име Крисъ, когото на своя „языкъ наричали *Каганъ*, което на нашия языкъ означава им- „ператоръ, *подъ когото имало деветъ вожди* (князе *Principes*), „които управлявали и сжели народа, който нѣкога е билъ „твърдѣ многолюденъ. (Слъдва).

*) Дуклянската хроника споредъ F. Rački е писана между 1143—1153 г. Обяснения върху текста дава D-г Ivan Stojčić въ своето издание.

**) Академикътъ А. Куникъ въ съчинението си: *Извѣстия Ал-Бекри и другихъ авторовъ* стр. 150, мимоходомъ споменува за това свидѣтелство.

Le journal historique **»Minalo«** (le Passé) paraît quatre fois par an. L'abonnement est de 12 francs pour la Bulgarie et la Turquie et de 15 francs pour l'Etranger.

Rédaction et Administration du journal
»Minalo« à Sofia (Bulgarie).

Sommaire du 1er numéro:

---

	p.
Préface	1
I. La correspondance entre le patriarche de Constantinople et l'archevêque d'Ohrida du commencement du XV-e siècle, par <i>G. Balastcheff</i>	3
II. Les privilèges des chrétiens-raïa dans l'Empire ottoman, par <i>D. Ikhtchieff</i>	15
III. Une lettre inédite de D. Miladinoff adressée à Alexandre Exarque, par * * * *	37
IV. La dernière lettre de la bande révolutionnaire de Chr. Boteff, par <i>D. Yotzoff</i>	59
V. Les dialectes bulgares de la Macédoine. Région du nord-ouest, par <i>J. Ivanoff</i>	61
VI. Les titres des anciens souverains Bulgares, par <i>G. Balastcheff</i>	79
VII. De l'organisation politique et militaire de l'ancien Etat bulgare, par le même	96-117

Научното списание **»Минало«** излиза четири пѣти прѣзъ годината въ четири книги, които обхващатъ 28—30 печатни свитѣка (коли). Абонаментътъ е за България и Турция 12 лв., а за странство 15 лв.

Адресъ: Администрация на сп. **»Минало«**, София.

